

URTX

**A PARROQUIA
DE TORRES DE SEGRE
PROCÉS CONSTRUCTIU (1746-1769)**

Raül Torrent Torrent

LA PARROQUIA DE TORRES DE SEGRE

PROCÉS CONSTRUCTIU (1746-1769)

Raül Torrent Torrent
Professor de l'IB
de les Borges Blanques

Ab uno disce omnis.
VIRGILI, *Eneida*, II, 65

Preàmbul

Hi va haver un temps en què els llibres d'art —els bons llibres, s'entén— constituïren la font i el viver d'on trèiem totes les nostres idees. Aquests tractats i manuals ens proporcionaven els principis organitzadors de les nostres reflexions, dels nostres treballs acadèmics i, també, els punts de referència i judici a l'hora de valorar qualsevol obra d'art. Però, sortosament, un bon dia va caure a les nostres mans una publicació, malmesa i envellida pel temps, que, a més del servei habitual de consulta —recordo que la vaig fer servir amb motiu d'un treball sobre el retaule d'Abella de la Conca— ens va suggerir un nou horitzó de recerca, els protocols notariais. El llibre era *Los cuatrocentistas catalanes*, de Salvador Sanpere i Miquel.¹

I des d'aleshores m'hi vaig engrescar. Tot d'una vaig anar descobrint que en aquesta disciplina històrica —la del món de l'art, en general, i la de l'arquitectura, en particular— existien, com a mínim, dues realitats. La de la norma, la configuradora del corpus dels tractats; aquella que, amb una validesa gairebé prototípica, havia fet servir fins aquell moment per a interpretar —per a encasellar, millor dit— qualsevol manifestació artística, gran o petita. I una altra realitat, més atípica, més humil —però no menys autèntica—, la que es mou individualment i simultània, al costat de la primera, que creix o minva al seu aire, i que configura gairebé tota l'essència de l'arquitectura que campa pels nostres pobles, si més no, la que es produeix al llarg del segle XVIII. Una arquitectura que cal veure, més aviat, com a fet constructiu i com a concreció artesanal dels postulats clàssicistes; conformada i actuada pels mestres i els seus clients, explicada i detallada per l'articulat de les contractes, relativitzada per la tipologia o les característiques dels materials i,

fins i tot, per la durada o per les inversemblants peripècies dels processos constructivo-administratius. En definitiva, una arquitectura considerada des d'una perspectiva molt més pràctica.²

I així fou com em vaig adonar que la investigació documental —la dels protocols notariais, especialment— constituïa una eina indispensable per anar superant i bandejant un conjunt de tòpics simplificadors i homogeneïtzadors. Tòpics que es fan servir —i que moltes vegades no serveixen— per a justificar, interpretar i valorar allò que no s'ha investigat o que, en gran part, s'ha deduït de postulats i conclusions no sempre del tot verificats. Només cal escorcollar científicament les fonts autèntiques per posar de manifest nombroses, moltíssimes dades que evidencien la major part d'aquestes anomalies. Dades que, si bé a dreta llei no modifiquen aquella gran història dels manuals, almenys la complementen i li donen perspectives noves i originals.

Hi ha un tipus d'arquitectura, representada, sobretot, per edificis públics que en àmbits “provincians” o rurals gaudeixen de certa rellevància social —esglésies, campanars, façanes—, que habitualment es contempla i es valora exclusivament des dels cànons de la norma. Fins a tal punt, que les dites construccions esdevenen, segons els teòrics, més o menys valuoses en funció sempre del seu grau d'avinença o de divergència amb la línia oficial. En canvi, creiem que no és ben bé així. Al darrere de cada una d'aquestes obres no hi ha només ciència constructiva i metodologia estilística, sinó un complex món de gustos i d'individualitat. Els artífex —dissenyadors o “architectos”, mestres de cases, al capdavant— entenien, cada un a la seva manera, els dibuixos i les traces dels manuals o vademècums que tenien al seu abast —i que constituïen, sembla ser, part important del seu patrimoni familiar—. Certament podem dir que els seus projectes i les seves construccions es gestaven a redós de la nor-

ma, però també és veritat que en totes hi deixaven ben palesa la seva empremta artesanal. D'altra banda, més que menys, tots havien après l'ofici a peu d'obra i solien interpretar tota la dinàmica constructiva des de la praxi, no des del disseny i de l'axonometria com es fa ara. Aquesta circumstància, per una banda, li resolva al mestre tots o molts dels problemes, llacunes i badades no previstes pel dibuixant, i per una altra, el predisposava intensament cap a una peculiar amalgama estilística³ –conseqüència lògica d'un llarg i múltiple aprenentatge–. Aquest és el tarannà que detectem en la immensa majoria de les esglésies dels nostres pobles construïdes entre els anys 1730 i 1800.

A més a més, s'ha de dir que el bastiment de temples rurals durava normalment entre deu i vint anys; conjuntura que justifica molts detalls compositius i les freqüents acumulacions estilístiques a què hem fet referència fa un moment. En efecte, ben poques vegades rematava l'obra el mateix mestre que l'havia començada i també ben poques vegades el nou mestre s'abstenia d'oferir als clients i d'imposar fins i tot les seves pròpies idees constructivo-decoratives. Cal anticipar, així mateix, que el dit retard era conseqüència més aviat de circumstàncies de caire administratiu-econòmic, més que no pas fruit d'entrebancs de caràcter constructiu. Però, sigui com sigui, aquesta particularitat explica l'especial idiosincràcia de bona part de les esglésies que hem estudiat. I òbviament, prendre-ho en consideració esdevé indispensable a l'hora de justificar o valorar acuradament qualsevol dels trets ornamentals que ostenten i que les caracteritza.

Ens hem referit als artífex, però també ens convé fer esment dels clients i de la seva intervenció respecte al gust, diguem-ne "artístic", que exhibeix una determinada obra. Tot i que es concedia als mestres una gran dosi d'autonomia, a la fi, l'última paraula era bàsicament del client. Resulta, per tant, necessari esbrinar de quina manera l'ajuntament o la comissió d'obres intervenien en la selecció d'un disseny o un altre per a la seva parroquial si considerem que eren gent poc instruïda en les lletres –la majoria no sabien ni de llegir ni d'escriure, inclosos els propis batlles–; o fins a quin punt se li passava al rector del poble la responsabilitat decisòria –després de tot l'església era com casa seva–; o bé quin grau de protagonisme o quins mèrits s'arrogaven els senyors o barons en aquesta tasca; o, finalment, què hi tenien a dir l'Acadèmia, l'administració il·lustrada o els prelatats. És molt complex respondre a bastament a aquestes qüestions, però intuïm, sabem que es poden apromptar respostes. Aquest treball vol ser-ne un modest intent.

I tornant al tema central, conscients que aquestes esglésies tenen caràcter propi i singular, volem reivindicar el dret a ésser estudiades i valorades des de la seva singularitat. I no només pel que fa als elements decoratius i estilístics, sinó també i sobretot en relació a tots aquells altres aspectes a què més amunt hem fet al·lusió.

Amb tot, ens caldrà fer una petita distinció prèvia. Respecte a les tècniques constructives el classicisme havia establert i difós una sèrie de principis relacionats amb l'aplicació de mòduls i proporcions. Els uns afectaven específicament a l'harmonia i a l'estètica, mentre que els altres pertanyien intrínsecament al bastiment material i a la fermesa dels edificis. A propòsit dels nostres temples, l'harmonia quedà sovint relegada a plans secundaris en l'ordre de preferències i, més que més, a causa de diversos factors, com eren la disponibilitat d'espai físic o l'aprofitament d'antics patis o antigues construccions; factors que obligaven els mestres a aportar, si més no, solucions personals. No obstant, cal dir que, quan el temple es bastia de bell nou i en solars sense limitacions, els resultats esdevenien més reeixits des del punt de vista de les proporcions i de l'harmonia. Malgrat tot, si ens fixem amb detall en les obres que ens han arribat, en més d'un cas haurem de concloure –és només una hipòtesi– que alguns d'aquells mestres eren probablement incapaços d'entendre tot aquest laberint de mesures, escales i seccions àuries.

Ara bé, davant d'un conjunt arquitectònic ben aparellat, harmònicament i estilísticament parlant –estem pensant, per exemple, en la parroquial de Maials–, s'ha de seguir apel·lant en aquest cas a la intervenció de ments preclares: enginyers o arquitectes de primera fila?; s'ha de rebutjar, llavors, la possibilitat que un simple mestre de cases l'hagi pogut projectar a dretcient?; o ens hem de limitar a dir que el disseny s'ajusta fortuïtament a alguna de les traces del seu manual? Aquests interrogants, ara com ara, no tenen tampoc respostes convincentes. Per això creiem que els estudis que s'encetin sobre aquest tema han de mirar de trobar vies científiques que clarifiquin aquella realitat. Només així es podrà entendre l'essència, el significat i el valor real de l'arquitectura monumental dels nostres pobles.

Per una altra banda, quan ens referim a la pràctica constructiva, hom s'adona que la solidesa dels edificis, gràcies a una adequada aplicació de la tècnica i de l'ofici, ha perdurat sense cap ensurt estructural malgrat, en molts casos, la poca noblesa dels materials emprats. Tot estava regulat i verificat des de la praxi professional o, com ells deien, segons art de bon

mestre: els fonaments fermes i individualitzats segons llur funció; l'amplada de les naus suficient per generar una coberta eficaç; l'anclatge del bigam i la qualitat de la fusta adequats per suportar cada element i fer possible, per exemple, cúpules i voltes; l'agençament de les cornises per aconseguir una major unitat interior i exterior; la distribució dels vans laterals per obrir-hi finestres i rosetons; l'enguixat i la distribució d'arestes i xamfrans perquè tot quedi ben lligat i deliniat. A banda d'això, i com si es pretengués mantenir el pedigrí de la professió, cal fer esment de l'estricta control que s'establiria sobre totes i cada una de les construccions que es portaven a cap.⁴

Aquest és l'estat de la qüestió. Des d'aquesta perspectiva s'ha d'anar més enllà d'una mera i breu valoració formal i estilística si és que es vol actuar amb rigor científic. Cal moure's més per la via encetada per Loos i recuperar de la construcció allò que té d'essencial i de fonamental enfront del que té de fictici i de contingent des del punt de vista interpretatiu i ornamental.⁵ Els punts avaluable a l'hora de fer una anàlisi no poden ser exclusivament formals i, per tant, no haurien d'estar lligats només a estereotips o arquetips de manual. Efectivament, si només ens movem pels camins de la norma farem cap a la disjuntiva de qui accepta o rebutja, valora o menysprea les obres en la mesura que s'acomoden o s'aparten del clíxe acadèmic. És com si, parlant dels argots, hom intentés demostrar que, com que no s'ajusten a la llengua oficial, no existeixen científicament. I, malauradament, pel que fa a les nostres esglésies rurals –i més que cap altra les del XVIII–, és justament això el que està passant.

Aquesta monografia vol ser el botó de la mostra. Tot i que el seu contingut queda circumscrit a un petit poble del pla de Lleida, aquest "relat" té la pretensió d'esdevenir, en certa manera, arquetípic respecte al bastiment d'esglésies rurals a mitjans del set-cents. Per diversos motius. D'una banda, cal puntualitzar que la fàbrica de la parroquial de Torres de

Segre passà per totes les fases imaginables – però justificables, malgrat tot –, tenint en compte el lloc i el moment segons es veurà més endavant. D'altra banda, aquest fet generarà un important fons documental. En efecte, ens va quedar constància escrita de les reunions prèvies, de les diverses contractes, de tots els canvis de mestre, de les visures i, així mateix, de l'atziaga destrucció soferta durant la guerra civil i de la reconstrucció definitiva. Fascinats, doncs, per tot aquest cúmulo d'informació era impossible negar-se a escriure el present estudi. I endemés, prenent com a referent el fons documental d'abast molt més ampli que al llarg dels anys hem anat recollint i compilant sobre el particular, no és gens agosarat per part nostra mantenir que qualsevol altre projecte de característiques i d'objectius similars –en realitat, la majoria de les esglésies rurals–, s'hi pot emmirallar completament.

En resum, tractarem d'exposar –descriure, millor dit– de quina manera els vilatans de Torres acordaren, bastiren i enllestiren la construcció i reconstrucció de llur temple parroquial.

Lleida, novembre del 1998

Nota preliminar. El present estudi té la seva raó de ser en la conferència que vaig pronunciar a Torres de Segre amb motiu de les celebracions que el present recull memora. Però, com es farà evident, el nostre opuscle pretén anar més enllà dels plantejaments purament divulgatius que una dissertació comporta. Calia encalçar l'oportunitat, el moment adequat –vivim d'efemèrides– per portar a cap un estudi seriós del tema. Per una banda, ho he fet conscient de les mancances que hi ha sobre el particular, i per altra, mogut pel desig de bandejar d'una vegada un munt de tòpics i d'inexactituds que deformen la veritat sobre el procés constructiu dels temples parroquials dels nostres pobles.

S'ha de dir també que aquest tema forma part dels postulats d'una futura tesi, en concret, sobre l'arquitectura religiosa del set-cents al pla de Lleida. Per això, permeteu-me la llicència de deixar sense anotar determinades cites documentals referides a d'altres edificis i obres ja que es tracta de material inèdit molt important per a mi.

Construir l'església del poble no va resultar una empresa fàcil per la gent de Torres d'ara fa uns 250 anys. I no ho diem pas perquè sí. Ho avalen els 23 anys que, pel cap baix, costà bastir-la com a edifici, sense comptar el que es va esmerçar posteriorment per decorar-la i per dotar-la del mobiliari corresponent. I ho justifica la complexitat tècnica que suposà –i que encara avui suposaria– una obra com aquesta. Complexitat que es concretava, de primer, en la contractació d'uns operaris idonis i capaços d'executar-la –generalment empresaris de fora vila–, després, en la recerca dels materials adequats –pedra i fusta, sobretot– i, finalment, en l'arreglada dels recursos econòmics suficients. La provisió de diners era, de bon tros, el gran repte, la gran preocupació de la comissió d'obres i, lògicament, també dels empresaris. A més, no podem passar per alt que en aquell temps el bastiment d'un temple parroquial solia ésser a tot arreu una empresa d'indole comunitària, de tot el poble, en conjunt i en particular. I els pobles, per un general, no eren massa rics i, si a això hi afegim el fet que suportaven fortes càrregues impositives, qualsevol despesa extraordinària els resultava, a fi de comptes, molt més feixuga. Però, malgrat tot, se'n sortiren, i bé.

El nostre discurs d'avui girarà, tal com resa el seu títol, al voltant del procés estrictament constructiu, de les diferents etapes que generaren un obra així. Etapes que, per a fer-ho més entenedor, concretarem en tres de molt generals:

1. **Gestions prèvies**, és a dir, organització de les comissions, sol·licitud de permisos, provisió de fons econòmics, delimitació dels plànols, formació de la taba, subhasta de l'obra i col·locació solemne de la primera pedra.

2. **Contracta** i articulat de condicions, **realització** de les obres, entrebancs econòmic-laborals, **inspecció** i judicació de faltes, lliurament definitiu de l'obra i benedicció del temple.

3. **Reconstrucció** de l'edifici després de la guerra civil.

Això sí, tot el que ens disposem a dir està plenament documentat i ho hem trobat als tres grans arxius de la ciutat de Lleida, el Provincial (AHL), el Municipal (AML) i el de la Catedral (ACL).

1. La nostra història comença al 1746, concretament, el 18 de maig. El capellà del poble, Gregori Galindo –nebot del bisbe de Lleida i, al 1774, canonge ja de la catedral lleidatana–, juntament amb 154 caps de casa decidiren construir un nou temple parroquial per poder escoltar més còmodament la paraula de Déu

–«*ut commodius verbum Dei audire possimus*»–.⁶ I per tal de recaptar els diners necessaris –que, de segur, haurien d'ésser molts i, fins i tot, potser massa en relació a les seves possibilitats pecuniàries– acordaren d'autoimposar-se durant sis anys un dret de vintena –de cada vint munts de gra, un per a l'obra– sobre la collita de blat, ordi, sègol i civada, corresponent al terme propi i als termes forasters on els veïns hi conreessin terres. A propòsit de les penúries econòmiques ja esmentades, cal recordar que pagaven delme –un dotzè– i primícia –un trenta-setè–, a més dels *drets senyorials* –un sisè– per les terres arrendades o establertes pel senyor, l'orde de l'Hospital, o pel seu comanador. Per coordinar tot això nomenaren el rector com a comissari i receptor del dit impost.⁷

Ara bé, abans de continuar la nostra singladura volem aclarir una qüestió prèvia: calia realment fer nova l'església? La resposta és bastant complexa, ja que a l'hora de prendre tal decisió hi intervenien diferents motius. Raons econòmiques relatives, sobretot, al finançament, exigències demogràfiques i àdhuc simples mòbils de prestigi local.

Pel que fa al nostre cas, els fets concomitants eren així mateix complexos i diversos. En primer lloc, sabem que l'antic temple estava emplaçat justament on avui hi ha l'església.⁸ Segurament es tractava d'un edifici d'estil romànic-gòtic construït com a la majoria de viles poc temps després del repoblament que seguí a la reconquesta. I, segons s'especifica a l'informe de la visita pastoral efectuada el dia 9 de març del 1716, sabem que hi havia cinc altars: el major, sota l'advocació de l'Assumpta –a cura del comú i de la confraria del Corpus–, el del Roser –amb la seva pròpia confraria administrada pels joves casats–, el de sant Francesc Xavier, el del Sant Crist –a càrrec de la confraria dels nois solters– i el de sant Bartomeu.⁹ L'edifici, per aquells anys, sembla ser que encara es mantenia sòlid ja que al susdit informe no es fa cap comentari al respecte –els bisbes sobre aquest particular eren molt minuciosos i solien indicar-ho en cas contrari–. Només, al novembre de 1735 i també en decret de visita, es fa esment del mal estat en què es troben les sepultures que hi ha davant per davant de l'altar del Sant Crist, les quals caldrà arreglar si es vol continuar enterrant allí.¹⁰ A la vista d'això, no semblava, doncs, que la reedificació fos, de moment, necessària.

En segon lloc, caldrà parlar sobre demografia –en algun paper recordo haver llegit que a la missa major dels dies de festa no s'hi cabia–. El cas és que el nombre de veïns anà creixent de forma constant i progressiva des del 1716

–creixement paral·lel al d'altres pobles durant aquells anys–. Les dades que justifiquen aquesta afirmació han estat recollides tant dels censos oficials de població com dels esmentats llibres de visita, i les hem resumit en la taula següent, la qual, ella sola avala i recomana a bastament la fàbrica d'una nova parroquial.

Any	Font	Cases	Veïns
1716	visita pastoral	50	250
1718	cens oficial	—	213
1746	imposició *	154 **	770
1774	visita pastoral	180	900
1783	visita pastoral	210	1.050
1787	cens nacional	—	1.643
1816	visita pastoral	200	1.000

* document d'imposició de vintena, cf. doc. núm. 1
 ** cal suposar que hi participaren totes les famílies o, si més no, la majoria.

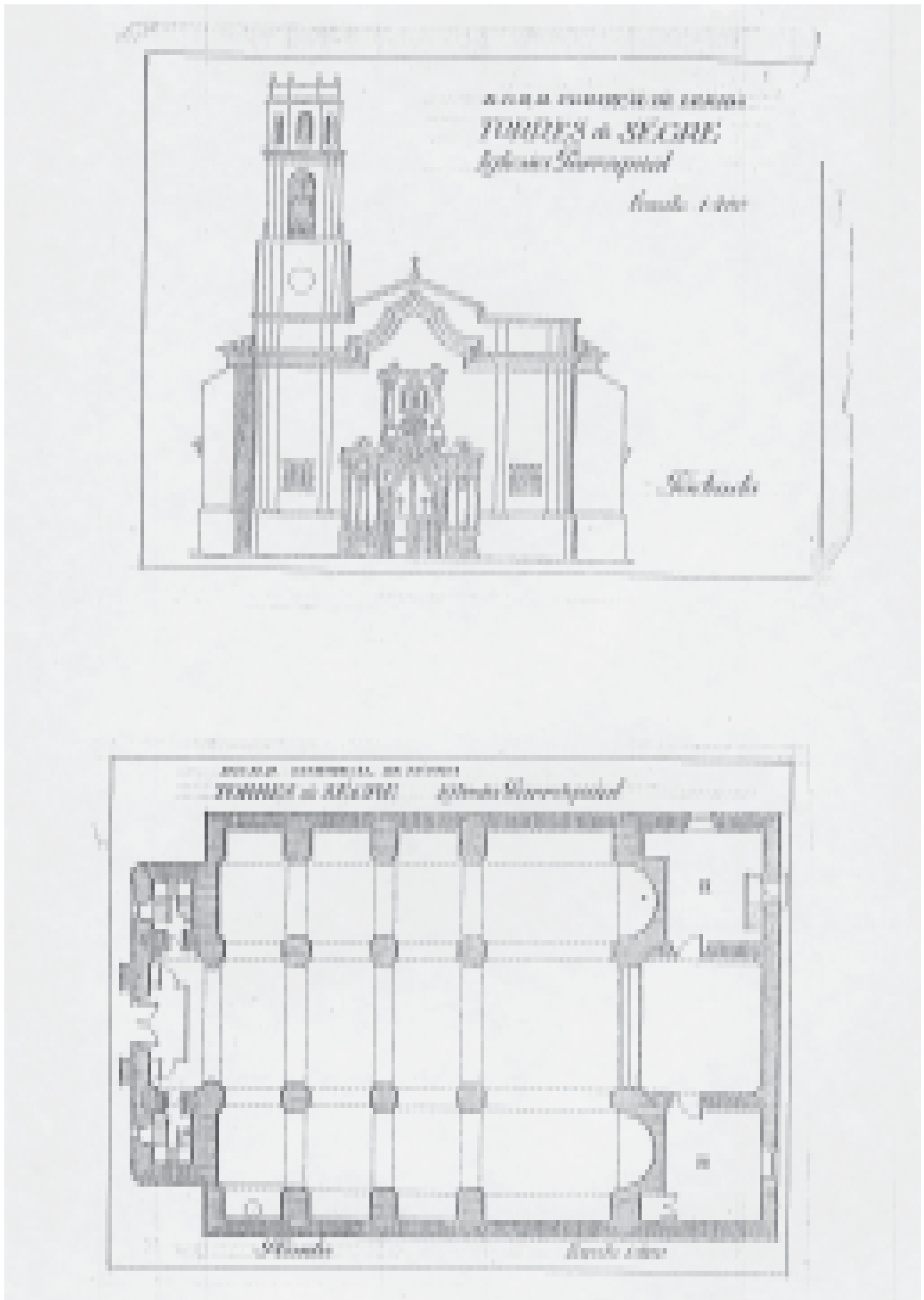
I finalment, cal fixar-se també en el que succeïa sobre aquest particular als pobles veïns. S'ha de dir que arreu de la comarca es notava un considerable optimisme constructiu, fruit, sens dubte, de les bones perspectives socials i econòmiques que vivia el país. Optimisme que havia arrelat a la majoria de localitats. Algunes, no gaires encara, havien ja bastit llur temple, d'altres es trobaven en plena fase constructiva i un tercer grup, si més no, s'ho començaven a plantejar, com era el cas de Torres. Sense sortir del veïnat, pels volts de 1746 estaven erigint la seva església Albatàrrec, Aspa, Seròs, Almatret (gairebé llesta l'any 1758), Montoliu, i a Lleida, l'església de Sant Andreu, els convents del Roser, de Santa Clara, de Sant Francesc (l'any 1731 es col·loca la primera pedra) i de l'Ensenyança (l'any 1755 es fa el trasllat del Santíssim) i, de segur, alguns altres més –per a confirmar-ho només ens caldria donar un tomb per la comarca.

Per tot aquest cúmulo de raons i en consonància amb el que esdevingué norma força habitual en aquells temps, la gent de Torres van decidir, a la fi, que s'havia de tirar a terra el vell temple per bastir-ne un de nou.¹¹ Malgrat no haver quedat constància de si el bisbe Galindo influí o no en aquesta decisió –els bisbes ho acostumaven a suggerir i fins i tot a manar als respectius decrets de visita–, sembla plenament creïble i gairebé segur que el rector hi va tenir una dosi prou alta de protagonisme.

Així doncs, convençuts que la majoria dels vilatans ho aprovaven i que, com a poble, ho podien fer, cercaren, abans de tot, un mestre de cases-arquitecte que delineés els plànols corresponents.¹² Per aquell temps tenia força anomenada a Lleida un constructor, probable-

ment d'origen aragonès, Josep Burria, el qual als documents acostumava a autodenominar-se “architecto”.¹³ Aquest mestre per una banda era conegut del rector per obres anteriors,¹⁴ i per una altra, si tenim en compte la seva declaració emesa l'any 1765 a instàncies del Capítol de Canonges de Lleida, havia construït com a empresari i potser també com a projectista les esglésies d'Estada, Estadilla, Almunia de San Juan, Binéfar, Estiche, Ossó de Cinca, Saidí, Candanos i Velilla de Cinca, a l'Aragó, i Torres de Segre, Massalcoreig i Rosselló, en terres catalanes. També sabem que delineaà, entre d'altres, els plànols de Sant Esteve de Llitera, els d'Aitona i més tard, els de Vallfogona d'Urgell –avui Vallfogona de Balaguer–. Participà en moltes més obres públiques i privades –se sap que prengué part en la construcció del pont de Montsó–. Cal destacar també que fou seleccionat per a presentar un projecte al concurs d'idees per la catedral nova de Lleida, en la construcció de la qual, fins i tot, hi participà com a arquitecte auxiliar.⁵ Els seus fills Remigio i Francisco s'establiren així mateix com a mestres de cases a la capital del Segrià, primer fent societat amb ell i més tard, ja mort el pare, continuant l'empresa familiar. D'aital manera ho feren els Biscarri de Tàrrega, els Borràs de Cervera, els Puig de Ponts o els Batiste de Tortosa –per apuntar-ne alguns–, esperonats per la gran profusió d'obres que, com ja hem dit, s'anaven fent aleshores a les contrades del pla de Lleida. Ens consta que tots ells, igual que el mestre aragonès, temptaren fortuna en el disseny. Entre ells destacaríem el petit dels Batiste, Miquel Batiste i Miquel, el qual cap a finals de segle arribà a ser el dibuixant més contractat per la Paeria de Lleida. Per tant, tot i que, a primera vista, qualsevol d'ells i inclús algú de fora podia ser l'autor del disseny del nostre temple, per un cúmulo de raons que ja anirem desvetllant ens decantem, de primer moment, a favor de Josep Burria.

Amb el projecte a la mà, ja només faltava la taba, o sigui, el plec de condicions que hauria de seguir qui guanyés la subhasta corresponent. Aquestes condicions, que més endavant comentarem en relació a la nostra església, les redactava l'arquitecte a la vista dels plànols i en presència del notari. Aquest, per la seva part, ho passava a paper oficial o paper segellat. Eren unes clàusules molt concretes i puntuals que feien una descripció acurada i exhaustiva, no tan sols dels aspectes formals de l'obra, sinó sobretot de les qüestions tècniques i econòmiques. Tot seguit s'entregava el plec al corredor públic o subhastador oficial –el nunci– que, un cop fet el pregó corresponent pels pobles veïns i fixat l'anunci als llocs habituals –al pilar del General, a Lleida–, el dia de la subhasta en llegia el text. Després

(Fig. 1) Alçat i planta.
 AHL, Fons "Regiones Devastadas", diverses caixes.

del rodolí habitual, «digay qui dir hi voldrà que al que més en conveniència ho farà se li lliurà», esperava les dites dels possibles empresaris. Guanyava la contracta qui havia ofert la postura més convenient –la més baixa o la més alta, segons els casos– abans que s’apagués l’última de les candeles que el nunci acostumava d’encendre. L’obra de Torres se l’adjudicà el propi Burria.

A més de tot això s’havien d’haver demanat oportunament els prescriptius permisos establerts per la llei. Abans de res, al Consell de Castella per la imposició del dret de vintè. Era lògic que des de la hisenda pública es volgués fiscalitzar qualsevol impost extraordinari, sigui per controlar aquesta faceta econòmica, sigui per facilitar a la comissió d’obres la comesa d’obligar tothom a col·laborar.¹⁶ D’altra banda, si calia tirar a terra l’església antiga, com en el cas de Torres, l’autoritat eclesiàstica havia de donar el seu vist i plau per a dessacralitzar-la i per a traslladar els cadàvers de la gent allí enterrada.¹⁷ Imaginem que aquest requisit no representà pel poble cap tipus d’entrebanc. El rector tenia prou influències i, a més, el seu oncle, el bisbe, era molt propens a la renovació de temples al seu bisbat. I encara, el Capítol de la Catedral de Lleida, delmador del terme, no posaria, sembla ser, cap inconvenient mentre la despesa de la construcció fos competència exclusiva del poble –en el cas de Benavent, per exemple, el susdit Capítol feu mans i mànigues per a demostrar que pel nombre de veïns que eren no els calia cap església nova, que ja en tenien prou amb la vella; i tot això, a fi i efecte d’eludir la corresponent aportació econòmica que, de segur, el rei exigiria als canonges lleidatans–.¹⁸

A propòsit dels permisos, hem cregut oportú mencionar, tot i que no ens afecta, la reial ordre de 23 d’octubre de 1777 per l’especial rellevància que adquirí en la construcció d’esglésies i d’altres obres de caràcter públic. Per mitjà d’ella el rei Carles III, descontent pels excessius «*monumentos de deformidad, de ignorancia y de mal gusto*» que es construïen arreu del país, obligava tots els pobles del «*reyno*» a sotmetre els projectes de llurs esglésies a l’examen i l’aprovació de la Reial Acadèmia de San Fernando amb el ferm propòsit de millorar el patrimoni arquitectònic nacional.¹⁹

I finalment, pel que fa a la col·locació de la primera pedra, no hem estat capaços de trobar cap referència documental, la qual cosa no vol dir que no es fes. Més aviat al contrari, ja que l’església catòlica inclou aquesta cerimònia al ritual romà, sobretot, per la gran importància que s’atorga al temple entre els seus símbols. El costum era que, un cop oberts els fonaments, el bisbe o un representant seu, el vica-

ri general normalment, acompanyat de les autoritats civils i eclesiàstiques, procedís a la benedicció i a l’assentament d’una pedra treballada *ex professo*. Aquesta tenia forma de dau d’un pam d’aresta poc més o menys, i solia portar distribuïdes per les sis cares diferents inscripcions –els noms de Jesús, Josep i Maria, una creu, la data– i enmig d’una d’elles un forat rodó per a dipositar-hi un cilindre de vidre o de plom contenint un pergami escrit en llatí que donava fe de l’acte i dels oficiants.

2. Així les coses, comencen les obres pròpiament dites. Farem la descripció del procés resseguint les clàusules de la contracta. Aquest document havia estat prèviament validat davant de notari. En aquest punt val a dir que foren bàsicament els notaris titulars de Torres, Ignasi Dolcet Estopà, Ramon Arqués i Pere Joan Prim, els qui portaren tota la paperassa legal. Circumstància que ha facilitat molt la nostra recerca, i també el fet d’haver-se conservat gairebé tots els seus protocols. Aquesta contracta fou signada el 25 d’abril de 1747 pels veïns caps de casa (150 en aquesta ocasió), el rector i Josep Burria, resident llavors a Estadilla. Constava de 43 pactes i el seu import total s’enfilava fins a les 9.250 lliures moneda barcelonesa.²⁰ La forma de pagament s’estipulà en 1.000 lliures cada any mitjançant dues pagues de 500 lliures a partir del dia de sant Joan de 1747, i així successivament fins a la liquidació del deute.²¹

De primer s’havia de tirar a terra l’antic temple. Però abans calia buscar interinament un lloc més o menys adient per a dir-hi missa. En aquesta ocasió es va optar per un graner o magatzem propietat del Comanador.²² Es va triar un lloc així perquè no hi havia a la vila ni en paratge proper i còmode cap altra capella disponible.²³ A tot arreu s’havien adoptat solucions similars. A Saidí fou també un graner propietat del Capítol de Lleida,²⁴ i a Almacelles fins, van haver de construir un edifici nou per aquest motiu, el qual, un cop acabat el temple, quedà fora de servei i es posà a la venda.²⁵

NOTA: Acompanyarem la lectura de les clàusules de la contracta amb imatges del temple actual, advertint, però, que molts dels seus detalls no s’ajusten ben bé al pactat de bon començament, ja que, com ja s’ha apuntat més amunt, l’edifici fou reconstruït després de la guerra civil i aleshores es modificaren de forma important alguns elements.²⁶

Així doncs, al document es proposa un temple de tres naus (Fig. 1), de planta longitudinal amb un creuer molt reduït, formant tot plegat un rectangle de 160 per 92 pams –40 pams de llum a la nau principal i 26 a cada una de les laterals–, sense comptar el gruix de les parets. L’estructura de suport (Fig. 2) serà a base de columnes àtiques i pilastres de secció quadra-

da amb contraforts interiors entre els quals se situaran les capelles laterals. Aquestes, aprofitant l'espai creat pels estreps de les voltes, hauran de fer 8 pams de fons per 16 d'amplària –a excepció dels espais del creuer que n'hauran de tenir 40, com la nau principal–. Tot anirà cobert per arcs de mig punt i voltes, actualment de quatre punts. Així mateix és previst que es construeixin dues sacristies a banda i banda del presbiteri, amb el sostre fins a l'altura dels arcs de les capelles.

Les columnes (Fig. 3) hauran de tenir 6,5 pams de gruix sense comptar el que tinguin de més llurs basaments o pedestals, que hauran de servir el gruix i la forma que mostra el dibuix de la planta.²⁷ Ara i adés, al plec de condicions es fa referència als plànols –«*como demuestra la planta y perfil*»– quan es vol parlar esment en la forma que han de tenir certs detalls, sobretot els decoratius. Tots aquests dibuixos, malauradament, se solien perdre o malmetre per l'ús que d'ells se'n feia a peu d'obra. Per això, ara com ara és gairebé impossible de trobar-los.²⁸

La rasa pels fonaments, que els veïns hauran d'obrir a jova fins a trobar el ferm, caldrà que tingui 6,5 pams d'ample, mentre que els pous corresponents a les columnes hauran de fer un pam més que el gruix dels basaments. Un altra cosa és la torre del campanar. Pel seu embalum exigia base i parets especials, d'uns deu pams de gruix, i si no es trobava pedra o un tapàs dur, hom disposava que el peu fos totalment massís. El mestre s'encarregarà de reomplir-ho tot fins al nivell del terra de l'església amb pedra i morter de calç –«*dos corbillos de cal y cinco de arena*»–, pastat un mes abans d'obrar-lo. Quant a la calç –sembla ser que la dels termes de Sarroca i d'Alcanó era considerada com la de millor qualitat de la contrada–, l'empresari tenia llicència explícita d'elaborar-la al mateix terme si ho creia convenient –«*no pudiendole impedir al maestro el cortar piedra, hazer yeso y cal y lenyar en los terminos comunes de dicho lugar*»–. I com que n'havia de necessitar molta, li calia també preparar una bona bassa on poder-la amarrar, en lloc idoni a prop de l'obra i al mateix temps fora de l'abast de la mainada per a evitar en-surts. Així mateix, el poble li cedia de forma gratuïta la teuleria –«*para hazer teja y ladrillo*»– i li assegurava el proveïment d'aigua mentre duressin les obres.²⁹ Pel que fa a la resta de materials, en el cas de Torres quedava tot a càrrec del contractista, excepció feta del fustam i d'altres elements de fusteria, ferreria i serralleria –«*puertas y ventanas de sacristias, balagostado de el coro y tribuna de el organo y rejas para las ventanas, llaves y serrajas*»– que ho havia de pagar el poble. En aquest punt en concret es podien fer mil i una combinaci-

ons. El poble s'havia de fer càrrec, a més, de treure tota la runa que l'obra pogués generar.

Un cop enrasats els fonaments i replantejada l'obra, l'empresari haurà de pujar paret de cinc pams de gruix fins al talús i de quatre fins a la cornisa exterior «*lebantando todo el alzado de la fabrica dejandola en la proporcion que pide*

(Fig. 2) Secció transversal.

AHL, Fons "Regiones Devastadas" i a "Monografies d'Arquitectes Lleidatans. F. Clavera A.", pàgs. 62-63.

(Fig. 3) Columna.

Perspectiva de les voltes. Fotografia de l'autor.

(Fig. 4) Lateral de migdia: contraforts exteriors i teuladetes de les capelles.

A la imatge es poden apreciar clarament les diferents qualitats de la pedra.

Fotografia de l'autor.

el arte», sense oblidar la part dels contraforts exteriors que sobrepassa les teulades de les capelles (Fig. 4). Els murs els farà de pedra treballada a picó i per filades a la part de fora, i a la part de dins, com que anirà enguixada, es podrà construir de paredat comú o de mamposteria, això és, amb pedres irregulars i no necessàriament noves. Malgrat tot, al 1752, quan es produí el canvi d'empresari a favor dels Silué de Lleida, es convingué que «lo costat de la Iglesia de enves la Abadia y lo costat de detras dita Iglesia y lo crusero» es facin també de mamposteria (Fig. 5) —la inevitable penúria econòmica els obligà a canviar no només d'empresari sinó també a reconsiderar alguns detalls de qualitat—. D'altra banda, uns murs tan gruixuts —ben bé un metre— se solien fer de doble paret i la cavitat que quedava es reomplia de callosos petits barrejats amb morter de calç —una mena de formigó—, però a cada vuit pams era obligat de fer una lligada horitzontal de travès, de parament a parament. La pedra vella procedent de l'església enderrocada s'aprofitava sempre,³⁰ o bé com a pedra de reble, o bé en llocs no visibles. La raó cal

(Fig. 5) Panoràmica exterior del creuer de migdia.

Vista posterior del campanar.

Fotografia de l'autor.

buscar-la en els inconvenients que podien sorgir d'un ús indiscriminat, com ara, la pàtina, el salobre, el color o la pròpia qualitat, duresa o textura. Cas que s'intentés fer servir com a obra vista, calia observar tota una sèrie de requisits, el primer i principal repicarla de nou —la contracta d'Alcanó n'és un bon exemple—.³¹ Altrament els visuradors de l'obra podien, fins i tot, obligar un empresari a desmuntar un pany de paret per aquests motius. El tipus de pedra a emprar depenia sempre de la destinació que se li assignava i de les exigències derivades del seu emplaçament. Així doncs, la pedra de la façana, la del campanar i de les cornises, la del basament de columnes i pilastres, i la dels marcs de finestres i portes haurà d'ésser de bona qualitat⁴ i treballada «al fi», això és, amb un acabat molt més llis, picada amb tallants o buixardes i, a vegades, polida —«*de canteria bien trabajada, atallantada y aspironiada*»— (Fig. 6). En canvi, si la del propi terme era prou bona, facilitava molt les coses sempre que les pedreres fossin comunals. En cas contrari, se solia sol·licitar les corresponents llicències als seus amos.³³ A més de tot això, els pactes deïxen ben clar que, abans d'obrar-les, pedra i parets s'hauran de mullar com Déu mana —a Vallfogona, per exemple, van haver de desfer fonaments i murs per no haver cuidat, entre d'altres, aquest detall.³⁴

En aquesta primera fase, a les columnes i pilastres de l'interior s'hi aniran deixant ja tallades i perfilades les arestes —«*en todas las esquinas de las columnas deba cortar sus boquillas y también en todas las pilastras*»— perquè casin harmònicament amb les que es generin al sostre, sempre depenent del tipus de volta que hom hagi projectat. Segons la contracta inicial les voltes havien d'ésser de canó amb llunetes la principal, i bufades les laterals. Per tant, columnes i pilastres demanaven una disposició aixamfranada —la mateixa que tenen actualment— (Figs. 7 i 8). Amb tot i això, per raó del canvi d'empresari de l'any 1752, es convingué llavors que les voltes laterals fossin per aresta. Fet que obligava, d'entrada, a mantenir cantells vius a totes les columnes, llevat de les que donen al creuer a causa de les petxines de la cúpula o mitja taronja. Quina, doncs, de les dues solucions es va adoptar?

Calia fer aquesta petita disquisició a fi i efecte d'establir i delimitar mínimament —tot i que no serà gens fàcil— quins detalls arquitectònics i decoratius del temple pertanyen a la construcció original i, en segon lloc, quin és el grau d'incidència que tingueren els reconstructors de «Regiones Devastadas» en l'agençament definitiu de l'obra. D'una banda, si fem cabal del material fotogràfic —dur i esfereïdor— relatiu a la destrucció de la parroquial (Figs. 9, 10,

11, 12, 13 i 14), sembla evident que a l'edifici d'abans de la contesa s'havien respectat, en general, les clàusules de la primera contracta. Ara bé, a les fotografies només es pot verificar part del que diem, ja que segons concreta la memòria de la reconstrucció³⁵ tan sols quedaren dempeus de la parroquial les quatre parets i la carcassa del campanar.³⁶

Reprement la nostra descripció cal afegir que, si bé els basaments de columnes i pilastres es construïen de pedra polida, el fust, en canvi, es feia de pedra de fil, això és, de cantell viu i sense treballar. Així quedava a punt per adherir-hi els elements decoratius habituals o, si més no, per poder-ho enguixar molt millor al seu moment.³⁷ I per tal de fer millor lligada i acréixer així la consistència de la columnata, les seves peces s'assentaven de dos en dos, en filades de dret i de través alternativament.³⁸

Mentre aniran pujant els murs caldrà construir els arcs de les capelles laterals de ges i maons –«*si al maestro le pareziere hazerlos de piedra, quedará a su arbitrio*»–, arcs que s'enfilaran fins als trenta-dos pams (Fig. 15). Així mateix s'haurà de perfilar d'obra, a quaranta pams del terra, el suport necessari per a la típica cornisa de guix (Fig. 8) que resseguirà a un mateix nivell tot el recinte, columnes incloses, –«*una corniza de yesso y ladrillo y tendrá de alto con su alquitrabe y friso y corniza, seis palmos y medio de altura*»– i, a més, un “*banquillo*” sobre el qual s'obriran les finestres laterals. Aquestes hauran de tenir nou pams per sis de llum cada una, rematades per un arc escarser de pedra. De fet, el “*banquillo*”, marcat decorativament per un filet o bocell, o per una motllura longitudinal de poc gruix, genera formalment i simbòlica una segona imposta i serveix per acréixer la línia d'arrencament dels arcs i de les voltes. Més tard a cada columna i pilastra s'hi afegirà, també de guix i just al lloc corresponent, un capitell purament decoratiu (Fig. 16). Tot junt, capitells, entaulament i “*banquillo*”, constitueixen les senyes d'identitat dels interiors classicistes i, de passada, el suplement necessari perquè arcs i voltes acreixin intencionadament llur alçària.

A la part de fora, acabades que seran les parets pròpiament dites, s'haurà de fer també una cornisa, ara de pedra picada, que circueixi tot el perímetre de l'edifici i enllaci amb l'extravagant motllura ornamental del tester.³⁹ Pel que fa a la façana (Fig. 17), o més ben dit, el frontis o frontispici, estarà format com a Aitona per un cos autònom adossat al peu de l'església i de menys amplària que aquesta. Aquest cos ostenta una estructura de tres llenços disposats simètricament segons l'esquema A-B-A, exterioritzant així les tres naus de l'interior. A banda i banda de la portalada –nau central–

(Fig. 6) Façana principal.

Podeu observar el peculiar disseny del tester.

Fotografia de l'autor.

(Fig. 7) Basament de columna interior:

detall de l'aixamfranat.

Fotografia de l'autor.

s'aixequen dues torres –naus laterals–, de les quals una no podrà pujar més amunt de la teulada de les naus, fent pantalla per tal de dissimular les vessants de la coberta. L'esquema de la façana amb torres simètriques –força utilitzat al barroc urbà i colonial– originarà un nàrtex o vestíbul que hom podrà aprofitar per a construir-hi el cor a sobre –solució que esdevingué tradicional a Catalunya– i també la tribuna de l'orgue si és que hi cap.

El cor s'il·luminarà gràcies al rosetó circular de la portalada –la “O” del cor que en deien–.

(Fig. 8) Columnata interior.

Observeu el joc harmònic de línies provocat per la continuació de les arestes dels aixamfranats i els arcs del sostre.

Fotografia de l'autor.

(Figs. 9-14) Testimoni de la destrucció: façana i campanar.

AHL, Fons "Regiones Devastadas", diverses caixes.

(Fig. 10) Lateral de tramuntana.

(Fig. 11) Presbiteri.

En aquest punt de la contracta i referint-se sobretot al frontis, es recomana amb èmfasi a l'empresari que servi minuciosament tant el disseny de formes i motlures com les seves mides «*sin faltar en cosa alguna en la arquitectura ni en las mididas*» –tots els detalls quedaven curosament perfilats al dibuix del projecte–. A l'època barroca hom atorgava un enorme protagonisme escènic a la façana-portalada i el seu disseny havia d'ésser, si més no, congruent amb els cànons acadèmics, tants els estètics propiament dits com els simbòlics. Tot havia de quedar àuriament equilibrat i justificat respecte a les arts i al dogma. El concili de Trento suggeria en general a arquitectes i dissenyadors obres plenes de claredat, de senzillesa i de comprensibilitat que aportessin una interpretació realista dels fets, i sobretot que esdevinguessin un estímul sensible devers la pietat. Per començar, els materials de les façanes era normatiu que fossin els més nobles de la construcció i els més ben treballats. En aquestes circumstàncies és obvi esperar que no hi podia haver res fruit de la improvisació. No obstant això, no tothom –i entre ells, molts projectistes fets a peu d'obra– era capaç d'entendre a fons tot aquest món d'exigències formals i emblemàtiques. Aleshores, com ja dèiem anteriorment, imitaven o copiaven amb més o menys encert els dissenys dels manuals o dels projectes de gent més entesa, i més d'un temptejava la creació personal i s'arriscava amb composicions poc controlades i estèticament anàrquiques i, sovint, ornamentalment exagerades. Per això no totes les façanes resultaven tan harmòniques com fóra desitjable des d'un punt de vista "tècnic", tot i que reproduïen models gairebé estandaritzats, plenament coneguts i assumits per la majoria de mestres –malgrat els dictàmens de l'Acadèmia i el judici dels més puristes–, i els repetien una i altra vegada. Ara bé, als pobles, tradicionalment amants de l'exuberància i amb una certa tendència a l'*horror vacui*, aquests tipus de composicions –més pròpies dels retaulistes que dels arquitectes– agradaven i, segons el parer i el gust de la gent, l'èxit i la categoria d'un treball depenien en gran mesura del grau d'ornamentació que exhibia.

La portalada (Fig. 18) està dissenyada en dos cossos d'estructura arquivada i, al nostre criteri, massa autònoms l'un de l'altre. La composició no arriba a unir-los ni a imbricar-los entre si com passava a la majoria de portalades de característiques similars.⁴⁰ El cos inferior emmarca la porta principal i el segon acull la fornícula –aquí només insinuada per una discreta motllura– que hom reservava a la imatge del sant titular o a la Mare de Déu. En ambdós cossos ens cal parlar de dos plans, l'un suggerit al pany de paret de la façana mitjançant relleus, i l'altre sortint cap enfora sostin-

(Fig. 12) Altar de Santa Bàrbara,
palesant dramàticament el seu antic esplendor.

(Fig. 13) Altar i capella lateral.

gut per columnes exemptes (Fig. 19). Les del primer cos són dobles, de fust llis i amb l'èntasi lleugerament pronunciat, s'assenten sobre sengles basaments prismàtics i les clouen capitells de l'ordre compost de factura bastant legal, i el corresponent entaulament. Se li ha donat al conjunt una forma lleument arquejada i convexa alhora, que enllaça en perfil i en intenció amb l'entaulament del pla interior, com manen els cànons. És de notar la franja corresponent al fris, moderadament bombada –l'hem vista en altres obres del mestre Burria–, premonitòria, potser, dels basaments exageradament panxuts que trobarem a Aitona –a la portada d'Aitona tot és exagerat i exuberant–. Aquest cos es complementa amb el corresponent frontó partit, conformat per unes volutes en espiral (Fig. 20) que trenquen, creiem, la sobrietat compositiva del grup, a causa, més que més, de la seva peculiar i poc reeixida configuració que recorda massa els retaules de fusta de principis de segle. Al bell mig dels basaments s'hi ha situat una mènsula o peanya (Fig. 21) que predestina els corresponents intercolumnis com a marcs o receptacles de la imatge d'algun sant –en un document de 1759, el mestre Burria es comprometé a fer fer dos sants de pedra, sant Pere i sant Pau, pensats probablement per assentar-los aquí–⁴¹ El seu interior (Fig. 20) està decorat per uns relleus florals –que evoquen antics grutescs– així com per un exagerat floró ròmbic de fulles d'acant que penja ostensiblement del sostre. Els intercolumnis, proporcionats en el conjunt, esdevenen, però, massa reduïts per encabir-hi una imatge que ompli de forma harmònica l'espai generat. Si, malgrat tot, hom s'endèria a executar-ho, o bé la talla haurà d'ésser

petitíssima i per tant, desproporcionada, o s'haurà de col·locar cap enfora sobre el voladís de la peanya fent nosa a les columnes.

Al mur, com dèiem, hi ha insinuades les pilastres i contrapilastres corresponents a les columnes exteriors, suport lògic de l'entaulament que delimita l'espai de la porta principal. A la part central aquest es corba tot fent joc amb l'arc mixtilini de l'obertura –arc típicament barroc que trobem a l'entrada vella de l'església de Binéfar i mig insinuat a la d'Aitona, obres ambdues de Burria, i gairebé idèntic a la por-

(Fig. 14) Tribuna de l'orgue.

(Fig. 15) Nau lateral.
Fotografia de l'autor.

(Fig. 16) Columna:
detall del capitell i de
l'entaulament.
Fotografia de l'autor.

**(Fig. 17) Vista general
de l'església, tot just
acabades les obres de
reconstrucció.** AHL,
Fons "Regiones
Devastadas" i a
"Monografies
d'Arquitectes Lleidatans.
F. Clavera A.",
pàgs. 62-63.

talada de l'antic convent de l'Ensenyança de Lleida, avui a la parroquia de Sant Pere—⁴² (Fig. 22). Volem destacar la motllura en bocell o mitja canya que circueix el seu perímetre tot ressaltant-lo i envigorint-lo plàsticament (Fig. 23). Aquest conjunt queda complementat per la inclusió de tres angelots —cap i ales—, un a la clau de l'arc de la porta i els altres dos a cada un dels carcanyols laterals respectivament. Presideix i clou la composició el monograma coronat de la titular de la parròquia, la Verge Assumpta, acollint i aixoplugant l'escut de la vila. Dos amoretts de composició simètrica el flanquegen sostenint una banda on es llegeix "TORRES DE SEGRE" (Fig. 24). Tot i l'escassa noblesa del material veiem la talla com una obra amb pretensions, tant pels efectes estètics com pels trets purament artesanals.⁴³ Tot plegat esdevé una rotunda declaració d'intencions. Se'ns diu formalment i explícitament qui ha fet l'obra, el poble de Torres, i a qui tenen l'honor de dedicar-la.

Pel que fa al segon cos (Fig. 25), sens dubte vol ser quelcom més que una simple fornícula sobre el frontó trencat. Però, tot i que la seva composició guarda estricta relació amb el cos baix —presenta les mateixes solucions compositives, basament, columnes llises, capitells del mateix ordre, entaulament i frontó amb volutes—, resulta, per una part, massa auster, escarransit, diríem, i per una altra es veu com afegit. El motiu d'aquesta impressió creiem trobar-lo en la faigó de les peanyes que sostenen les columnes ja que li atorguen excessiva autonomia i el deslliguen del cos inferior —les pròpies peanyes estan deslligades de la composició inferior—. A més, com que el dit espai ha d'incloure dos elements, el rosetó i la fornícula, cap d'ells pot lluir per mèrits propis.⁴⁴ En situacions similars s'aconseguien ací i allà del país solucions molt més reeixides.

Cal fer menció també de les dues finestres (Fig. 26) que complementen la decoració de la portalada. Del seu disseny és lloable la pretensió d'imbricar quadre i cercle al més pur estil borrominià. El resultat és efectista tot i que els materials i l'execució esguerren una mica les seves aspiracions. Hem trobat una finestra molt similar a Estada (Aragó), a la parroquial que, així mateix, construí Josep Burria.

La resta de la façana (Fig. 17) presenta com a trets distintius i complementaris dos parells de pilastres adossades, de fust llis i de l'ordre toscà, a banda i banda de la portalada. Partint del talús del mur remarquen respectivament el ritme ascensional de les dues torres i fan de suport a la volada de la potent cornisa que circueix l'edifici. Cornisa que a la part central, fugint dels testers semicirculars tan típics arreu de Catalunya, recupera el triangle del frontó

(Fig. 18) Portalada.
Fotografia de l'autor.

(Fig. 19) Vista lateral de la portalada.
Fotografia de l'autor.

tradicional tot trencant-lo en una sèrie de corbes de cert regust borrominià, molt efectistes. Així mateix les dues vessants dibuixades per la motllura que clou el mur frontal de la teulada⁴⁵ i que enllaça amb l'arrencada del segon cos de la torre reforcen encara més el disseny del pinyó. Aquest perfil el repetirà Burria a Aitona i l'hem trobat també a Sudanell, a Maials i al projecte presentat pel mestre per a la catedral nova de Lleida. Amb tot, a la contracta, quan es descriu l'acabament pensat per a la façana es diu textualment, *«arriba hará un tímpano como demuestra el perfil, con todo su ornato de arquitectura, y al remate la estatua de San Macario»*. Tot i que no concreta massa els detalls, el tester actual sembla molt simple en comparació del que el text insinua. A propòsit, on havia d'anar l'estàtua de sant Macari? No creiem que fos a la minúscula fornícula de la portalada –reservada segurament a l'Assumpta–, sinó més aviat a dalt de tot, a l'acroteri com a les Borges, o al cim de la portalada com a Llardecans. És cosa que mai no sabrem. Degueren succeir massa imprevistos en el decurs de l'obra per a poder donar compliment a totes les estipulacions del document.

Ara passarem a parlar de la torre (Figs. 9 i 17), no perquè sigui el seu torn sinó perquè ve a tomb. La seva construcció solia ser sempre l'última fase de l'obra. Quant a la de Torres, sabem que l'any 1763 encara no estava llesta del tot.⁴⁶ I no us ha d'estranyar. No els va anar gaire millor a la resta de pobles. Molts d'ells es passaren anys i anys sense campanar⁴⁷

per culpa, ben segur, de les penúries econòmiques que, pel que hem vist, esdevingueren habituals o, si voleu, endèmiques. A primera vista la disposició orgànica del campanar pròpiament dit ens sembla de trams desproporcionats. Si més no per l'arritmia que els seus cossos mantenen entre si. I també per la manca d'integració estilística que denoten. Però anem per parts.

La torre consta de tres cossos que, tots plegats, atenyen ben bé els 28 metres i mig, és a dir, 142 pams i mig (Fig. 27). El primer tram queda totalment integrat en la façana i simètric respecte a l'altra torre homònima –o, més ben dit, mitja torre–. El segon cos (Fig. 28.1), el del rellotge i les campanes, continua de primer moment la forma i secció del de sota –prisma quadrangular i cantonades arrodonides–, però de sobte s'interromp i incorpora sense elements de transició el cloquer, com si es tractés d'un artifici telescòpic. Talment sembla un afegit, fruit d'un replantejament posterior. Una solució similar es pot veure a Sudanell, però allí el trencament queda força dissimulat perquè el cos del rellotge és més reduït. Aquest pis presenta quatre finestrals de mig punt per a acollir les campanes, sense amplitat propi, decorat exteriorment per pilastres toscanes i coronat per una generosa cornisa –capaç d'acomodar, com Déu mana, un bon niu de cigonyes–. Amb tot, els remats esfèrics que clouen les cantonades del tram on hi ha allotjat el rellotge ens fan malpensar i ens suggereixen un hipotètic canvi de projecte.⁴⁸ Però així mateix sembla, tècnicament parlant, la solució més lògica per a terminar un element cilíndric,

(Fig. 20) **Detalls de la portalada:**

1. Relleu de l'intercolumnni;
2. Floró del sostre i voluta;
3. Vista lateral de la voluta. Noteu el bombament del fris i altres detalls d'escultura.
Fotografia de l'autor.

sigui quin sigui el procés seguit. Ara bé, aquest fet i que al llarg dels documents es vagi repetint que s'ha de servir puntualment el projecte inicial, i si hi afegim la circumstància que sigui el mestre Burria el darrer empresari de l'obra, podem induir legítimament la possibilitat d'un disseny poc afortunat.

I finalment, l'últim cos –el comunidor⁴⁹, vuitavat, amb vuit finestrals de mig punt i un àtic llis i emmarcat per motlures abocellades, i les vuit boles rematant les respectives arestes (Fig. 28.2). A la contracta, però, no quedava prou clar si a sobre s'hi havia de construir el xapitell –acabament de forma cònica o piramidal– que s'hi solia fer. Només es diu que s'ha de posar

«su cruz y beleta en el remate de la torre como demuestra el perfil». Aquest detall sembla més que suficient per creure que el campanar pogués arribar a tenir el seu corresponent “remate” de pedra o de fusta forrada de planxes de plom amb el seu penell daurat al cim. De tot això no en tenim constància ni escrita ni oral, ni de si, cas que hi fos, patí algun accident meteorològic que l'escapés com ja havia succeït a més d'un poble.⁵⁰

Reprenem el fil argumental. Llista ja la caixa de l'edifici, l'activitat retornava a l'interior. Com a curiositat volem comentar –per si algun dia passeu per allí– que l'església de Torrebesses, iniciada a principis del XIX, es quedà a mig fer, justament en aquesta fase. El següent pas correspon a la construcció dels quatre arcs torals del cimbori (Fig. 29), però prèviament –punt molt important– caldrà alçar els de les naus menors. Hom devia garantir que el considerable pes de la “mitja taronja”, cimbori i cúpula, no vinclaria la columnata, procurant que l'empenta dels arcs torals es distribuís de forma gradual entre tota l'estructura de l'edifici, com era d'esperar –«con esso la retribucion de los arcos torales no benzaran las columnas»–. Aquests arcs es faran també de ges i maons –ja em dit que si el mestre els vol fer de pedra anirà al seu càrrec l'excés de cost–, amb una “rosca” o gruix de quatre pams –«una bara de recio»– els torals, i de dos pams els de les naus menors. Per a construir-los s'utilitzaven ordinàriament “mottles” o, més ben dit, cintres –bastiments de fusta que servien per a sostenir les peces dels arcs o de les vol-

tes en construcció, fins que estigués posada la clau o el material (ges) s'hagués adormit-⁵¹. Per aquesta raó es necessitava gran quantitat de fusta i sobretot antenes –pals gruixuts i llargs per a sostenir la bastimentada de l'obra i també per a instal·lar-hi els ternals, corrioles i torns–. Aquest fustam de baixa qualitat –de xop generalment– el treien dels sots i “bultres” dels voltants. Habitualment aquests boscos de ribera eren propietat d'algun senyor –el de Remolins, per exemple, pertanyia als Canonges de Lleida– i per tant s'havia de demanar llicència per a tallar-ne. Cal dir que els propietaris –eclesiàstics o no– en casos tan venerables i pietosos com aquest concedien els permisos amb certa facilitat, sigui pagant el seu valor, sigui com a almoïna. En tot cas aquest material quedava, a fi de comptes, per al poble si era ell el responsable d'aportar-lo, o per al constructor en cas contrari.⁵²

L'arcada general es donava per enllestida un cop els arcs quedaven enrasats per dalt, és a dir, quan s'havia fet el mur o envà que omplia els carcanyols i situava la construcció a nivell de l'extradós de la clau i a punt per a instal·lar-hi al damunt els peus per a les encavallades de la teulada –«*todos estos arcos los debera enrasar asta la corona de ellos*»–. Així mateix s'havia de preveure que quedés un galze o regata en tot el perímetre exterior dels arcs per a carregar-hi l'arrancada de les voltes i de les petxines. Gràcies a aquestes, adossades als torals, es passava tot seguit a estructurar l'anell del cimbori. Eren uns triangles curvilinis que es bastien de pedra o de ges i obra cuita segons els tractes, i servien per anar d'un esquema quadrangular a un altre de vuitavat o circular. En el nostre cas segurament foren erigides de dos gruixos de rajola per la part de fora seguint la volta, i massissades per dins de totxo sencer o callossos i morter de ges fins a enrasar amb el nivell dels arcs. Després hi havia dues possibilitats de continuar el cimbori. Usualment es feia primer una filada de maó de cantell –o de “rastell”, deien– a l'amplè de l'arc i per tota la circumferència i a sobre, o bé s'hi pujava un sol mur vuitavat per fora i cilíndric per dins, o bé hi construïen només la paret exterior del vuitavat i a la part interior hi plantaven un “telar” de bona fusta per a enganxar-hi més tard la decoració de les motlures corresponents: «*un telar de madera bien fuerte y bien clavado y sobre el sarjeara la cornisa de la media naranja, lebandando al mesmo tiempo las paredes de la caja de la media naranja de yeso y ladrillo de dos palmos de rezo*». Depenent sempre de la categoria de la cúpula s'hi aixecava un tambor complet i proporcionat,⁵³ o només un anell o cornisa (Figs. 29 i 30). En el primer cas els vuit finestrals “de llei” quedaven dins d'aquest cos, altrament s'inserien en la superfície esfèrica

(Fig. 21) Portalada: mènsula o peanya del basament. Fotografia de l'autor.

(Fig. 22) Lleida: portalada actual de l'església de Sant Pere, procedent de l'antic convent de l'Ensenyança. Fotografia de l'autor.

de la mitja taronja mitjançant llunetes. Aquesta segona solució és la que s'adoptà a Torres: anell de quatre pams i cúpula –«*la media naranja ha de ser esferica lebandandola de pie derecho quatro palmos*»–. Amb tot, de l'antic cimbori, per raó de la seva total reconstrucció després de la guerra, avui no hi queda res encara que, segons diuen, presenta, si fa no fa, la mateixa disposició i el mateix aparellament que abans.⁵⁴

Ja tenim, doncs, la caixa de la cúpula a punt de cobrir. A la part de fora (Fig. 31) lluirà un paredat d'obra cuita i ges sense arrebossar i,

(Fig. 23.1) Detalls de la portalada:
arc de la porta principal.
Fotografia de l'autor.

probablement, decorat amb pilastres a les arestes o a banda i banda dels finestrals, i rematat per un discret ràfec o cornisa. La fase següent consistirà a assentar l'entramat de totes les cobertes. La fusta que s'emprarà per aquesta comesa ara haurà de ser d'especial qualitat, de pi melis, molt resinosa i resistent, d'aquella que baixava de la muntanya pels rius Segre o Noguera a les tramades dels rais. Es muntaran les corresponents encavallades en forma d'estisora amb tirants elevats per a deixar lliure l'espai de les voltes, –«*tijeras de maza la nabe mayor y las naves menores con ranpantes*»–. S'assentaran sobre la línia dels

arcs i els ràfecs on s'hi hauran instal·lat prèviament suports o "telars de fusta" –peus de l'encavallada– d'un pam i mig de quadre pel cap baix. Prèviament als extrems dels braços del creuer i del presbiteri s'hi haurà continuat el mur en forma de capcer triangular marcant les vessants (Fig. 5). I al bell mig s'hi deixarà un ull de bou perquè doni llum a les voltes i al sotateulada, i perquè faciliti, a més a més, la ventilació de tot l'embigat. Tot seguit clavaràn travessers d'un pam de gruix "a tot quadre", distribuïts cada sis o set pams i assegurats amb tascons. I finalment les llates, de mig pam per quart de secció, en el sentit del vertent –

(Fig. 23.2) Portalada de l'església de Sant Pere:
detall de l'arc de la porta principal.
Fotografia de l'autor.

llata per canal— i a la distància justa per as-sentar-hi les teules. A la contracta s'insisteix en el pendent que cal donar —i servir escrupolosament— a la teulada principal perquè no tapi les finestres exteriors del cimbori. Per cert, la seva teuladeta, com que no porta llanternó, es cobrirà mitjançant vuit bigues o tremujals —“*botantes*”— que s'aplegaran a la peça del mig —“*maza*”— i per l'altra punta quedaran ben clavades als “*telars*” de la paret. Just al damunt hi hauran de construir una petita piràmide de pedra —un succedani del cupulí—⁵⁵ coronada pel corresponent cimbal daurat de creu i penell (Fig. 31). Hom completarà la totalitat de les cobertes amb teula àrab o ordinària cuita a la teuleria del poble. Queda clar que l'agençament de les teules haurà de ser a “teja llena”, això és, obrades amb morter tant les canaletes com les careneres i cobertores —“*fent solapar mitg pam totes las teulas, així de canal, com cubertas y assentant tota la teula de la bora del rafech ab argamassa*”—. Els empresaris acostumaven a posar molta cura en la composició de les teulades ja que a les inspeccions corresponents aquest era un dels aspectes en què els visors eren més puntimrats. A vegades es decidia que les teules destinades a la coberta del cimbori o del campanar fossin envernissades i de diferents colors —teula italiana—. En aquest cas es clavaven a l'empostissat més o menys cupulat o arrodonit que s'hi solia fer en substitució de la típica teuladeta de llatès.

Tornant a l'interior, es procedirà ara a traçar i paredar —“*tabicar*”— totes les voltes de ges i de dos o tres⁵⁶ gruixos de rajola. Primer la de la cúpula, en la qual hauran de deixar ben agençades les llunetes de les vuit finestres i entremig d'elles dues pilastres bessones de relleu que, naixent de les quatre columnes del creuer i de la clau dels quatre arcs torals, confluiran tot decreixent al centre de la mitja taronja —“*formara entre una y otra bentana, en los ocho entrepaños, diez y seis pilastras y ocho entrecalles*”—. Així mateix s'acabarà de perfil·lar la decoració de l'anell —cornisa i “*banquillo*”— procurant que ressalti per totes les pilastres⁵⁷ (Fig. 30). En acabat, aprofitant la bastida, s'enguixarà tot el conjunt. Primer amb ges negre porgat, el mateix que s'ha fet servir per a dibuixar les motlures. Un cop donada aquesta primera capa es fregarà —“*se ha de passar de raspado*”— i a continuació, eixuta que sigui, es procedirà a blanquejar-la amb ges fi barrejat sovint amb escaiola o pols de marbre per a donar-li més blancor. Abans de baixar de la cúpula “vidraran” les claraboies amb làmines d'alabastre —dites també pedra clara o pedra de llum, d'Escatró (Saragossa) o de Sarral (Conca de Barberà)— que asseguraran amb tapajunts de bona fusta, per dins i per fora, a fi i efecte de cobrir els encaixos i també per se-

guretats. Amb aquest mateix material es tancaran totes les altres finestres i claraboies de l'església quan sigui el moment.

Tot seguit caldrà formar les voltes de les naus també de doble rajola i ges com ja s'ha dit més amunt. Mentrestant, a la part convexa d'aquestes s'hi estendrà una abeurada —una capa, en realitat— de morter de guix i s'hi construiran

(Fig. 24) Detalls de la portalada:

escut de la porta principal.

Fotografia del autor.

(Fig. 25) Portalada: segon cos.

Fotografia del autor.

(Fig. 26) Façana principal:
finestra lateral.
Fotografia de l'autor.

unes faixes perpendiculars complementàries⁵⁸ si cal garantir i refermar llur consistència. Per la part de sota s'enguixaran així mateix i es blanquejaran, procurant respectar «*con toda perfeccion*» els vius de les llunetes i de les arestes previstes des d'un bon principi tant a les voltes com a les columnes i pilastres.

Ara, tot baixant li toca el torn al motlluratge ornamental de "banquillos" i cornises que ha de ciruir tota la nau i que ja s'havia previst i preforjat en pujar les parets. Queda ben estipulat que a més d'estar tot ben fet i polit, caldrà que el seu dibuix o perfil ressalti i marqui tots els sortints i entrants de columnes i pilastres. A més, és necessari –diu la contracta– que tot plegat servi l'altura, proporció i volada degudes –segons demana l'art– a fi i efecte

que el conjunt no "ofegui" les naus. Aquest aparat decoratiu d'acusat regust classicista esdevingué una constant en les esglésies d'aquella època. I fou el responsable que de portes endins tots els temples s'assemblessin tant. Així mateix, un cop blanquejat tot el conjunt, s'afegiran als llocs idonis de la pilastrada, capitells de l'ordre compost tallats en guix o escaiola i, d'ordinari, daurats (Fig. 16). Finalment, ja només faltava arrebossar i blanquejar el que queda de parets i pilastres fins al terra.

S'entrava llavors a l'apartat dels elements complementaris. Primerament s'hauran de picar de pedra les meses de l'altar major i de les capelles laterals. Els peus solien ser d'obra, sobretot, els dels altars secundaris. També s'instal·laran sengles piques d'aigua beneïta adossades a les dues columnes de l'entrada, i les fonts baptismals on el rector cregui més convenient. Val a dir que el material d'aquestes peces, com que hauran de contenir i mantenir l'aigua, haurà d'ésser d'una qualitat molt especial. A les contractes es parla tan aviat de pedra calar i de pedra impermeable com de jaspi o pedra de llustre, i fins i tot de pedra blanca de Pinyana o d'Arbeca. Però sempre s'afegeix que ha d'estar treballada al fi i ben brunyida, i en algunes contractes fins i tot il·lustrada, això és, decorada amb motius simbòlics. La pila baptismal de Torres sabem que tenia, segons estipulaven les ordenances, tapa de fusta amb frontisses, pany i clau, i més tard copa i tapa d'aram. És previst igualment que es facin dues troncs de pedra a les columnes exemptes del creuer –«(púlpitos) bien adornados de arquitectura con sus escaleras para subir a ellos»–. Les tro-

(Fig. 27) Perspectiva de la torre.
Fotografia de l'autor.

(Fig. 28.1) Detalls de la torre: segon tram del segon cos.
A destacar el sobtat canvi d'estil entre el cos del rellotge i el de les campanes.
Fotografia de l'autor.

(Fig. 28.2) Detalls de la torre: el comunidor.
 Vista esplèndida del cornisament.
 Fotografia de l'autor.

(Fig. 29) Columnes del creuer i arrencada de la cúpula.
 Copinya del presbiteri.
 Fotografia de l'autor.

(Fig. 30) Tambor i cúpula de l'església parroquial de Maials.
 Observeu la decoració interior de la cúpula mitjançant pilastres fingides.
 Fotografia de l'autor.

nes no sempre es feien de pedra. Als pobles era més freqüent construir-les de guix i de fusta.⁵⁹ Per una altra banda, atès que el presbiteri havia de quedar més elevat que el terra de les naus, per accedir-hi caldrà fer de columna a columna dues grades motllurades –bocell i filet– que no excedeixin d'un pam i quart d'altura. I el pis del presbiteri anirà pavimentat de cairons de pedra d'un pam i quart de costat per un quart de guix. La resta de l'església, sempre segons la contracta, es pavimentarà d'obra cuita.⁶⁰ Sobre aquest particular no se seguia una norma unitària a tots els pobles. El terra de les naus es podia fer o bé de cairons de pedra de guix variable –des d'un pam a un quart–, o només d'obra cuita, o fins i tot combinant un i altre materials.

Les dues sagristies que hi ha projectades es cobriran amb voltes de mitja aresta i a cadascuna s'hi haurà d'obrir una finestra de sis per vuit pams i, a més, a la principal s'hi ubicarà un rentamans de pedra per als celebrants. Al sòls de l'església damunt del nàrtex hi anirà el cor –«de l'alsada corresponent a la iglesia»–, sostingut per una volta rebaixada –volta de cordell segurament– just per sobre de la porta principal. Volta que haurà de quedar anivellada per dalt atès que hi va el pis del cor. Posat cas que la construcció resultés massa llastada, hom solia alleugerir-la construint-hi revoltons de rajola amb carcanyols, i al dessorre, el paviment de rajoleta petita. Com que hi ha dues torres s'hauran de fer altres tantes escales –a la *castellana*, això és, a rams perpendiculars i amb replans als racons–, que seran de pedra picada fins al cor i d'aquí fins al trebol de les campanes de ges i totxo amb graoneres de fusta al cantell. Cal recordar que era obli-

gat de deixar alguna finestra per a enllumenar els escalers –les finestres de la façana– i un ull d'escala capaç per a encabir-hi els pe-

(Fig. 31) Caixa exterior del cimbori actual. Fofotografia de l'autor.

(Fig. 32) Detall de la portalada durant les obres de reconstrucció. AHL, Fons "Regiones Devastadas" i a "Monografies d'Arquitectes Lleidatans. F. Clavera A.", pàgs. 62-63.

sos del rellotge. Per això l'obra de la caixa podrà complementar-se, a la part baixa amb balustrada o amb barana de rajola i passamà, i amb un envà a l'altre tram per tal de protegir els susdits pesos.

Relacionada amb l'estructura i funció del cor ens cal parlar ara de la tribuna de l'orgue. D'aquest annex se'n fa menció ja cap al final de la contracta, com si a última hora, sigui el capellà, sigui la pròpia comissió, s'adonessin que el cor resultava massa petit per a encabir-hi l'orgue. Així doncs acordaren que seria de l'obligació del mestre «sacar una tribuna de el coro a la nave menor para colocar el organo». Que es va fer en tenim la primera notícia a l'informe de la visita pastoral de 1763 on parla de l'orgue «de nuevo fabricado»⁶¹ i també posteriorment per tradició oral. De l'estructura

d'aquella tribuna actualment no en queda res, però sabem que s'ubicà al primer tram de la nau corresponent a la segona torre entrant a la dreita, just a sobre de les fonts baptismals (Fig. 14). Construïda de forma similar al cor, de volta rebaixada⁶², terra de rajola i baranes de fusta tornejada, s'hi accedia a través de l'escala de la susdita torre i d'una gran arcada oberta en un dels seus murs. El pis resultant es trobava a un nivell inferior respecte al cor –a dos o tres esglaons, segons diuen.

Abans de continuar ens convé aclarir un detall. A l'obra hi treballaven diferents professionals, mestres de cases, picapedrers, escultors, fusters i serrallers. Tot i que col·laboraven amb el contractista i, en certa manera, es complementaven entre ells, no tots estaven a les seves ordres. N'hi havia alguns que en depenien directament –paletes, manobres i picapedrers– i en canvi altres restaven més aviat a l'arbitri del comú o formaven part d'una contracta autònoma. Entre aquests últims hi havia els escultors de guix. La seva tasca quedava restringida a les talles decoratives de l'interior –evangelistes de les petxines,⁶³ capitells de les columnes i també la petxina o copinya monumental del presbiteri–⁶⁴. Normalment a l'articulat de les contractes es disposava i s'especificava que aquests detalls ornamentals els havia de fer un tallista o escultor pràctic i entès en la matèria, un bon oficial a fi de comptes,⁶⁵ i així tot quedaria lluit i esplèndid. Aquests artistes, però, no s'han de confondre amb els escultors de retaules.

Al present contracte tot el que pertoca a l'obra de fusteria i serralleria –portes i finestres, balustrades del cor i de la tribuna de l'orgue,⁶⁷ armaris de la sagristia, bancs, reixes de les finestres, claus i panys– quedava a càrrec del comú. No era ben bé així a tot arreu⁹. A més a més, si bé és veritat que en algunes contractes molts detalls i precisions de l'obra quedaven sobreentesos dins la postil·la «a ús i pràctica de bon fuster», altres vegades, en canvi, el capítol de la fusteria venia detallat escrupolosament. Vegem, sinó, l'articulat que fa al cas dins la contracta de l'església d'Alguaire, articulat que ben bé podria servir per qualsevol altre poble: «La puerta principal devera ser aforrada con oja de lata bien clavada y con buenos clavos que tengan de salida una pulgada, con sus escudos correspondientes, y todas estas dichas puertas y ventanas deverán ser labradas a la capuchina con buenas amazonas, y la madera que sea de la mejor calidad que se halle de pino, con toda la arramiente correspondiente.[...] un cansel en lo interior de la Iglesia y en frente de la puerta principal, de madera de pino de la mejor calidad, del ancho y alto correspondiente a dicha puerta, con los muntanes y traveseros

que corresponde, deviendo estar enpanelado de figura cuadrangular, con dos puertas grandes al frente y dos pequeñas una en cada lado.»

Retornant a la nostra contracta, hem de dir que les primeres previsions –i les més optimistes!– estipulaven deixar llesta la totalitat de l'obra en sis anys comptadors des del primer de maig de 1747. A més a més, l'empresari es comprometia a lliurar l'obra a satisfacció dels experts i a arranjar a càrrec propi qualsevol detall que no s'ajustés als pactes acordats.

Hi havia també a les tabes algunes clàusules complementàries i curioses. Normalment es convenia que el mestre gaudiria de casa franca al poble, decent i capaç per a ell i la seva família, i de franc també l'haurien d'assistir el metge, el cirurgià i l'apotecari en cas de necessitat. Així mateix, quedava exempt de pagar contribucions i impostos municipals, i els seus criats, lliures de lleves i quintes. Ultra això, s'inclouia també una clàusula segons la qual, a l'hora de buscar mà d'obra, jornalers o peons, preu per preu, havien de ser preferits els del poble a qualsevol foraster, sempre que es comportessin i no descuidessin llurs obligacions. Encara que aquest últim punt no s'especifiqui a la de Torres, de segur que al seu moment s'actuà per l'estil.

Sobre el paper ningú no podia dubtar que tot sortiria com estava previst. Però la realitat fou molt diferent. L'economia de Torres, igual que la de la majoria de pobles, estava massa lligada a les contingències de les collites. No sempre després d'un any prim venien les anyades grasses. A vegades l'aridesa del temps durava més del que hom podia aguantar. Les rogatives, l'única esperança que li quedava al pagès d'aquells temps, no sempre eren "escoltades" pels de "dalt". Si hem de fer cas de les notícies recollides a les actes del Capítol de Canonges de Lleida –no oblidem que eren uns grans terratinents i les qüestions relacionades amb la meteorologia els havien d'interessar per força– podem afirmar que el trienni 1748-1750 fou especialment àrid –rogatives a la primavera i a la tardor–. Àdhuc, en una deliberació es retreu un greu problema: a causa de les males collites i de l'esterilitat que hi ha hagut aquests darrers anys, els arrendataris no en volen saber res de l'arrendament de fruits.⁶⁸ A més, sembla ser que tampoc el reg de la sèquia havia funcionat prou bé durant aquells anys.⁶⁹

Aquesta situació havia d'afectar ineludiblement les obres de la nova església. Així doncs, al mes d'abril de 1749 es pactà una concòrdia (v. Annex doc., 3) entre els comissionats i els Burria, pare i fill –residents a Torres, diu el document–. El mestre es comprometia a tenir llesta l'església en cinc anys «del dia present en

(Fig. 33) Alçat de la façana principal amb les dues torres.

AHL, Fons "Regiones Devastadas" i a "Monografies d'Arquitectes Lleidatans. F. Clavera A.", pàgs. 62-63.

avant» a canvi de un nou dret de vintè al seu favor i per espai de deu anys, prèvia l'anul·lació de l'anterior. Era un clar intent de prendre l'empresa sota la seva responsabilitat. Un fet semblant s'havia produït al poble d'Aspa. Allí fou un comerciant de Lleida, Tomeu d'Aguerrebere, qui havia adquirit els drets sobre el vintè i sobre les herbes i pletes del poble per un període de vint-i-dos anys, a canvi d'encarregar-se personalment de tots els tràmits i de

(Fig. 34) Perspectiva de l'església amb les dues torres simètriques.

Dibuix de l'arquitecte Francesc Clavera Armenteros. AHL, Fons "Regiones Devastadas" i a "Monografies d'Arquitectes Lleidatans. F. Clavera A.", pàgs. 62-63.

posar els diners necessaris per portar a cap l'obra de la parroquial. Així se salvava qualsevol eventualitat en les collites anyals. I el mateix passà amb la d'Alcoletge anys després, gràcies a la participació d'Antoni Grau, mestre sabater de Lleyda, que «conve y promet fabricar, eo fer fabricar las ditas Iglesia y Abadia dins lo dit termini de quatre anys».

Les raons oficials al·legades al document de concòrdia eren que el primer vintè resultava curt per a donar acompliment a la fàbrica en un període de temps raonable –«pues estarian molts anys incomodats», deien, referint-se clarament a la parsimònia i a la dilació de les obres i, de retruc, al fet de continuar oint missa en un graner–. Així mateix se li acceptava a l'empresari els cinc anys de termini que havia promès i se li concedien sis mesos més de marge conjecturant una possible malaltia que impedís tirar l'obra endavant. De no respectar el temps acordat perdria un any de vintè sempre que el retard no fos causat per pestes o guerres. Un altre punt que crida l'atenció i referma l'opinió sobre la manca de cabals és el compromís que van prendre de reintegrar a la propera collita cent vint-i-una lliures a Francesc Miret «*que te bestretes pera continuar dita obra*», i al reverend Josep Miquel ⁷⁰ vint-i-dues quarteres d'ordi pel mateix motiu. I encara, es feia taula rasa del gastat fins aleshores així com del preu donat a la primera contracta «com si fet no fos». Simultàniament s'acordava passar comptes amb el col·lector, que de bon començament havia estat el rector Galindo. Si els particulars havien pagat de més se'ls reconeixeria la dita circumstància; en cas contrari serien els particulars els qui ho haurien de reposar al rector.

A partir d'aquí hi ha un enorme silenci documental fins al 1752, tres anys més tard. Probablement les coses no devien anar del tot bé. El dia 22 de maig s'anul·la la concòrdia a què fèiem referència fa un moment. El mestre Burria els havia decebut? És possible. Sembla ser que havia descuidat una mica massa les seves obligacions devers la dita obra per dedicar-se majorment a altres de més "importants" i potser més profitoses per a ell.⁷¹ Ulteriorment veurem que d'alguna manera els torressencs l'obligaren a prendre una decisió en un sentit o en un altre. Abans, però, el primer que fan és imposar-se un nou dret de vintè (v. Annex doc., 5) just quan acabava de caducar aquell primer de 1746. Ara només el signen 129 veïns i el rector. No sabem per què. Ho fan per una durada de set anys i l'arrenden a cinc particulars: un esparter, un ferrer i dos pagesos de Valls, associats amb el damunt dit Francesc Miret de Torres. Defugen, per tant, de l'administració directa portada pel rector i enceten una nova manera de procedir molt més adient

amb el que s'acostumava a fer en altres llocs. El document inclou els fruits següents: blat, ordi, civada, sègol, faves, favolins, vi, oli, cànem, lli, mill i mongetes; en concret, tot allò de què paguen delme. El preu ofert pel dit arrendament és de 4.480 lliures. Tots aquests diners seran administrats a partir d'ara per una nova comissió. Aquesta anirà pagant el contractista en proporció al que vagi treballant a l'obra. I si el dit mestre no vol o no pot continuar-la per la raó que sigui, haurà de sotsarrendar-la utilitzant els diners que rebí per pagar el seu substitut. Així és com va passar. Tot ens fa pensar que la cosa s'havia anat relaxant, motivat versemblantment o per nous problemes econòmics, o per la desídia o excés de feina del propi mestre.

Així doncs, al novembre del mateix any, Josep Burria –ara veí de Lleida–, per «estar molt ocupat treballant diferents obres», cedí i transferí l'obra a favor de Francesc Silué i Anastasi Silué, pare i fill, mestres de cases de Lleida⁷² (v. Annex doc., 6). Aquesta cessió l'hagué d'atorgar per la forta i persistent pressió dels veïns –«per estar molestat dels particulars de dita vila en fer y continuar la obra de dita Iglesia»–. A ells, com és lògic, l'únic que els interessava era que l'obra de l'església s'entel·listés «ab major facilitat y brevedat». Així, sens perjudici dels pactes inherents a la contracta inicial, la responsabilitat de les obres passà aleshores a mans dels nous mestres, acceptant aquests últims totes les clàusules allí previstes llevat que s'acordés alguna nova disposició, com així fou.

El mateix dia de la cessió es redacta una capitulació complementària davant del notari del poble Ignasi Dolcet (v. Annex doc., 7). El nou conveni, encapçalat per Francesc Miquel i nou veïns més –al document no s'hi diu si són els nous comissionats–, afectarà les voltes, les parets del darrere i tots els arcs. Al preàmbul s'insisteix fermament en el desig popular que l'obra «es concluesque y se finalise ab la major brevedat per los molts inconvenients que se mos segueix». Pel que es dedueix del text, faltava encara molt per fer. Havien passat cinc anys –com qui diu havia d'estar a punt d'entel·listir– i ben just si estava a mitges. Per totes aquestes obres convenen un import de 4.900 lliures. Entre els nous pactes crida l'atenció el compromís dels veïns de col·laborar amb sis joves o "comuns" amb llurs carros, bèsties o jornals els dies que seran sol·licitats pels mestres, llevat de l'època de segar i batre «*per ser temps molt ocupat*». Així mateix s'acorda que l'obra ha de quedar llesta al cap d'uns altres cinc anys.

Sis mesos més tard els nous mestres obtenen llicència del comanador per a arrencar pedra destinada a les obres d'un terreny situat a prop

de la vila i al costat d'un magatzem de grans (v. Annex doc., 8).

Fins a l'octubre de 1755 no tornem a trobar notícies sobre la construcció. Ara Josep Burria, que continua essent el contractista oficial, accepta com a nou soci de l'obra Pau Cassanyes, fuster de Lleida que també havia treballat a les obres de la sèquia de Torres i havia estat associat amb el mestre en altres ocasions. El present consorci es fa com a conseqüència dels acords presos en un anterior contracte de cessió signat un mes abans davant el notari Ignasi Dolcet –document desaparegut–.⁷³ El comú de Torres ha fet seva l'empresa i amb un cop de geni torna a posar les obres en mans de l'arquitecte.⁷⁴ L'articulat del nou conveni (v. Annex doc., 9) contempla diferents punts. Vegem-ne un resum. De tota l'obra de mestre de cases que encara falta per fer se n'encarregarà el mestre Burria, i de la de fuster el seu soci Cassanyes. Pel que fa a la qüestió econòmica, l'obra necessària per a acabar definitivament l'església tant de jornals com de materials es perita en 7.000 lliures. Quantitat aquesta que passa totalment a mans de l'empresari principal, tret de 400 lliures que corresponen de jornal al mestre fuster. Josep Burria a més de l'obra de paleta haurà de costejar tot el material –«tota la maniobra, fusta, ferros y demés materials [...] tota la fusta serrada, los claus, la cola, tota la farramenta de sarraller y demés sigue necessaria»–. El pagament se li farà en dues modalitats. Primer li anticiparan 2.000 lliures entre diners i materials, i les 5.000 restants les hi pagaran en espècie de l'arrendament de les terres del sot que el comú li cedirà a ell i als seus socis durant dotze anys. Al dit document s'insinua que per procedir al conreu del sot caldrà obrir una nova sèquia.

S'ha d'admetre que després de tantes vicissituds hem perdut gairebé el compte dels cabals esmerçats en l'obra. No tenim constància ni dels diners bestrets a favor de Josep Burria ni de la part cobrada pels Silué. Però veient com anava evolucionant tot plegat –nou vintè, canvi de comissió i de mestres, arrendament del sot–, és lògic suposar que el pressupost primer s'havia ultrapassat en molt, possiblement s'havia doblat. No obstant això, tot feia pensar que aquesta vegada l'empresa ja es trobava en el bon camí, en el definitiu.

Així s'arriba al 23 de novembre de 1759, dotze anys després d'aquells inicis plens d'optimisme. Finalment Jaume Aimà i Josep Roigé, mestres de cases de Lleida, com a experts contractats pel comú, poden atestar al primer punt de la seva declaració de visura, «la Iglesia la donam bona, forta y solida». Tot i així, aquesta afirmació en aparença definitiva tenia encara un munt de peròs. Els dits visors remarquen

les imperfeccions formals de les petxines del cimbori i l'absència de reixes a les finestres del frontis, i declaren que encara s'ha d'acabar el campanar i que s'han d'agençar les vesants del tester perquè no es vegi la teulada des de la plaça. D'altra banda s'han trobat defectes importants a la infraestructura de les teulades –els tirants de sota dels cavalls són poc resistents, el carregament de tots els travesers és insuficient, algunes bigues toquen incorrectament les voltes i les llatres dels ràfecs s'han de refermar–. També s'hauran de resseguir totes les teulades –no s'ha servat el carregament usual de les teules ni s'han assentat amb morter les dels ràfecs, carenes i canals principals–. Així mateix caldrà posar els estreps necessaris al voladís de la petxina de l'absis (v. Annex doc., 10).

L'endemà, els fusters Antoni Solà, de Lleida, i Jaume Guixà, de Fraga, confirmen en una altra declaració de visura les deficiències estructurals de la teulada, indicant els punts i els elements tocants a l'art de fusteria que s'han de refer o reforçar –les “llomeres” i cavalls dels dos braços del creuer tenen mancances en el seu carregament i també hi ha algunes llatres trencades o massa primes– (v. Annex doc., 11).

El mateix dia els contractistes Burria i companyia, vistes aquestes declaracions no massa favorables respecte a les cobertes,⁷⁵ es comprometen formalment a arranjar en dos mesos els defectes observats. Passat el termini, es farà una nova inspecció, ara pagada per ells. Com a detall d'esplendidesa el constructor promet fer fer dos sants de pedra, sant Pere i sant Pau –destinats segurament als intercolumnis de la portalada–. Ell pagarà els jornals de l'escultor i posarà el material, «duas pedras que existeixen en dita plassa de la Iglesia». El comú per la seva banda s'obliga a fer la vida al dit tallista. (v. Annex doc., 12)

Tot seguit, el mateix 24 de novembre batlle i regidors del poble accepten prendre possessió –«nos entregam i encarregam»– de la nova església sempre que els susdits empresaris respectin llurs compromisos. Mentrestant la construcció de la torre queda ajornada un any més, passat el qual, si està acabada, en prendran també possessió. (v. Annex doc., 13)

En aquest interím cessa la informació estrictament constructora. Fins a 1767 no se'n torna a parlar als protocols. Però en l'endemig sabem de forma indirecta que durant l'any 1763 el temple ja exercia com a tal. A l'informe de la visita pastoral⁷⁶ realitzada durant el dia 21 de juny se'ns diu que l'església està ja fabricada i que hi ha vuit capelles a més de la major. Pel que fa als altars, només estan “proveïts”⁷⁷ el major –per compte del comú–, el

del Sant Crist –que és nou i l'assisteix la seva confraria constituïda pels solters–, el del Roser –a cura dels nous casats–, el de sant Francesc Xavier –a càrrec de la casa de Vicent Miret– i el de les Ànimes. La resta de capelles estan encara buides. Es destaca a l'informe l'existència de la germandat del Corpus Christi agregada a l'altar major que s'encarrega de la llum durant la missa major dels dies de festa i també de les espelmes per als acompanyants del viàtic i, a més, s'ocupa d'enllumenar el Santíssim durant la festa del Corpus i el monument del Dijous Sant. El rector vigent és Joan Gual des de 1757⁷⁸ per resignació al seu favor del titular Gregori Galindo.

També s'informa que s'acaba de fabricar l'orgue i que ja s'ha instal·lat al seu lloc. Estan a punt les sagristies i s'està acabant el campanar –«*tiene dos torres, una que se concluye y otra que esta alta hasta la carena del tejado, con dos campanas*»–.

Pel que sembla, hi hagué un cert relaxament constructiu d'ençà de l'última visura. Per una part, el bastiment de la torre s'havia endarrerit molt –recordem que l'any 1760 devia estar acabada del tot–. Però aquesta situació anòmala, ara per ara, no devia suposar per al poble cap incomoditat greu. De fet, el campanar no representava un element del tot imprescindible per al bon funcionament de l'església, sobretot després d'esperar durant tant de temps un lloc decent per dir-hi missa. D'altra banda, aquesta eventualitat referma aquella opinió nostra respecte que la torre es féu a tongades. Per això en el seu conjunt presenta falles d'uniformitat i de proporció. És possible que en una primera fase es construís el cos principal de la torre fins al rellotge o fins al cloquer, i que més tard, justament ara, s'aixequés el comunicador. De la resta d'imperficcions denunciades en aquella visura no en sabem res fins a 1767.

Així, el dia 6 de setembre d'aquest any, els mateixos mestres de cases que vuit anys enrere, Aimà i Roigé, a instància dels empresaris encarregats de l'obra, els set veïns i Pau Cassanyes –el mestre Burria, septuagenari ja, no figura entre ells– estenen finalment l'acta de visura que havia quedat pactada. La raó de l'acte cal buscar-la en el fet que en la dita data finia l'arrendament de les terres del sot atorgat als contractistes dotze anys abans. Segons els experts, els responsables de l'obra «*han executado y cumplido exactamente todo*», a excepció de les teules que encara no han resseguit. Igualment els fusters Solà i Guixà certifiquen que tot està segons el tracte malgrat que en comptes dels puntals que ells havien suggerit per als cavalls del creuer, s'hi han instal·lat peus drets al mig que aconsegueixen el mateix resultat (v. Annex doc., 14 i 15).

Per fi, el 28 de febrer de 1769, el mestre de cases Jaume Aimà, a requeriment de Josep Marcellés i Gaspar Marcellés en tant que representants dels antics empresaris, declara i certifica que aquests «*han reparado y corregido exactamente todas las faltas*». (v. Annex doc., 16). Aquest document significa, doncs, el definitiu vistiplau, el plàcet oficial a una empresa comunitària plena d'incidents més o menys greus, però incapaços a fi de comptes de vinciar la tossuderia de tot un poble.

La data, creiem, adquireix només un significat purament referencial, d'efemèride. Com hem pogut comprovar, l'obra material del recinte sagrat estava ja resolta molt temps abans. Per això, quan ens plantejem l'última de les qüestions, la relativa a la benedicció oficial del temple, ens ve el dubte de si hem de fer servir o no aquesta darrera datació. Ultra això, la nostra recerca de possibles referències a aital esdeveniment ens ha dut al directori de les celebracions anyals de la catedral de Lleida, capital del bisbat. Allí hem descobert que el dia 8 de juny de cada any estava reservat a la festa de la dedicació de l'església de Torres.⁷⁹

Si bé podem dir que l'obra material estava completament acabada, amb tot cal advertir que encara faltava molt perquè el temple adquirís, gràcies al mobiliari i a la resta d'ornaments, el fast i la magnificència que arribà a tenir al cap dels anys.

El que diem es pot anar seguint als informes dels successius visitadors pastorals que passaren per la parròquia. Així, a la visita de 1774 –l'inventari més complet dels que hem llegit (v. Annex doc., 17)–, essent bisbe de Lleida Joaquín A. Sánchez Ferragudo, hom fa una exhaustiva descripció dels ornaments litúrgics, vasos sagrats i d'altres objectes del culte –“*jocalies*”– de la parroquial i de l'ermita de Carrassumada. A més de tot això confirma l'existència de les dues campanes del cloquer, una de gran i una altra de petita, i fa la seva valoració particular de l'església tot dient que «*es nueva, pero no está del todo concluida su fabrica, faltandole una de sus torres* –ja tornarem sobre el particular– *y mucho para su decencia y ornato. La devocion de los feligreses la han construido y el Comun ha cuidado siempre de todo lo necesario*». Per una altra banda, el dit informe corrobora l'existència de sepultures privades a l'interior del temple conforme era pràctica habitual a tot arreu; i fins i tot pública la llista, amb noms i cognoms, dels difunts que hi ha enterrats (v. nota 17). El que no diu és com es troben disposats aquests enteraments, ni si s'havien quedat tal qual estaven a l'antiga parroquial, o si s'havien condicionat juntament amb l'església. Ens decantem cap al segon supòsit. I també és possible que s'ha-

gués construït una ossera comuna per dipositar-hi els ossos de les tombes que s'havien quedat sense hereus. Aquest costum, amb el temps, –més que més per problemes d'higiene pública– s'anà deixant gràcies als nous cementiris que les autoritats obligaren a construir. I finalment, pel que fa als altars, continua havent-hi els mateixos cinc de l'any 1763, però l'escrit afegeix que se n'està rematant un de nou sota l'advocació de santa Bàrbara.⁸⁰ La rectoria, sempre segons l'informe, està tocant a l'església i el rector continua essent Joan Gual, de quaranta-set anys.

Igualment es fa menció dels beneficis eclesiàstics relatius a la parròquia així com de totes les seves propietats annexes i també de les del curat i de l'ermita –aporten referències força interessants respecte a l'onomàstica i toponímia del terme–. Al poble, diu, hi ha una casa destinada a hospici o hospital. A la planta baixa hom hi alberga els malalts pobres i els pelegrins, i al primer pis fa estudi el mestre de primeres lletres que té contractat el comú. Entre els diversos decrets que deixa escrits el bisbe en destaquem tres: el que obliga el rector a escriure les partides en llengua castellana, el que prescriu que s'ha de multar tothom qui treballi en diumenge i el que compel·leix l'ajuntament a fer fora un carreter del seu taller per tenir-lo tocant a l'església. I en relació a l'ermita és curiós saber que, segons el visitador, es gastaven gairebé tots els cabals en menjar i beure –per això, diu, els veïns no feien almoines–, i que per motiu de la gran quantitat de joies que s'hi havien acumulat –exvots, suposem–, era millor vendre-les i reesmerçar els diners en coses útils pel santuari, sempre, però, amb el seu beneplàcit.

En el transcurs dels anys, seguint segurament el ritme de les bones anyades o aprofitant les aportacions de persones i entitats benestants,⁸¹ anaren equipant el recinte. D'aquesta manera i a poc a poc el proveïren de l'esplendor que els torressencs havien desitjat i desitjaven per la seva parroquial. Aquesta fita, però, no fou fàcil d'assolir. Les guerres, els plets i les revoltes socials no sempre favorables a la religió i a l'església frenaren molts dels projectes que, de segur, s'havien gestat en el pensament de la gent.

3. I arribà la guerra civil. El 20 de juliol de 1936 cremava l'església del poble pels quatre costats. Cap a finals de març del 38, per ordre dels caps republicans s'evacuava la població. Més tard s'establí el front de batalla a banda i banda del riu, fet infortunat que provocà que Torres esdevingués en molt poc temps un veritable munt de runa.⁸²

Acabat el conflicte bèl·lic, sortosament –si és

que hom pot parlar de sort després de tanta desgràcia–⁸³ la vila fou declarada per ordre governativa *«pueblo adoptado por el Caudillo»*. Amb aquest títol vingueren la reconstrucció del pont, de l'església i de la rectoria, el nou ajuntament, el grup d'habitatges, la bàscula, el grup escolar (1944-1953) i d'altres. Un organisme oficial, l'institut de "Regiones Devastadas", es feu càrrec de les reconstruccions més urgents.⁸⁴ Per a fer front a aquestes obres se serviren de les brigades de presoners republicans. Primer es reconstruí el pont que s'inaugurà l'any 44. Més tard, l'església, la casa rectoral i l'ajuntament. Però puntualitzem.

Com quedà realment l'edifici de la parroquial després de la contesa? A més del testimoni de les fotografies que hem adjuntat (Figs. 9-14) on hem pogut verificar la gran ruïna que patí, imaginem que el record popular guarda de manera molt més viva i autèntica la colpidora imatge d'aital devastació. Qualsevol d'aquells testimonis segur que ho explicaria molt millor. Per la nostra part seguirem fil per randa la descripció que se'n fa a la memòria del projecte (v. Annex doc.,18). No podrem evitar que la nostra anàlisi pequi, una mica a contracor, de fredor científica. Però quan convé s'ha d'ésser rigorós. Malgrat tot, fets com aquests mai no ens poden deixar indiferents.

La susdita memòria⁸⁵ –redactada per l'arquitecte de Madrid José Rodríguez Mijares, i duta a la pràctica conjuntament amb un altre professional de Lleida, Francesc Clavera Armenteros– ens informa que l'església fou l'edifici més afectat del poble. L'artilleria, la metralla i les ones expansives de les explosions no deixaren del temple sinó les quatre parets i el campanar a punt de caure. No quedà absolutament res de les columnes interiors ni de les voltes. Els murs ostentaven perillosos esvorancs i la cornisa exterior amenaçava ruïna. La façana, plena de trets de metralla, malgrat tot exhibia encara la seva fesomia característica. El timpà, però, estava desplomat. Dels altars i de la decoració interior no cal ni parlar-ne; el que havia quedat dempeus després del foc dels primers dies acabà definitivament destrossat per les bombes. Tot i això, hom pot apreciar a les fotografies alguns vestigis, bé que insignificants, de l'esplendor que el temple tingué en el passat.

La tasca se'ls presentava complexa i dura. D'una banda es trobaven davant un dilema de procediment i d'altra, segons s'insinua a l'informe, no seria fàcil trobar el personal adient –picapedrers sobretot– ni el tipus de pedra adequat o amb la textura i pàtina apropiades (Fig. 32). Com que s'havia de reconstruir pràcticament tot, és possible que prèviament es plantegessin si caldria servir el caràcter glo-

bal de l'edifici o si, en canvi, actuarien amb relativa llibertat. A primera vista fa la impressió que foren més aviat del segon parer. Pel que es diu a l'informe veiem que estaven predisposats a substituir tot allò que sense ni tan sols estar malmès fos, segons ells, «*un demérito bajo el punto de vista arquitectónico o artístico*». ⁸⁶ Els seus objectius pretenien bàsicament reconstruir o, millor dit, reedificar, conservant només «*lo que sirve para aumentar la belleza*». Però s'ha de dir també que, respecte als detalls meritosos –la façana, per exemple–, eren més partidaris de restaurar que no pas de refer encara que hi quedessin algunes ferides com a «*recuerdo de la época*».

Pel que fa a l'estructura, caldrà bastir de bell nou totes les columnes interiors, els arcs i les voltes. El cimbori i la cúpula els pensen reconstruir seguint «*las líneas generales que tenía el antiguo*». Això ho podran fer, diuen, a partir de velles fotografies que s'han pogut recuperar gràcies als veïns. Les parets laterals i la façana les referan desmuntant l'imprescindible. Reforçaran la socolada exterior en tot el seu contorn i també refermaran, si cal, alguna part dels fonaments, la que hagi pogut rebre o malmetre's mínimament a causa dels sots produïts pels obusos. Així mateix desfaran totalment la cornisa exterior per compondre-la de nova planta. La coberta es referà a base de teules àrabs sobre llates i embigat de fusta, més o menys com era.

Quant a la façana, com ja hem dit, tocaran el mínim possible: elements decoratius indispensables i alguns carreus destrossats, i reparació dels trets provocats per la metralla. La torre, tot i haver quedat dempeus, l'hauran de desmuntar des del comunidor fins al cos del rellotge –una cantonera estava desencaixada i en fals– i la tornaran a dreçar tal com era. El timpà corresponent a la teulada, com que es trova parcialment esllomat, el desfaran també per tornar-lo a muntar tot afegint-hi un bocell decoratiu.

S'hauran d'arrebossar totes les parets i voltes interiors, pintar-les i decorar-les. Els paviments els faran tots nous, de pedra i rajola hidràulica. També seran noves les finestres i els vidres. S'haurà d'erigir un nou altar major i refer tots els altres. Fet i fet, l'obra en conjunt, com ja hem insinuat, representava més aviat una recreació –bé que respectuosa si anem a mirar– d'un fet constructiu antic, més que no pas una restauració en sentit estricte, llevat de la façana i el campanar –en realitat, els elements més distintius–. D'altra banda, reconstruirem el cor i, en canvi, van fer cas omís de la tribuna de l'orgue.

Passem al capítol material de les obres. Si seguim l'inventari de les demolicions practica-des, ens podrem fer una idea bastant fidedig-

na del que s'hagué de tirar a terra i al mateix temps ens donarà una visió succinta del que encara quedava dret (v. Annex doc., 19).

Un altre dels aspectes a considerar és l'aplicació –lògica i comprensible– de noves tècniques constructives i de nous materials, tot imitant, en general, els trets més representatius de l'obra antiga. Així, en destaquem la utilització del formigó i de l'aplatat o revestiment de paraments, columnes i pilastres amb pedra natural o artificial; hi trobem així mateix bigues de formigó armat, maons encadellats –“machiembrados”–, rajoles hidràuliques, motllures d'escaiola, esglaons de granit artificial i ciment.

Pel que fa als elements de mobiliari, bancs, trona, balustrades de cor i presbiteri, portes, confessionaris i d'altres, sabem que hi havia una mena de repertori o mostrari normalitzat que s'aplicava a totes les esglésies per un igual. Els altars i les imatges eren cosa d'altres especialistes. Quant als primers, durant aquella època feren el seu agost els tallistes de retaules, i respecte al segon cas, cal fer esment de les famoses i omnipresents imatges de guix procedents d'Olot.

Al llarg de la descripció hem anat fluctuant entre el que l'església podia o devia ser, entre el que fou o el que finalment és. Hem vist que les utopies del projecte inicial, carregades de propòsits, toparen en el decurs de la seva actuació amb una realitat molt plural i diversa, però absolutament determinant en els seus resultats. Per comprovar-ho només ens caldria evocar ara mateix els constants entrebancs econòmics, els canvis d'operaris i totes les combinacions i agençaments que el poble hagué d'idear per tirar endavant les obres. Però ningú no podia imaginar que un dia atziac tot quedés destruït per una guerra inútil que mai no hagués hagut d'existir. La ruïna que provocà s'endugué en un tres i no res aquell somni comunitari. Indirectament, aquesta circumstància aportà, de grat o per força, noves formes, bé que recreades o suggerides a partir de les autèntiques, d'aquelles que foren assolides per l'esforç i per la il·lusió de tot un poble.

Davant d'aquest fet, es pot pensar de reivindicar algun dia llur recuperació? No és massa difícil de comprendre que, ara com ara, no és ni possible ni aconsellable. D'una banda, esdevindria una despesa inútil perquè ja res no seria com abans; i d'una altra, és gairebé impossible poder esborrar de la consciència comunitària uns fets que conformen consubstancialment la seva identitat històrica. Tot això és veritat, mes no absolutament.

Hi ha alguns detalls, però, petites coses que tard o d'hora es podrien recuperar d'acord amb

aquells plantejaments primigenis. A tall d'exemple podríem reivindicar l'obra vista i els pilastrons per a la paret exterior del cimbori, o els evangelistes a les petxines de la cúpula, o els penells daurats als punts alts de l'edifici, o la tribuna de l'orgue, o les imatges de la portalada.

Arribats a aquest punt, és possible que a algú li passí pel cap de demanar també que es construï definitivament la segona de les torres. Aquella que en el transcurs dels anys tot el poble ha anat reivindicant tàcitament i explícita. Hem vist aquesta demanda –«*faltandole una de sus torres*»– present una i altra vegada a les actes de visita, i fins l'hem sentida en l'actualitat a més d'un veí quan, en parlar del temple, ens adverteix curiosament d'aïtal mancança. Aleshores, en nom del rigor històric i a la vista del que sobre el particular havia esdevingut norma en aquells temps, s'imposa una reflexió metòdica.

D'on pot haver sorgit la idea?; el propi nom del poble pot haver-la suggerit?;⁸⁷ nasqué potser del projecte o és una reclamació posterior? Si analitzem meticulosament tot el procés constructiu, veurem que a la contracta mai hi va ser present un segon campanar complet. Al dissenyar la façana es va triar, com a Aitona, una distribució simètrica amb dues torres laterals i la portalada al mig. Però al mateix temps es deixava prou clar a la taba que una d'elles només hauria d'arribar a l'altura de la teulada: «*bien entendido que la una torre no ha de lebar mas que hasta el rafe de el tejado de la Iglesia*». Què podia fer pensar, doncs, als torressencs que la seva parroquial estava inacabada, coixa, incompleta? D'una banda, som del parer que la torre en qüestió, tot i donar-se per bona a les visures, mai no es veié ben acabada, ben rematada. Sembla ser que estava coberta amb un teulat rudimentari i interí que feia pensar més en una obra provisional que no pas en una construcció conclusa. D'altra banda, als ulls de qualsevol veí o foraster el frontispici hagués assolit amb ella totalment construïda el seu nivell òptim de simetria.

Mes, ens cal reconduir la qüestió cap a noves consideracions diferents de les exclusivament formals. D'entrada podem estar ben segurs que si l'església de Torres hagués tingut dos campanars de la mateixa elevació, hagués cridat en gran manera l'atenció de tothom, entesos o profans en la matèria. Als nostres pobles ni era normal ni necessari. La torre, símbol i mitjà, servia alhora de escala entre la terra i el cel i també de campanar, per avisar, per comunir, per vigilar, per servir de referència. Dues torres, fins i tot, podien haver-se molestat entre si. Ben mirat, ens inclinem a creure que tota aquesta controvèrsia és una seqüela d'un pro-

jecte en certa manera fallit, d'un procés excessivament dilatat en el temps.

Amb tot, però, creiem que la darrera actuació dels reconstructors va acabar d'atiar la polèmica. No solament opinaren que «*el edificio constaría de dos torres, pero sólo una había sido construída hasta aquella fecha*», sinó que, fins i tot, presentaren al poble un dibuix amb les dues torres enterament construïdes (Figs. 33 i 34).

Fins aquí el nostre discurs. Amb tot aquest requitzell de referències i comentaris esperem haver estimulat la curiositat i les ganes de comprovar les dades, de contrastar-les. Ben segur que hi ha algú amb moltes altres notícies –escrites o viscudes– a les que nosaltres, pel que sigui, no hem pogut accedir. A tots ells va adreçat el meu prec. Una de les tasques de l'historiador –la més important potser, i la més transcendent– és la d'aportar a la memòria col·lectiva el resultat de les seves recerces i afavorir amb elles la construcció d'un temple molt més gran que el de Torres, el de la nostra cultura.

A tall de cloenda

Comptat i debatut, ens hem endinsat en un món, el constructiu, que en aquella època, malgrat tot, encara es regia per unes normes estrictes i racionals. Per això, abans de cloure el nostre treball, creiem que serà bo i aclaridor fer un seguit d'observacions de caràcter teoritzant sobre conceptes generals relacionats amb el tema. L'harmonia, la proporció i el símbol han estat presents i han intervingut, encara que tàcitament, a la contracta i, per tant, a l'obra. Planificar una església, sobretot en aquells temps, no podia ser només fruit de les preferències artístiques o de les modes d'una època ni de l'habilitat més o menys reeixida d'un bon mestre. Per motius estètics i simbòlics alhora s'exigia seguir unes normes molt precises que qualsevol "arquitecto" podia trobar a bastament descrites en els manuals d'arquitectura i de teoria constructiva que la tradició, nascuda a l'època clàssica i recuperada amb el renaixement, li oferia. Segons aquests teòrics la bellesa brolla de l'harmonia, d'un sistema uniforme de proporcions inherents a l'edifici, fruit del raonament objectiu.⁸⁸ Però no diríem tota la veritat si no afegíssim que en àmbits rurals hi havia encara reminiscències d'una antiga tradició medieval –la dels mestres picapedrers– que basava els projectes en unitats geomètriques més que no pas en pautes estrictament matemàtiques i modulars. No obstant això, aquesta forma més intuïtiva de projectar, a l'hora de la veritat no discordava pas massa dels postulats racionalistes que propug-

naven pitagòrics i platònics, antics i moderns, ans al contrari.

D'altra banda, cal fer esment també del conjunt de símbols que constitueixen l'essència i la condició natural de tota construcció religiosa, i més, de la dels temples.⁸⁹ La seva planta, per exemple, ja des de temps immemorials traspu laberíntics significats⁹⁰ i, fins i tot, entre renaixentistes i barrocs esdevingué motiu de controvèrsia. L'afer consistia a demostrar quin hauria d'ésser la seva forma ideal:⁹¹ de planta central o rectangular, de creu grega o llatina. Pels teòrics barrocs, guiats i adoctrinats per les tesis del concili de Trento, la forma de creu semblava indiscutible ja que així ho requerien la tradició –les esglésies romàniques i gòtiques la tenien– i també els propis símbols cristians, rebutjant, per tant, les plantes circulars per paganes. I sobretot defensaven la de creu llatina ja que aquesta prefigurava molt millor la creu antropomòrfica del martiri i d'aquesta manera el temple esdevenia el veritable signe de Crist –on hi ha la creu hi ha el Crucificat, deien–. Cal no oblidar-se de la cúpula –síntesi del món superior i imatge del cel–, de les finestres laterals –s'han de col·locar a una altura concreta per a evitar el contacte dels fidels amb la vida de l'exterior efímera i perible–, ni de les torres –veritables escales entre la terra i el cel.

Hi ha, no obstant, un tercer element a considerar, la utilització pràctica de la proporció i les seves implicacions en el càlcul i el disseny d'edificis. El renaixement havia reviscolat el

tema i els seus teòrics aprofundiren prolixament en el seu estudi fins a integrar llurs conclusions en tots i cadascun dels fets artístics. La proporció, la perspectiva i la mesura esdeveniren així els principis rectoros de qualsevol obra alhora que elements imprescindibles per arribar a la perfecció formal. Amb el temps, per raons diverses la comunió entre bellesa i proporció deixà d'ésser presupòsit bàsic i aquest fet esdevingué progressivament un mer fenomen psicològic vinculat a una mera capacitat creativa irracional.⁹² Però l'esperit clàssic mai desaparegué del tot. Encara que per la seva complexitat ben pocs eren verament capaços d'entendre aital maremàgnum de càlculs, cal recordar que la major part dels artífex seguien els models que els manuals els facilitaven.⁹³ I cal dir que tots, amb més o menys mesura o encert, respectaven fidelment els dits models, i si altra cosa no, les acadèmies es cuidaven de propugnar i d'imposar sempre que podien les idees neoclàssiques.

Amb aquestes reflexions d'última hora voldríem encetar un nou camp de recerca. Caldria esbrinar el joc de proporcions que, de segur, el mestre Burria va emprar –amb més o menys coneixement de causa– i que regeixen harmònicament totes i cada una de les parts de la nostra església. Així l'anàlisi del procés constructiu restaria conformada en escriure i amb tot plegat seríem capaços d'entendre molt millor el projecte i bastiment de la parroquial de Torres de Segre.

Notes

¹ I de dita obra, aquesta cita: «*Legales podríamos llamar a estas fuentes (las documentales), ya que no se trata sino de documentos que, ora relativos a la vida de nuestros artistas, ora a sus obras, han quedado en varios archivos, y en particular en los de Protocolos. Mucho, muchísimo queda por averiguar de lo que guardan nuestros archivos. [...] Yo he pasado poco menos que uno por uno los millares de manuales del siglo XV que se han salvado. Satisfecho estoy del resultado de mi labor, pero no contento, aunque ya era de esperar que no todo se encontraría en nuestro Archivo de Protocolos; y ojalá que lo cosechado, y ahora en este libro divulgado, sirva para estimular a los aficionados a la historia y a la crítica del arte*». SANPERE i MIQUEL, S., *Los Cuatrocentistas catalanes Historia de la pintura en Cataluña en el siglo XV*, 2 v., L'Avenç, Barcelona, 1906.

² El present estudi vol reivindicar la construcció com a art i també com a ofici, i intenta defugir les valoracions emeses exclusivament en clau artística i parer esment, així mateix, en les actuacions artesanals. Som conscients, però, que prendre partit per una opinió o per una altra, és com acceptar que l'arquitectura forma part d'una realitat dialèctica. No és aquesta la nostra idea. Més aviat creiem que ambdues opinions són, de fet, diversos punts de vista d'una mateixa realitat, i que no són antitètics sinó complementaris.

³ En aquest cas he evitat expressament l'apel·latiu *eclecticisme*, en part, perquè moltes d'aquestes obres

són el resultat d'una manera concreta de construir, més que no pas el fruit d'un procedir conscient i deliberat. I en part, també, com a reivindicació d'un concepte emprat amb massa freqüència i amb certa lleugeresa en relació a obres, diguem-ne, difícils de classificar; obres que, probablement, no necessitin ni admetin ésser classificades segons la norma.

⁴ Totes les obres de certa envergadura havien de suportar, com a mínim, tres visures d'experts; experts que es fixaven, sobretot, en els elements estructurals i no tant en els estrictament decoratius.

⁵ Sobre el particular, podeu llegir qualsevol dels escrits de Loos relatius a l'arquitectura. LOOS, Adolf, *Ornamento y delito y otros escritos*, Barcelona, 1972.

⁶ AHL, Secció protocols, Not. Ignasi Dolcet Estopà, Torres de S., reg. 1245, fol. 20v.-23r. (v. Annex doc., 1)

⁷ AHL, id. ibid., reg. 1245.

⁸ ACL, Visites pastorals, reg. 11, "Tercera visita del bisbe Galindo, 1746-1748". A la visita de l'any 1748, el visitador episcopal informa que «*la iglesia parroquial antigua se derruyó el año pasado de 1747 para fabricar en el mismo sitio la nueva [...] La iglesia parroquial estaba y estará en la nueva bajo la invocacion de la Asuncion*».

⁹ ACL, Visites pastorals, reg. 8, anys 1715-23, pàg. 336-343.

¹⁰ ACL, Visites pastorals, reg. 9 "Catalunya", any 1735, fol. 13r./v.

¹¹ Més d'un nostàlgic de l'arquitectura romànico-gòtica,

donat el cas, s'hagués oposat amb totes les seves forces a que s'enderroqués l'església antiga i hagués bregat de valent per trobar un altre emplaçament per a la nova parroquial. Però en aquelles circumstàncies, ben pocs se situaven en disjuntives d'aquesta índole. Les valoracions artístiques anaven lligades, d'una banda, amb les modes del moment, i d'altra, quedaven subordinades a altres necessitats per a ells molt més peremptòries, com ara, la necessitat urgent d'un temple més ampli i més modern, o quelcom tan simple i elemental com és la manca d'un solar idoni i tan avinent com aquell. A banda de tot això, cal afegir-hi el fet que el poble no veia la necessitat de tenir i mantenir simultàniament dues esglésies. Si en alguna vila es va arribar a aquesta situació, l'edifici antic es convertí, amb el temps, en habitatge o magatzem, o acabà per ensulsiar-se de vell i mal conservat.

¹² Projecte i taba eren competència del mestre arquitecte. La comissió de veïns l'anava a veure i acordaven conjuntament el lloc i les mides pel nou temple. Aquest realitzava el disseny i, tot seguit, el presentava a la comissió. Aleshores ells podien fer-lo examinar o no per altres mestres "destres i perits de l'art". Altres solien presentar-lo directament al poble, sigui perquè el mestre era de categoria prou contrastada o, senzillament, perquè ja els agradava. Els dissenyadors cobraven per la seva feina diferents salaris. No sabem ben bé si el preu anava en proporció directa amb el cost global de l'obra o en relació a la complexitat i abundància de detalls dels dibuixos. Així, podia oscil·lar entre les 7 lliures que cobrà el projectista de l'església de Vallfogona o les 30 que en rebé el de la d'Alguaire. A les contractes s'acostumava indicar qui devia fer-se càrrec del pagament. Se'n podia encarregar, o bé l'empresari unilateralment –aleshores solia abonar també el cost del notari i del corredor–, o podia anar a mitges entre les parts contractants. Si no es deia res sobre el particular, no sembla arriacat suposar que, en aquests casos, arquitecte i constructor eren la mateixa persona.

¹³ La professió d'arquitecte, sobretot a províncies, s'exercia autònomament, desvinculada de les incipients acadèmies i de les seves directrius, i hom actuava de conformitat amb els sistemes gremials vigents. L'aspirant a mestre de cases, "menor de dies", entrava d'aprenent –mitjançant un acord contractual– a la vora d'un mestre-tutor. Amb els consells d'aquest i amb una praxi adient es convertia, al capdavant, en un destre professional de la construcció i assolía la fama que el seu propi enginy i la seva habilitat personal li poguessin fer guanyar. Si tenia una bona disposició pel dibuix, el contacte amb plànols d'arquitectes consagrats i la contemplació de gravats sobre teoria constructiva que tenia al seu abast, l'ajudaven a incorporar-se ràpidament al grup dels dissenyadors. Tots ells, de primer moment, debutaven amb edificis i obres de poca rellevància, però més tard, alguns temptejaven, fins i tot, fàbriques molt més agosarades. A propòsit d'això, Joan Fuguet comenta en un article a l'*Aplec de treballs núm. 6* del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà (Montblanc, 1984), que entre els mestres de cases «era corrent la circulació de llibres dels millors arquitectes italians o les més populars versions o adaptacions franceses i espanyoles. Aquests llibres eren emprats amb major o menor fortuna pels nostres mestres en la confecció de les traces i l'elaboració de les tabes contractuals», pàg. 125.

¹⁴ Quan Josep Burria construí l'església d'Estiche, Gregori Galindo era el rector del poble –segons ens comentà mossèn Francisco Castillón, encarregat de l'Arxiu Capitular de Lleida durant la nostra recerca, i cronista oficial del Bisbat–.

¹⁵ Vilà i Tornos, Frederic, *La catedral de Lleida*, Pagès editors, Lleida, 1991, pàg. 41-43. Vilà ens recorda, a

propòsit del mestre Burria, que «en el diccionari *Ràfols*, consta que s'ofereix en la contracta del creuer, i Martinell indica que també realitza la col·legiata de Guissona, construïda a partir de 1776». Malgrat tot, se sorprèn de «que un intent de tan escassos resultats fos seleccionat per sotmetre's al dictamen de Barcelona». Nosaltres pensem que una obra com la catedral nova de Lleida probablement ultrapassava les seves possibilitats i els seus recursos tècnics, però creiem que se'n sortia bé amb projectes de menys envergadura. D'altra banda, que fos preseleccionat, sembla fins a cert punt lògic, considerant els lligams professionals que mantenia amb els Galindo. A més, és possible fins i tot que ajudés el Capítol a donar compliment a la paperassa oficial relativa a comptes, informes i plans necessaris per iniciar els tràmits de la nova seu. F. Vilà també comenta que «es presenta el projecte Burria, ja sigui perquè és el primer dels realitzats, o bé per una tria inicial dels canonges respecte a la resta dels encarregats» (op. cit. pàg. 40).

¹⁶ Les cèdul·les d'autorització, validades pel governador, proclamaven, tot fent referència al noble motiu que les justificava, «concedemos licencia y permiso al referido lugar para que, sin incurrir en pena alguna, pueda exigir y exija». Però més d'una vegada hi hagué conflictes i raons en relació al pagament de drets extraordinaris i més, tractant-se d'una església –no pot fer estrany que hi hagués gent que dissents, ja que l'anticlericalisme havia començat a arrelar amb les noves idees–. A Maials, per exemple, tots els veïns havien donat llur consentiment per escrit, excepció feta de vuit, els noms dels quals eren públics i notoris. Amb tot, en veure que l'empresa tirava endavant s'hi anaren afegint a poc a poc; fins i tot ho feren gent de fora vila que tenien algun vincle –familiar o econòmic– amb el poble.

¹⁷ ACL, Visites pastorals del bisbe Sánchez Ferragudo, any 1774, "Zona Catalana", lligall. Sobre aquest particular i en relació a la nova parroquial s'informa que «No se paga derecho alguno de sepultura, pero queriendo alguno tener sepultura particular y privativa la pide al Sr. Obispo y paga diez libras para la mitra. Los que las tienen de este genero y con esta circunstancia son los siguientes: Vicente Miret, Francisco Miret, Joseph Pons, Ignacio Gomar, Bautista Escolà, Francisco Gaya, Joseph Companys, Joseph Miquel, Joseph Lleys, Joseph Gaya y Tarros, Joseph Marcellés, Joseph Ribes, Joseph Prim, Antonio Capdevila, Domingo Rostes y Melons, Pedro Juan Prim, Melchor Anglès, Miquel Pelegrí. Y los que siguen, que se hallan continuados en los cinco libros, que se ignoran sus herederos son: García, Guitart, Aguilà, Molina, Melé, Marcó, Jover, Gort, Baró, Mirarnau, Soler y Soria». (v. Annex doc., 17)

¹⁸ ACL, Actes, reg. 98, s.f. (1-06-1773).

¹⁹ AML, Biblioteca auxiliar, *Novísima recopilación de las Leyes de España*, (4 vols.) Madrid, 1805, pàg. 394. «Para evitar se malgasten caudales en obras públicas, que debiendo servir de ornato y de modelo, existen solo como monumentos de deformidad, de ignorancia y de mal gusto; el Consejo prevenga á todos los Magistrados y Ayuntamientos de los pueblos del Reyno, que siempre que se proyecte alguna obra pública, consulten á la Academia de S. Fernando, haciendo entregar al Secretario de ella con la conveniente explicacion por escrito los dibuxos de los planes alzados, y cortes de las fábricas que se ideen, para que examinados atenta, breve y gratuitamente por los profesores de Arquitectura, advierta la misma Academia el mérito ó errores que contengan los diseños, é indique el medio mas proporcionado para el acierto.»

²⁰ Moneda habitual en aquella època, amb les següents equivalències prou conegudes: una lliura > 20 sous; un sou > 12 diners. Per fer-nos una idea aproximada

del que podia suposar dit preu en valors relatius, cal dir que un mestre cobrava entre 12 i 14 sous per dia i un manobrer, entre 5 i 7; el cafís de calç (uns tres quintars), per exemple, estava en uns 13 sous i la quartera de ges (uns 73 litres i mig), entre 5 i 7, segons la classe; unes 14 lliures podia costar el miler de teules i unes 8, el de maons.

²¹ És interessant d'observar l'afegit segons el qual «*en caso de no cumplirle con sus pllassos para el dia senyalado, que en este caso no le puedan obligar al maestro el dar la obra concluhida para el tiempo expressado*». Tot i que sembla una clàusula plenament normal, la citem perquè en el nostre cas, i també en molts altres, serà decisiva per justificar la parsimònia i la diüturnitat de les obres. AHL, Secció protocols, Not. Ignasi Dolcet Estopà, Torres de S., reg. 1246, fol. 17r-21v. (v. Annex doc., 2)

²² ACL, Visites pastorals, reg. 11, «*Para iglesia interina donde colocar el Ssmo. Sacramento se eligió una botiga o granero del Sr. Comendador de esta villa y en esta se exercen las funciones eclesiásticas*».

²³ A tall d'exemple direm que a les Borges van utilitzar la capella dita "d'en Jornet", a Llardecans, la de la Verge de Loreto i a Alguaire van haver de fer obres per adaptar una sala gran de l'hospital.

²⁴ ACL, Actes, reg. 91, fols. 119-120 (26-11-1738).

²⁵ AHL, Secció protocols, Not. Ignasi Alies Berdié, Lleida, reg. 185, fol.24 (17-02-1803).

²⁶ AHL, Fons de Regiones Devastadas, reg. 6058, lligall 1, "Proyecto de reconstrucción de la Iglesia Parroquial en Torres de Segre". La memòria del projecte, tot fent una valoració subjectiva del que s'hi han trobat, precisa: «*Se ha procurado mantener el carácter del edificio, modificando aquello que aun estando en relativo buen estado, constituye un demérito bajo el punto de vista arquitectónico o artístico, conservándose por el contrario, lo que sirve para aumentar la belleza*». (v. Annex doc., 18)

²⁷ Pel que fa al dibuix, cal dir que la contracta es lliurava a l'empresari acompanyada sempre pel traçat gràfic del projecte, tant el relatiu a la planta com el corresponent als alcats i façanes. Si l'obra era prou important també se'n feia una maqueta per tal de fer més intuïtiu el projecte, sobretot, pensant en els destinataris de l'obra; i potser també, en alguns mestres i picapedrers poc experts en la interpretació de plànols.

²⁸ Malgrat tot, si volem veure com projectava el mestre Josep Burria, podem examinar la proposta que presentà al concurs d'idees per a la nova catedral de Lleida. Els plànols estan dipositats a l'ACL, al calaix 130. Si no, es poden consultar a l'apèndix gràfic del llibre de F. Vilà ja citat, pàgs. 196-198.

²⁹ A Torres es diu que «*durante la fabrica no le impidan el curzo de el agua por la assequia, la que necessitare para la manutencion de su fabrica y tejeria, y que esta no le ponga ningun embarazo hasta llegar a la mesma obra y tejeria*». I a Soses es comprometen a deixar «*siempre una teja de agua por la azequia para poder trabajar en la obra y la texeria*». I a Alguaire, «*podrá el asentista usar de la agua de qualquier balsa para el uso de dicha obra en donde y mejor le convenga*».

³⁰ El poble de Torres cedí al mestre Burria tota la despulla de l'antic temple, podent fer servir tots els seus materials sempre que els demanés. A més «*sera de quenta del maestro el derribar la Iglesia bieja*». (v. Annex doc. 2)

³¹ «*Lo comu li cedeix tota la desferra de que vuy se troba en la Iglesia vella y de dita manobra sen puguen servir dits impressaris pera complir los solaments de la Iglesia nova, tot allo que se amagarà davall de terra, tota aquella pedra que vuy se veu que no esta gastada de sal o salobre puguen dits impressaris gastarla allà hont an menester y en cas que dita pedra se aprofitte pera damunt de terra deurà renovarles y altrament no*

se li permetrà de que ni posien dinguna y en cas que dits impressaris volguessen provà lo posar alguna pedra de les que estan gastades, tinga llibertat lo comu de ferlesne traurer a costes y despeses de dits impressaris».

³² Si la pedra del terme no era prou "bona", a la contracta s'especificava detalladament d'on havia de provenir, com a mínim, la de la façana. Podia ser de l'Astor, Sunyer, Tabach o d'Utxesa, les més reputades dels voltants. La qualitat de la pedra venia caracteritzada per una mena de denominació d'origen. Tothom, empresaris i clients, coneixien perfectament les pedreres de prestigi, fruit d'una llarga tradició. A les abans esmentades, cal afegir-hi les de Vimfaró, la Corullada, Arbeca, Vinaixa o Pinyana.

³³ Al 1753, els nous empresaris obtingueren llicència del Comanador per arrencar pedra destinada a la fàbrica de l'església, d'un terreny situat a la vora de la botiga de grans, propietat de l'esmentat senyor. En els pactes s'especificava com havien de deixar el terreny –costerut o pla– després de l'arrencada, com havien d'actuar en el supòsit que es trobessin cellers, cisternes o piques en dit lloc, o en quines penes caurien en cas d'incompliment dels pactes –50 lliures–. AHL, Secció protocols, Not. Ignasi Soldevila, Lleida, reg. 1052, fol. 94v.-95v. (v. Annex doc., 8)

³⁴ L'obra s'ha de desfer «*por no estar bien apagada la cal de mortero de ellas, y por ser gorda y desigual y mal triada la arena y mal pastada la argamassa; como y por haverse mojado poco las paredes al tiempo de su construccion, de lo que se ha seguido indefectiblemente que estan rebentadas dichas paredes y esquerdadas por diferentes partes, por no hazer union la argamasa con las piedras, [...] aun haran mas movimiento las paredes con la humedad, respecto de que haziendo esta avivar la cal, que no esta apagada, la hara estufar y rebentar mas*».

³⁵ «*De los pilares que sostenian las bóvedas no quedan restos. [...] Interiormente es donde hay que ejecutar más obras; hay que reconstruirlo completamente empezando por los pilares que sostienen las bóvedas [...]; hay que proceder a la construcción de la totalidad de las bóvedas*». AHL, Fons de Reg. Devastadas, id. ibid. (v. Annex doc., 18)

³⁶ Si algun dia es recull suficient material fotogràfic antic, tant de l'interior com de l'exterior del temple, es podrà elaborar llavors un bon estudi comparatiu i determinar amb certes garanties la paternitat dels diferents elements estructurals i decoratius del conjunt.

³⁷ L'enguixat de paraments i la incorporació de manera ostensible –tot i ser de guix i escaiola– del sumptuós repertori decoratiu classicista d'entaulaments, cornises i capitells, constituïa un requisit ineludible en obres d'aquestes característiques. Fins a tal punt era així, que més d'un temple romànic o gòtic, de cert prestigi algun d'ells, hagué de "patir" les conseqüències d'aquesta dèria.

³⁸ Tots aquests detalls es poden comprovar a les esmentades fotografies-testimoni de la destrucció.

³⁹ Forma –de trets, ingènua, borrominians– força repetida pel mestre Burria als seus testers.

⁴⁰ Malgrat les altes dosis de pintoresquisme i extravagància que exhibeixen bona part de les portalades d'aquesta època –en consonància amb el gust plasticista d'àmbit local–, hem detectat en la majoria d'elles i, sobretot, a través de l'articulat de les contractes que les van generar, una certa obsessió per l'harmonia, entesa, bàsicament, com a justificació estructural dels elements constructivo-decoratius que les conformen.

⁴¹ AHL, Secció protocols, Not. Ramon Arquès, Torres de S., reg. 1193, fol. 6r-7r. (v. Annex doc., 12)

⁴² Aquesta similitud ens crida poderosament l'atenció, i encara més, la sospita que la de Torres és la recreació de l'altra. Tantes coincidències formals i estructurals

ens podrien fer creure que l'artífex d'ambdues portalades fos la mateixa persona, tot i que les columnes salomòniques poden despistar una mica. Quant al seu bastiment, cal dir que, segons Lladonosa, la portalada del convent de l'Ensenyança és bastant més antiga, ja que prové del vell convent de la Mercè. Segons el cronista lleidatà, la Paeria, el 10 d'abril del 1666, autoritzà els frares de la Mercè a construir el nou convent davant per davant de l'hospital de Santa Maria. Aquest convent, però, amb motiu de la construcció de la catedral nova, fou enderrocat l'any 1761. Aleshores reaprofitaren aquella portalada ubicant-la als peus de l'església del recentment inaugurat convent de l'Ensenyança de la plaça Ereta. A tot això cal afegir que Josep Burria nasqué l'any 1697. De cara a fer qualsevol valoració, resulta saludable afrontar les dues portalades i comprovar els encerts de l'una i les deficiències de l'altra. Pel que fa a la de Torres dóna, tanmateix, la sensació que el mestre Burria va voler encabir una portada pensada en proporcions esveltes, en una façana massa reduïda. Fet que originà els despropòsits que denunciem en la nostra descripció.

⁴³ Malgrat tot, cal advertir una vegada més que tot el conjunt fou reconstruït i que el seu grau de fidelitat a l'original és solament conjecturable.

⁴⁴ Compareu-ho amb l'esmentada façana lleidatana (Fig. 18 i 22).

⁴⁵ El pany de mur corresponent fou un dels elements que els primers visuradors de l'obra van detectar com esmenables. «*Als dos costats del remate del frontis se hagen de fer dos bossins de paret de pedra picada a disminució pera tapar la teulada, que no se puga veurer de la plassa de dita Iglesia*» (v. Annex doc., 10). La motllura, en canvi, és un afegit ornamental de la reconstrucció practicada l'any 1944.

⁴⁶ Notícia que inclou l'informe de la visita pastoral del bisbe Mazias Pedrejón relativa als anys 1762-1763.

⁴⁷ Alguns pobles es veieren forçats a construir campanars de paret provisionals. Les obres s'havien perllongat excessivament i la comunitat necessitava amb urgència un temple per a les celebracions litúrgiques. Oportunament, quan aconseguïssin recursos suficients, ja el bastirien. D'altra banda, els fonaments estaven degudament aparellats per pujar la torre en qualsevol moment. L'església d'Alcarràs n'és un exemple feiaent; fins a tal punt, que, encara avui, hi tenen l'espadanya provisional.

⁴⁸ No seria pas la primera vegada que passava una cosa així. A Sudanel·l canviaren de portalada a l'últim moment, i el mateix passà a la parroquial de sant Andreu de Lleida.

⁴⁹ Entre els trets simbòlics i específics de les torres de campanar –veritable escala entre la terra i el cel– hi cal afegir una de més propera a la realitat socio-econòmica del món rural, la de vigilància i protecció del terme. L'home de pagès se sentia desvalgut enfront de les inclemències del temps, de les plagues i de les desgràcies naturals. Aleshores es veia obligat a girar els ulls devers la divinitat mitjançant rogatives, conjurs i exorcismes de tota mena. Els sacerdots eren els seus representants i els ambaixadors oficials per demanar l'aquiescència i el favor divins. El comunidor –on podia situar-se millor que al lloc més alt i més sagrat del poble?– aixoplugava el ministre sagrat per comunir el terme, és a dir, per conjurar el mal temps i maleir les “cuques”.

⁵⁰ Al mes de maig de 1816 un llamp va destrossar el capitell i part de la balustrada del campanar de la Granadella, quan tocaven a núvol. El mateix sabem que va passar a Maials, a principis d'aquest segle. Però un i altre poble reaccionaren de manera diferent. Els primers el van reconstruir fidelment, com avui encara es pot veure, en canvi els maialencs el van deixar escapçat.

⁵¹ No sempre, però, eren necessàries les cintres. El seu ús era imprescindible en el bastiment d'arcs de molta volada. En canvi, en obres de menys envergadura –per exemple, la construcció de les voltes o de les petxines– fer-les servir o no, depenia bàsicament de l'habilitat dels mestres i de si el material, el ges, era o no de bona qualitat.

⁵² A la contracta complementària a favor dels germans Silué, el comú els cedia «*la fusta dels sots de dita vila pera fer embastidas ablo ben entes que, concluhida que sia dita obra, haige de retornar dita fusta dels dits sots a dits particulars o al Comu de dita vila*». AHL, Secció protocols, Not. Ignasi Dolcet Estopà, Torres de S., reg.1251, fol.138r.-139r. (v. Annex doc., 6)

⁵³ El tambor era el mur cilíndric amb finestrals oberts a l'exterior, que servia de base a la cúpula i li donava més elevació. Pel que fa a les seves proporcions, sempre es calculava d'acord amb el seu diàmetre. En condicions normals, un tambor o columnari ben proporcionat havia de tenir la meitat del diàmetre de la cúpula.

⁵⁴ AHL, Fons de Regiones Devastadas, id. ibid. Pel que fa al cimbori a la susdita memòria llegim que: «*El cimborrio se construye de nuevo, habiéndose seguido para su proyección las líneas generales que tenía el antiguo y que han podido apreciarse en algunas fotografías recuperadas*».

(v. Annex doc., 18)

⁵⁵ Després de veure algunes fotografies d'abans de la guerra, pensem que aquesta piràmide no es construí. Fins i tot, és possible que a la mitja taronja no s'hi obrissin tots els finestrals que estaven projectats.

⁵⁶ Al pressupost de reconstrucció del temple, es fa menció de voltes construïdes de “solera de tres gruesos” (v. Annex doc., 19).

⁵⁷ És evident que la cúpula actual no s'ajusta a tots aquests requisits. Si voleu fer-vos una idea de com era o com podria haver estat, podeu anar a Aitona, a Alcarràs o a Maials, salvant, òbviament, les diferències.

⁵⁸ Tal és el cas de les voltes del temple d'Alguaire, on sabem que el mestre les haurà de construir «*hasiendo las fajas correspondientes de yeso y ladrillo de dos palmos de ancho en la parte combexa de las mismas a fin de que queden con toda firmeza y solidés*». O, si teniu la sort de poder-hi accedir, a l'església d'Alcarràs es mantenen tal com van ser construïdes de primera mà.

⁵⁹ Quan els Silué es faran càrrec de l'obra, aquest punt quedarà modificat de la següent manera: «*Es pactat novament entre ditas parts que los dos pulpits que expresse la dita tabba haigen de ser, esto es, les escales, de pedra picada, y lo pulpito, de ges y rajola*».

(v. Annex doc., 6)

⁶⁰ En aquest punt hi trobem una certa contradicció si ens fixem en el que es diu a l'informe de Regiones Devastadas, «*el pavimento era de losas de piedra, que hay que reponer completamente*».

(v. Annex doc. 18)

⁶¹ AML, Inventari de llibres manuscrits, 2a Visita del Illmo. Sr.D. Manuel Mazias Pedrejón, anys 1762-1763, reg.31, fol. 361.

⁶² Part d'aquesta volta juntament amb l'arcada d'accés es poden veure en una de les fotografies més dramàtiques d'aquella dissortada i dolorosa guerra civil.

⁶³ A la contracta de l'església d'Alcoletge llegim «*extra dels dits pactes, plano y perfil, se obligan (els empresaris) a fer y collocar a les conches de la mitja taronja de dita Iglesia los Quatre Evangelistes de mitg cos, de guix bo ab sos adornos de talla*»; a la de les Borges Blanques s'estipula que l'empresari deurà pagar a «*lo escultor o escultores que faran los quatre evangelistes a les conches, los quals deuran ser de guix*». Sobre aquest particular, recordem amb gust els medallons de l'església de Maials, per la gran dosi d'imaginació, originalitat i bon ofici que traspuen.

⁶⁴ En aquest sentit, ultra el retaule major, s'acostumava a construir a la paret del fons del presbiteri una gran copia de ges i maons, que muntava la seva volta fingida sobre un encamonat de barres de fusta que constituïa el seu esquelet. Era, sens dubte, una manera de mantenir la tradició dels antics i populars absis. A la contracta d'Alcanó llegim, «*en lo presbiteri duran fabricar una concha o pechina de rajola y guix conforme està en la planta*», i a Torres, tot i que no apareix especificada prèviament la seva construcció, els visors, però, recorden a l'empresari que s'han de fer «*los estribos necessaris al detras de la pechina del altar major sobre del arrencament de la volta de la pechina*».

⁶⁵ A Alguaire s'especifica que «*el florón y chipiteles del interior de la media naranja y los chapiteles de las columnas sueltas y pilastras del interior del cuerpo de la Iglesia los deberá construir un tallista o escultor práctico a fin de que queden con el mayor lucimiento*».

⁶⁶ En general s'estableix que aquestes balustrades seran «*de la doblaria y alsada corresponents*», de bona fusta ben tornejada i polida, amb passamà i solera, i assentades al seu lloc «*pera tanca y adorno de dit cor*».

⁶⁷ Per exemple, a l'empresari de l'església d'Alcanó se li acorda que «*sera de sa obligació de fer les portes de la Iglesia ab sos panys,*

falleva, golfos, clavacio, ayguacuit y tots los demes aderents que necessita». I a Torres, l'any 1755, se signa una concòrdia entre Burria i un mestre fuster de Lleida, Pau Cassanyes, segons la qual aquest últim es farà càrrec de tota l'obra de fusteria a canvi d'un salari, essent de la incumbència del contractista tot el material necessari. De fet, una cosa eren els pressupòsits inicials i una de ben diferent el procés seguit fins al final de l'obra. Així d'atzaroses i d'incertes resultaven aquestes obres, per culpa, segur, del finançament.

AHL, Secció protocols, Not. Miquel Roig, Lleida, reg. 972, fol.259v.-260v. (v. *Annex doc.*, 9)

⁶⁸ ACL, Actes, reg.94, fols. 77r. (25-09-1750).

⁶⁹ Panadés Marcellès, Ismael [et al.], a *Torres de Segre. Panoràmica històrica*, Torres de Segre, 1983, pàg. 138. I també hi ha constància documental que s'hagueren de realitzar obres de certa importància a la sèquia, en concret, al Boc de Biterna.

⁷⁰ Beneficiat de Torres i al mateix temps vicari de Puigvert. (Panadés, id. ibid., pàg. 142)

⁷¹ Sabem que l'any 1750, oficialment viuen encara a Torres, ell i la seva família, i que aquest mateix any renuncia a seguir fent companyia amb uns altres empresaris perquè té començades diverses obres a Lleida, Cardona i Berga, entre altres llocs. A més, l'any 1749 està fent algunes esglésies a la "franja" i, així mateix, col·labora amb els mestres Biscarri i Silué en «*obres y reparos del Rey en lo Regne d'Aragó*».

⁷² Els Silué els hem trobat treballant com a associats dels Burria, i també, com a mestres autònoms, a les obres de la sèquia de Torres a l'indret anomenat el "Boc de Biterna", durant el període de 1749 a 1752.

⁷³ Es tracta d'un pacte de concòrdia i ajust entre la vila de Torres, el mestre Burria i diversos particulars del poble, coempresaris amb ell, que són Francesc Miret, Vicenç Miret, Gaspar Marcellès, Domingo Escolà, Josep Marcellès, Cristófol Gaya i Josep Forcat. En aquest document s'obliguen i es comprometen tots plegats a enllestir definitivament l'obra de l'església. Al mateix document Josep Burria aporta el fuster Cassanyes com a fidejussor o fiador del compromís.

⁷⁴ Només havien passat tres anys de l'acord amb els Silué. Potser els nous mestres no inspiraven suficient confiança al poble o potser no s'avenien prou, qui sap! Són només conjectures, però vénen avalades per raons que més amunt trobarem. Per exemple, a la primera visura de l'obra, la de 1759, es fa menció de la deficient construcció de les petxines del cimbori. Petxines que segurament havien realitzat ells o les havien fet fer.

⁷⁵ Per regla general, els visuradors i experts sotjaven

amb especial atenció tot el relacionat amb les teulades. D'una banda, cal tenir en compte la complexitat d'una coberta tan gran i tan difícil de construir, i, per tant, propensa a incloure defectes importants; i d'altra banda, s'ha de valorar la particular fragilitat dels seus materials, susceptibles, tots ells, de trencaments, desplaçaments o esfondraments, per causes diverses difícils de controlar: els pardals, les ventades i tempestes, o la neu. De fet, eren molts anys de pràctica i experiència, que així ho aconsellaven.

⁷⁶ AML, Inventari de llibres manuscrits, *2a Visita [...]* del bisbe Mazias Pedrejón. anys 1762-1763, reg.31, fol. 361r.-364v.

⁷⁷ No s'especifica en quin sentit. No es pot saber, de moment, si tenien o no instal·lats els respectius retaules, o només es vol dir que disposaven del necessari per celebrar-hi —ara, sacres i estoalles—.

⁷⁸ Panadés, id. ibid., pàg. 143.

⁷⁹ La consagració i dedicació d'un temple era cosa dels prelats. El bisbe, aprofitant, potser, una de les seves visites pastorals, revestit de pontifical —la solemnitat de l'acte així ho exigia—, consagrava el recinte amb aigua beneïta, encens i sants olis. Tot seguit, passava a consagrar l'altar major i les ares dels altres altars, si eren noves. Posteriorment es feia la dedicació solemne de la parroquial al sant titular i es cloïa l'acte amb la traslació del Santíssim. Però ens hem de preguntar, calia realment que l'església estigués acabada del tot per tal de procedir a aquestes cerimònies? Creiem que no. Per exemple, a Lleida, l'església de sant Andreu fou consagrada l'any 1754, i la visura definitiva de les obres tingué lloc tres anys més tard.

⁸⁰ D'algun d'aquests altars ens queden les tràgiques imatges de la guerra (Fig. 9-14).

⁸¹ A la descripció que a l'obra *España Mariana* (edició de l'any 1868) es fa de les imatges de la Verge existents a la parròquia, es parla de l'altar de la Puríssima com a donació testamentària del rector Climent Germés i del mestre del poble, Jaume Baró. (pàg. 233-239). Prèviament, l'any 1816, sabem per l'informe de visita pastoral, que existia un nou altar, el de sant Josep (ACL, Visites pastorals, reg. 13 bis, any 1816, annex 26). Endemés, l'any 1920 s'instaurà a la vila la festa del Sagrat Cor, gràcies al zel del nou rector, Rossend Ximissana, qui es va encarregar de comprar la imatge i d'entronitzar-la en el corresponent altar (Panadés, op. cit., pàg. 192).

⁸² Panadés, op. cit., pàg. 199.

⁸³ Ve a tomb citar aquí la valoració que en fa Frederic Vilà quan considera aital destrucció com a un «*episodi dolorós perquè no el genera la casualitat, o el despit professional, o la trapelleria bèl·lica, sinó l'odi a tot allò sagrat i a les mostres de la creativitat plàstica, per part d'un sector de la pròpia societat. I, perquè reactivament, passada la contesa, provoca encara més odi en una facció de la col·lectivitat, a mena de memòria ressentida. Fent una anàlisi ponderada d'aquells moments, sembla que és sensat situar els incidents en la conjuntura d'un país profundament esquinçat*». (Vilà, F., op. citat, pàg. 89 i 90)

⁸⁴ A l'Arxiu Provincial (AHL) i, concretament, al Fons de "Regiones Devastadas" s'hi troba tota la documentació acreditativa, com són memòries, projectes, plànols, fotografies i pressupostos.

⁸⁵ Cal advertir que al text apareixen qualificatius i comentaris que cal llegir des del context que els generarà. Finalitzada la guerra, és lògic —fins a cert punt— que els vencedors justificuessin llur "croada" amb expressions com «*devastación llevada a cabo con toda saña por parte de las hordas marxistas*» i àdhuc, «*es preciso dejar señales que sirvan de recuerdo de la época en que España fue dominada por la barbarie*».

⁸⁶ No podem oblidar que, des del seu punt de vista, l'edifici no oferia res de notable, arquitectònicament parlant, «*exceptuando solamente la puerta principal*».

I si, a més a més, tenim en compte que llavors al nostre país no existien criteris homologats al respecte, era previsible, doncs, que s'actués d'una manera poc concorde amb les directrius actuals, més respectuoses amb els edificis antics, i menys intervencionistes. Malgrat tot, van ser bastant mesurats pel que fa als trets més peculiars del nostre conjunt arquitectònic.

⁸⁷ Quan es perd la perspectiva històrica i es magnifiquen ultra mesura fets i circumstàncies, fins i tot, trivials, es pot arribar a conclusions errònies i equivoques. Els d'Aitona, per exemple, reivindiquen el seu campanar principal tot de pedra, i es lamenten que així no sigui perquè creuen que fou degut a que es quedaren sense diners. Res més lluny de la realitat. Aquella torre és tal com és, perquè així es projectà de bon principi, tal com demostra la cita que hem copiat de la contracta: «*lo tercer cos de dits campanàs o torres serà tot de mao en lo exterior e interior de manposteria*».

⁸⁸ Vitruvi, l'inspirador per excel·lència dels grans teòrics del Renaixement, deia que no es podia parlar d'una obra ben realitzada, racionalment realitzada, si no hi havia entre el conjunt i les parts la simetria i la proporcionalitat que es troba en la relació proporcional entre els membres d'un home ben format (*Els deu llibres de l'arquitectura*, llibre III, cap. 1, i). Alberti, per la seva banda, s'adheria al mestre afegint que la bellesa es basava en la integració racional i proporcionada de totes les parts d'un edifici, de manera que cada element presentés unes dimensions i una forma absolutament estables i que res no es pogués afegir o treure sense destruir l'harmonia del conjunt (*De re aedificatoria*, llibre VI, cap. 2).

⁸⁹ Als diccionaris de símbols trobem dit que el temple terrenal cristià esdevé una imatge del temple celestial i que les idees primigènies que guien el seu bastiment com a edifici són l'ordre i l'orientació còsmica, i que el potencial simbòlic d'una església oscil·la entre la

representació del macrocosmos i la figura d'un microcosmos estructuralment humà: l'absis prefiguraria el cap; el creuer, els braços; les naus, el cos, i l'altar, el cor. En aquest sentit, Santiago Sebastián a *Arte y humanismo*, Càtedra, 1978, afirma que «*el edificio con su euritmia será un exponente de la armonía, la belleza y la justicia divinas*» (pàg. 14). I a la pàg. 22 afegeix, «*la arquitectura humanista verá el templo a imagen del Universo, es decir, misteriosamente ordenado para celebrar a Dios*».

⁹⁰ Podeu consultar l'excel·lent treball d'Àngel Monlleó a *Llerda-Humanitats*, núm. XLIX de 1991, a propòsit de la Seu Vella de Lleida (pàg. 7-21). A la introducció diu que «*donada la doble funció pròpia de la geometria medieval de donar compte de les forces que actuen en la matèria, al temps que de parlar-nos sobre les relacions sobrenaturals entre Déu i les criatures, l'estricta acomodació dels mètodes de dibuix geomètric [...] juntament amb el processament de les variadíssimes sèries numèriques i de la infinitat de relacions trigonomètriques i proporcions que n'emanen, descobriran amb la recerca astrològico-astronòmica, tota una munió d'ocults lligams que ens proporcionaran la clau interpretativa per a recrear els trets simbòlics estructurals del procés generatiu de la catedral lleidatana*».

⁹¹ Vegeu en aquest sentit el llibre de R. Wittkower *Los fundamentos de la arquitectura en la edad del humanismo*, Alianza, 1995, que es fa ressò del tema tot analitzant els tractats d'arquitectura dels grans clàssics, Vitruvi, Alberti, Filarete, Serlio o Palladio.

⁹² Vegeu Wittkower, op. cit., Apèndix IV *La proporció en el arte y la arquitectura*, p. 206-219. Fa una revisió exhaustiva del tema tant des del punt de vista conceptual –tipus de proporcions– com històric –evolució de la controvèrsia.

⁹³ Sobre el particular vegeu la nota núm. 13.

BIBLIOGRAFIA

Escolà Cugat, Josep M., dir., *España Mariana [...]. Partido de Lérida*, Madrid: Academia Bibliográfico-Mariana, 1868.

Fullana Llopart, Miquel, *Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció*, Mallorca: Moll, 1988 (Els treballs i els dies, 11).

Kubler, G., *Arquitectura de los siglos XVII y XVIII*, Madrid, 1957, (Ars Hispaniae, vol. 14).

Lladonosa Pujol, Josep, *Història de Lleida*, 2 vols., Tàrraga: Camps Calmet, 1972-1974.

Madoz, Pascual, *Diccionario geográfico-histórico-estadístico de España y sus posesiones de ultramar: Cataluña*, Madrid, 1847.

Martín, Fèlix, *Els picapedrers i la Indústria de la pedra a la Floresta*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1981.

Martinell, C., *Arquitectura y escultura barroques a Catalunya*, Barcelona, 1945-1963, (Monumenta Cataloniae, vols. 11-12).

Panadés i Marsellès, Ismael [et al.], *Torres de Segre: panoràmica històrica*, Torres de Segre: Ajuntament, 1983.

Rieger, Christiano, *Elementos de toda la arquitectura civil, con las más singulares observaciones de los*

modernos, Madrid: Joachin Ibarra, 1763.

Torrent Torrent, Raül, *L'església nova de Maials*, a "Maials. Història de la vila i el seu terme", Ajuntament de Maials, 1994 (vol. I).

Triadó, Joan-Ramon, *L'època del barroc, s. XVII-XVIII*, Barcelona: Edicions 62, 1988, (Història de l'art català, vol. V).

Tzonis, A; Lefavre, L.; Bilodeau, D., *El clasicismo en arquitectura: la poética del orden*, Madrid: Blume, 1984.

Vilà Tornos, F. [et al.] *Francisco Clavera Armenteros*, a "Monografies d'Arquitectes Lleidatans", Col·legi d'Arquitectes, Lleida, 1991.

Vilà Tornos, Frederic, *La catedral de Lleida*, Lleida: Pagès editors, 1991, (Seminari: Catalònia, 1).

Vilar, Pierre, *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, Barcelona, 1986.

Wittkower, Rudolf, *Arte y arquitectura en Italia, 1600-1750*, Madrid: Càtedra, 1979, (Manuales Arte Càtedra).

Wittkower, Rudolf, *Los fundamentos de la arquitectura en la edad del humanismo*, Madrid: Alianza Editorial, 1995, (Alianza forma, 129).

Annex documental

1

1746, maig, 18

Imposició de **vintè** durant 6 anys, per construir l'església i nomenament del rector com a administrador. Escriptura signada per 155 veïns.

AHL, Protocols, Not. Ignasi Dolcet Estopà, TORRES DE SEGRE, reg.1245, fol.20v.-23r.

“Die decima octava mensis maii anno a Nativitate Domini millesimo septingentesimo quadragesimo sexto, in villa Turrium Siccoris, Ilerdensis Dioc.

In Dei Nomine. Noverint universi quod nos Isidrus Gaya [...-relació de 153 veïns-...] ac Rdus. Dominus Gregorius Galindo pbr. et Rector Parochialis Ecclesiae praesentis Villae Turrium Siccoris; attendentes et conciderantes quia pro parte nostra dictarum singularium personarum profatae villae de Torres et aliarum supraexpressarum, gratiose et no violenter extitit inter nos non junctim sed divissim et de uno in unum expositum quatenus pro aedificanda seu fabricanda Ecclesia Parochiali in eadem villa ut commodius verbum Dei audire possimus, indigemus magnas peccuniarum summas ad quas habendas non invenimus viam ubi parare seu alere possumus nisi sit per viam impositionis iuris vinteni infri., volentes quae insuper et desiderantes nos omnes supranominati de aliquo subventionis auxilio favere ut melius et commodius dictam Parochialem Ecclesiam aedificare seu facere possit. Ideo gratis et ex nostra certa scientia super nos et bona nostra dicatorum singularium et de uno in unum imponimus in favorem operae dictae Parochialis Ecclesiae quoddam vigessimum seu vintenum, vulgo vintè, soluturum hoc modo, scilicet, dinou peral amo y una pera la obra de dita Iglesia, duraturi ad tempus sex annorum et sex expletorum sive collectarum qui currere incipient die praesenti et finient in consimili die anni Millesimi Septingentesimi Quinquagesimi secundi, in et super fructibus sequentibus, scilicet, de blat, ordi, centeno y sivada, in singulis terris tam dicti nostri termini dictae villae Turrium Siccoris, quam in quorumcumque aliorum terminorum forentium, sive de qualsevols altres termens forasters, ubi conrresaverimus in horea respective praestandum, et promittimus de uno in unum solvere dictum vigessimum modo quo extitit dictum, in favorem operae dictae Ecclesiae, sive commissario seu receptori dicti vigessimi infra per nos nominando sicut melius dici potest et intelligi. Extrahentes dictum vigessimum dicto tempore sex annorum

durante, de manu et posse nostris et nostrorum dicatorum singularium. Eademque in vestrum ius seu verius dictae operae dominium mittimus et transferimus pleno iure ad habendum et dicto tempore durante possidendum absque contradictione aliqua nostri et nostrorum singularium. Et pro praedictis omnibus attendendis et complendis obligamus [...] Et ut praedicta omnia et singula maiori gaudeant firmitate, non vi nec dolo sed sponte iuramus [...] Nec non etiam nos supranominati, gratis et ex nostra spontanea voluntate, elegimus et nominamus vobis supradicto Rdo. Gregorio Galindo pbro. et Rectori Parochialis Ecclesiae dictae praesentis Villae Turrium Siccoris in commissarium et receptorem granorum resultantium dicti vigessimi sive vinteni, dando vobis plenariam facultatem et potestatem distribuendi dictum vigessimum sive vintenum in favorem operae dictae Parochialis Ecclesiae [...] Actum ut supra.”

2

1747, abril, 25

Contracta de les obres amb Josep Burria, mestre de cases, resident a Estadilla (Regne d'Aragó), per 9.250 lliures.

AHL, Protocols, Not. Ignasi Dolcet Estopà TORRES DE SEGRE, reg.1246, fol.17r.-21v.

“In Dei Nomine. Noverint universi quod nos Isidrus Gaya, [...-relació de 149 veïns-...] et Rdus.D.Gregorius Galindo pbr. et rector Parochialis Ecclesiae dictae villae Turrium Siccoris, omnes agricolae, vezini et habitatores dictae villae Turrium Siccoris, non junctim sed divisim et de uno in unum usque ad numerum tertium ut in calco praesentis instrumenti extense videtur, ex una, et Josephus Burria, domifficator in villa de Estadilla, Aragoni Regni, Dioc.Ilerdae, residens, partibus ex altera; gratis et ex nostra certa scientia confitemur et in veritate recognoscimus una pars nostrum alteri respective, quod de et super rebus infrascriptis per et inter nos dictas respective partes ratione faciendi et aedificandi Ecclesiam Parochialem dictae villae Turrium Siccoris et aliis infris. fuerunt facta, inita et conventa, firmata et jurata omnia et singula capitula, pacta et conventiones contenta et continuata in quadam papiro ad modum tabba per nos dictas respective partes Not.infro. tradita, thenoris ut sequitur. **Pactos** y condiciones con los quales se deberá construir y fabricar la Iglesia Parroquial de el lugar de Torres de Segre y es como sigue. **Primeramente** se deberá plantear una Iglesia de tres nabes dandole a la nabe principal quarenta palmos de latitud y ciento y sesenta de longitud sin contar gruesos de pa-

redes, y a las naves menores se les deberá dar veinte y seis palmos de latitud como demuestra la planta. **Secundo** que a las capillas (fol.18r.) se les deba dar ocho palmos de profundidad y diez y seis palmos de latitud como demuestra la planta. **3.** Que el grueso de las columnas deban tener seis palmos y medio de maziso sin contar los buelos de las bassas y que las bassas se hayan de hazer en todas las columnas y pilastras y machones de los lados como demuestra la planta y el perfil, y estas bassas han de ser de cantería bien trabajada, atallantada y aspironiada. **4.** Que los fundamentos de toda la fabrica los hayan de abrir los vezinos del lugar a sus expensas dandoles de profundidad hasta hallar el terreno solido y firme y de latitud seis palmos y medio hasta anibelar con el piso de la Iglesia. **5.** Que sea de cuenta del maestro que hiziere la obra el llenar los fundamentos con cal y piedra de manposteria bien mazizados y hiziendo todas las mezclas de dos corbillos de cal y sinco de arena y amazarla una vez un mes antes de ponerla en la obra. **6.** Que a los fundamentos de las columnas les de un palmo mas de salida que el buelo de las bassas. **7.** Que llenos todos los fundamentos hasta el nivel de el piso de la Iglesia haya de plantear nuevamente el maestro que hiziere la obra, observando todos los movimientos que demuestra la planta sin faltar en cosa alguna en todas sus medidas. **8.** Que comenzando a levantar las paredes de toda la obra estas han de ser de sillería labrada a picon por lo exterior de la obra, y por lo interior de manpostería, echando de ocho en ocho palmos en cada ilada sus tizonas que crucen todo el grueso de la pared y que el mazizo vaya bien sin que quede ningun bueco y mojar bien las paredes quando se trabajan. Y con este orden se irá levantando todo el alzado de la fabrica dejandola en la proporción que pide el arte y como demuestra el perfil, dandoles de grueso a las paredes exteriores hasta el talus sinco palmos y de allí arriba quatro y a los machones o estribos todo lo que demuestra la planta. **9.** Que todas las yladas de las columnas hayan de ser de dos piedras para que todas las yladas se crucen las juntas. **10.** Que en todas las esquinas (fol.18v.) de las columnas deba cortar sus boquillas y también en todas las pilastras como demuestra en la planta. **11.** Que en todas las capillas se deban bolver sus arcos de ladrillo sentado con yeso y, si al maestro le pareziere hazerlos de piedra, quedará a su arbitrio, y que estos arcos hayan de tener treinta y dos palmos de elebación. **12.** Que a los quarenta palmos de elebación, contando desde el pisso de la Iglesia, deba sarjear una corniza con yeso y ladrillo y tendrá de alto con su alquitrabe y friso y cornissa, seis palmos y medio de altura por lo interior de la obra y por toda su circunferencia. **13.** Que sobre la corniza deba

levantar una bara de banquillo como demuestra el perfil. **14.** Que en todas las formas de las bobedas sobre el banquillo deba dexar sus bentanas, dandoles seis palmos de anchas y nueve de altas como demuestra el perfil, hiziendo en cada ventana un arco de piedra escarsano. **15.** Que concluidas de levantar las paredes haya de sentar una corniza de piedra picada por todo el resinto de la fabrica como demuestra el perfil sobre las dichas paredes. **16.** Que en todo el frontis de la Iglesia deba levantar dos torres de piedra picada conforme demuestra el perfil de la planta sin faltar en cosa alguna en la arquitectura ni en las mididas, bien entendido que la una torre no ha de levantar mas que hasta el rafe de el tejado de la Iglesia y que no tengan menos de seis palmos de grueso las paredes hasta el texado. **17.** Que deba el maestro levantar el frontis de la Iglesia todo de piedra picada y atallantada y aspironiada y con todos los adornos de arquitectura que demuestra el perfil, hiziendo una portada en medio, de dos cuerpos, de la orden compuesta como se dará el diseño, y arriba hará un tímpano como demuestra el perfil con todo su ornato de arquitectura y al remate la estatua de San Macario. **18.** Que concluido el frontis de la Iglesia deba bolver los quatro arcos torales que han de mantener la media naranja de yeso y ladrillo de una bara de rezo y antes de bolver los arcos torales, volverá todos los arcos de las nabes menores de yeso y ladrillo de dos palmos de rosca y con esso la restribación de los arcos torales no benzaran las columnas, y todos estos arcos los deberá enrrasar asta la corona de ellos. **19.** Que bueltos todos los arcos y enrasados, deberá bolver las quatro pechinas, y enrasadas que estén con los arcos torales, deberá sentar un telar de madera (fol.19r.) bien fuerte y bien clavado y sobre él sarjeará la cornisa de la media naranja levantando al mesmo tiempo las paredes de la caja de la media naranja de yeso y ladrillo de dos palmos de rezo, formando su ochabo, y sobre la cornissa de la media naranja levantará un banquillo como demuestra el perfil, y sobre el banquillo planteará ocho bentanas en la media naranja, guardando siempre las mididas de la planta y el perfil. **20.** Que levantada la caja de la media naranja cubrirá todas las naves de la Iglesia, con tijeras de maza la nabe mayor, y las nabes menores con ranpantes, y la madera buena, dándole a los tejados el pendiente que demuestra el perfil, sin darle más ni menos, porque no tape las bentanas de la media naranja y, cubierto todo el cuerpo de la Iglesia, cubrirá la media naranja con sus ocho botantes que bayan a pasar a la maza y poniendo un telar sobre las paredes de la media naranja para clabar los botantes y que no se habran las paredes, y sobre la maza de el tejado de la media naranja formará una pirámide de piedra

y pondrá su cruz y beleta como demuestra el perfil. **21.** Que concluidos todos los tejados que se habran de cubrir de llates y teja llena, tabicará lo primero la media naranja formando ocho lunetos sobre las ocho bentanas y formara entre una y otra bentana en los ocho entrepaños diez y seis pilastras y ocho entrecalles como demuestra la planta y el perfil, y la media naranja ha de ser esférica lebantándola de pie drecho quatro palmos, y ha de ser de dos farfas con sus lenguetas a la parte conbexa hasta los tercios para su retribazi3n, y por lo interior de ella se ha de passar de raspado y, estando enjuto el raspado, se ha de blanquear con yeso blanco de buena calidad y se han de poner claraboyas en todas las bentanas. **22.** Que, blanqueada la media naranja, haya de correr el banquillo de yeso por toda su circumferencia resaltándolo por todas las pilastras que suben al centro de la media naranja y, corrido el banquillo, correrá después la corniza por toda su circumferencia guardando el mismo orden de resaltar la corniza por todas las pilastras. **23.** Que, concluhida la media naranja, haya de tabicar todas las bobedas de la Iglesia de dos farfas de ladrillo y por la parte conbexa se haya de echar su capa de yeso y por la concaba se han de passar todas de raspado bien entendido que en las bobedas de la nave mayor han de corresponder las boquillas de las columnas por las aristas de los lunetos como demuestra la planta y el perfil, y en las bobedas de las naves menores han de ser bobedas baidas para que correspondan todas las boquillas, y, passadas todas las bobedas de raspado, se passaran de yeso blanco y se pondran claraboyas en todas las bentanas de el cuerpo de la Iglesia y que todas las aristas de los arcos correspondan bien con los bibos de las pilastras. **24.** Que concluhidas todas las bobedas con toda perfecci3n haya de correr el banquillo y la corniza por todo el rezinto de la fabrica resaltando assi el banquillo como la corniza por todas las pilastras y columnas sueltas de la obra interior y que esta cornissa y banquillo guarde la altura y proporci3n que demuestra el perfil sin darle más buelo que por su quadro para que no ahogue las nabes. **25.** Que concluhida toda la corniza y banquillo, deba blanquear la distancia que ay desde el banquillo a la corniza y, echo esto, deberá cortar los capiteles compuestos en todas la pilastras de la obra interior. **26.** Que cortados todos los capiteles, deba bajar de raspado todas las paredes y columnas sueltas de la obra hasta el pabimiento, y en las dos columnas sueltas que mantienen la media naranja deberá hazer dos púlpitos de piedra bien adornados de arquitectura con sus escalas para subir a ellos. **27.** Que concluido el raspado y enjuto, deba baxar el blanqueo hasta el bassamiento de la obra y al nibel del

basamiento dejará un rodapié de yeso pardo hasta el pabimento. **28.** Que haya de poner dos pilas de agua bendita sueltas, una en cada columna de las sueltas, en las dos primeras que se enquentran entrando en la Iglesia, y que haya de hazer una pila baptismal de piedra y sentarla en el parage más cómodo. **29.** Que haya de hazer mezas altares de piedra en todas las capillas, como también en el prespiterio (sic) y que a la entrada de el presbiterio, de una columna a otra, deba hazer dos gradas de canteria con su moldura a la frente de la grada. **30.** Que deba hazer dos sacristias a los dos lados de el prespiterio como demuestra la planta y que hayan de tener su elebazi3n hasta el nibel de los arcos de las capillas y se ha de hazer en ellas sus bobedas de yeso y ladrillo de media arista, y se ha de dejar una bentana en cada sacristia de seis palmos de ancha y ocho de alta, y las dos sacrestias se han de blanquear de yeso blanco, y se han de dejar bien rematadas, y en la una sacrestia se hará un (fol.20r.) laboratorio de piedra para labarse las manos los sacerdotes. **31.** Que concluhido todo el pulimento de la fabrica hasta el pabimento deberá enladrillarla toda ella con ladrillo cuadrado excepto el presbiterio que ha de ser losado de piedra picada. **32.** Que sobre la puerta de la Iglesia deberá hazer un coro que llegue desde la puerta hasta las primeras columnas y siendo su bobeda en el piso de el coro, y se subirá al coro por dentro de una torre hiziendo escalas de yeso y ladrillo del coro arriba y del coro abaxo de piedra picada en las dos torres, en la una hasta llegar al coro y en la otra hasta el piso donde han de estar las campanas, y que haya de poner su cruz y beleta en el remate de la torre como demuestra el perfil. **33.** Que haya de dar toda esta fabrica concluhida y rematada enteramente conforme lo estipulado en el tiempo de seis años contaderos desde el primero de mayo de el presente año de mil setecientos y quarenta y siete, y que, concluhida la fabrica, la haya de dar y entregar bista y reconocida a satisfacci3n de los maestros peritos, y en caso de no haver cumplido en todo, a espensas del maestro se haya de dar cumplimiento en todo lo que huviere faltado en la fabrica. **34.** Y que para la construcci3n de esta fabrica el lugar de Torres de Segre le zede al maestro de la fabrica todos los materiales de la Iglesia parroquial que oy en dia tienen en el dicho lugar y esto siempre que el maestro los pida, y será de quenta del maestro el derribar la Iglesia bieja para sacar sus materiales. **35.** Será de cuenta de el maestro el comprarse y conducirse todos los materiales, no pudiendole impedir al maestro el cortar piedra, hazer yeso y cal y lenyar en los terminos comunes de dicho lugar y donde más conveniencia le trayga al maestro. **36.** Que el lugar le haya de ceder al maestro siempre

que necessite la texería para hazer teja y ladrillo, y durante la fabrica no le impidan el curzo de el agua por la assequia la que necessitare para la manutención de su fabrica y tejeria, y que esta no le ponga ningún embarazo (fol.20v.) hasta llegar a la mesma obra y tejería. **37.** Que para el pago de la fabrica se le dé en cada un año al maestro a cuenta de la cantidad que se ajustare la fabrica, mil libras moneda barc. en dos iguales pagas, y comensará la primera paga para el dia de St.Juan Apóstol del presente año y la otra para el dia de St.Juan Bautista del año próximo venidero de mil setecientos quarenta y ocho, y por los mesmos dias se le ha de cumplir el plazo de las mil libras en cada un año hasta ser pagado y satisfecho el dicho maestro, y en casso de no cumplirle con sus plassos para el dia senyalado, que en esse caso no le puedan obligar al maestro el dar la obra concluhida para el tiempo expressado. **38.** Que al maestro que biniere a hazer la obra le hayan de dar cassa franca para su habitación y que sea dezente y capaz para sí y toda su familia y que le hayan de dar asistencia de medico, cirujano y boticario francamente durante la fabrica, y que no le puedan hazer pagar contribución ni pecha alguna durante la fabrica, ni tampoco le hayan de inquietar sus criados por motibos de lebas ni quintas no teniendo delito alguno. Y que para el cumplimiento de estas cantidades se le han de obligar todos los sugetos bezinos de el lugar de Torres o la mayor parte de ellos. **39.** Que sea de cuenta de el lugar el sacar todas las enronas de la fabrica, assi las que oy ay como las que cayeren en el curso de la obra, y siempre que el maestro lo pidiere. **40.** Que toda la carpintería como es puertas y ventanas de sacristías, balagostado de el coro y tribuna de el organo y rejas para las ventanas, llaves y serrajas para las serraduras, todo esto sea de cuenta de el lugar el costearlo y no de cuenta del maestro, sí empero lo que fuere de su arte. **41.** Que sea obligacion de el maestro sacar una tribuna de el coro a la nave menor para collocar el organo. **42.** Es pacto que en casso por olvido falte alguna cossa para la perfeccion de la obra sea de cuenta del maestro hazerlo a sus costas. **43.** Es pacto que en casso los individuos del citado lugar o la mayor parte de ellos no firmaran el autho de obligacion de dicha obra, que en tal casso el maestro de la expressada obra de la citada Iglesia no esté obligado a hazer ni continuar aquella, como ni tampoco los individuos del mencionado lugar esten en tal casso obligados a pagar ni corresponder el precio a que dicha obra estuviere ajustada; y con dichos pactos y no sin ellos diga quien quiziere a dicha obra que al que por menos la hiziere se librara si plaze a dicho lugar. (fol.21r.) Et sic cum dictis pactis et non sine eis convenimus et promittimus Nos

dicti singulares vezini et habitatores praecitatae villae Turrium Siccoris dare et solvere vobis dicto Josepho Burria domifficatori **novem mille duscentum quinquaginta libris monetae barnae.**, et promittimus eas vobis solvere in tandis sive solutionibus expressis et large spesificatis in supra incerto papiro pactuum. Et ego praenominatus Josephus Burria expresse concentio et promitto vobis dictis singularibus praedicta omnia attendere modoque remanet expressum et spesificatum. Et ideo dictae partes laudantes [...] Quae fuerunt acta in relata villa Turrium Siccoris die, mense et anno desuper adnotatis.”

3

1749, abril, 16

Concòrdia i pactes entre particulars de Torres i els contractistes, Josep i Remigio Burria, pare i fill, residents a Torres. Els Burria es comprometen a enllestir l'església en cinc anys a canvi d'un nou dret de vintè al seu favor, durant 10 anys, prèvia anul·lació del vintè pactat l'any 1746. (Aquests capítols foren posteriorment anul·lats el dia 22-05-1752. AHL, Protocols, Not. Ignasi Dolcet Estopà, reg.1251, fol.59r.-60r.)

AHL, Protocols, Not. Ignasi Dolcet Estopà, TORRES DE SEGRE, reg.1248, fol.46v.-48v.

(Al marge: “Praesens instrumentum remanet cancellatum vigore instr. resiliacionis per aliquos particulares et Josephum Burria apud not. infrum. die 22 Maii 1752.)

“In Dei Nomine. Noverint universi quod nos Josephus Andreu, Isidrus Gaya, Rdu.S.Dr. Gregorius Galindo, pber. et Rector Parochialis Ecclae. dictae villae, tam nomine Rectoris quam alio quocumque nomine, [...relació de veïns...], omnes agricolae vezini et habitatores villae Turrium Siccoris, llerdens. Dioc., non junctim sed divisim, et de uno in unum, ex una; et Josephus Burria et Remigius Burria, pater et filius, domifficadores in dicta villa Turrium Siccoris residentes, ex altera partibus, confitemur et in veritate recognoscimus una pars nostrum alteri quod de et super rebus infris. per et inter nos dictas respective partes fuerunt facta, inita et conventa, firmata et jurata capitula transactionem et concordiam sequentes, et hac de causa fuerunt per dictos particulares de uno in unum exposita verba sequentia: **Attenent** y conciderant que en lo any mil set cents quoranta (sic) y sis se obligaren ab acte rebut en poder de mi lo not. infrascrit, cada un en particular y de tot lo que cada un en particular culliria en sas (fol.47r.)respective terras, esto es de blat y ordi, a correspondrer un dret de vintè per lo termini

de sis anys, per obres de la Iglesia que de present se fabrica en la present vila; attenet així mateix y considerant que lo dit dret de vintè de blat y ordi, y per lo termini tant reduhit no es bastant pera puguer donar compliment a la fabrica de dita Iglesia, pues estarian molts anys incomodats, com se deixa veurer en la translació de la nova Iglesia, per esser aquella molt reduhida, a no pendres lo expedient que de present se proposa; attenet així mateix i conciderant que lo dit Joseph Burria, mestre de la obra de dita Iglesia a fet entendre a cada un de dits particulars que si cada un en particular li volia correspondrer un dret de vintè per lo termini de deu anys, eo deu cullites contadors del dia present en avant concecutivament, de tot lo que es pague sisé, delme y primicia, tant de lo que cada un en particular cullira en lo terme y horta de dita present vila, com en altre qualsevol terme, ques conrresara tant per via de arrendament com per altre qualsevol motiu, y ab la obligacio que ningu puga passar a delmar sens haver primerament avisat al dit Joseph Burria o al collector que per est fi haurà elegit y anomenat, esto es, del blat, ordi, sivada, centeno, vi, canem, que ell, dit Joseph Burria, junt ab Remigio Burria, son fill, se obligaran a donar finida la obra de dita Iglesia, si y conforme ell, dit Joseph Burria, esta obligat en lo acte se firmà de dita Iglesia entre parts de dits particulars de una y lo dit Joseph Burria de altra parts, rebut en poder de mi, lo notari infrit., en lo any mil setcents quuoranta y set, si y conforme explique la planta de dita Iglesia, ab lo termini de sinch anys contadors del dia present en avant; com y tambe prometen los dits Joseph y Remigio Burria que, si dins lo termini de sinch anys, quatre mesos o sis mes o menos, no haura concluhida dita Iglesia, en est cas, se deixaran perdre un any de dit dret vintè, ab lo ben entes, empero, que si en dit termini de deu anys esdevindrà (lo que Deu no vulle) guerres o pesta, que en dit cas haigen de cessar los dits particulars de pagar lo dit dret de vintè y, passat que sia dit contratemps, li haigen dits particulars o sos successors de conrrespondrer lo dit dit dret de vintè tots aquells anys o any que faltara fins al compliment de dits deu anys, com y tambe, si venie lo cas que dit Burria estigues malalt en lo llit y per sa malaltia no pugues avansar ab tanta brevedat dita obra com si estas bo, que en dit cas se li haige de descontar de dits sinch anys quatre o sis mesos mes o menos, hagu-da raho del temps que haurà estat malalt, y esto se entenga que en lo temps de dita sa malaltia se hagues de treballar obra que nos pugues passar avant sens la sua presencia; y així mateix que de la cullita proxim vinent tornaran a Francisco Miret aquelles cent y vint y una lliura barc. que te bestretes pera continuar dita obra, y al Rnt Joseph Miquel, pbre. de la present vila, aquelles vint y dos quarteres

de ordi que a deixat tambe pera ques pugues avansar dita obra, y que en quant al que fins lo dia present ya gastat en dita obra, com ni tampoch de les nou mil doscentes y sinquanta lliures en que fou convinguda dita obra en lo precalendat acte de la obra de dita Iglesia, no sen haja de fer mencio, pues haige de quedar com si fet no fos; si empero que tingan, tan dits particulars com lo señor Rector, com a collector que a estat fins lo dia present del sobredit vintè que se imposaren, la facultat de venir a comptes per raho de dita administració, y si dits particulars alcansen a dit Rnt. Collector, que en est cas tinga obligació de pagar aquella cantitat que constarà haverli alcansat, y al contrari, que tinga la mateixa facultat lo dit Señor Rector de fer pagar als dits particulars tot allo que constara haver pagat mes del que haura administrat del dit vintè; y ab conclusió, los dits Joseph Burria y Remigio Burria, pare y fill, prometen ab la clausula simul et insolidum amb los pactes, modo y forma que dalt tenen expressats, concluir y finir la dita Iglesia. Y havent los dits particulars, benvistos, mirats i regoneguts los sobredits pactes, y los aparega mes convenient lo correspondrer lo dit dret de vintè als dits Joseph y Remigio Burria per lo dit termini de deu anys, y ab los pactes, modo y forma que dalt quede expressat, que no ab los primitius pactes, tant per la brevedat de dita obra de la que tant se necessite, com per qualquier altre motiu, convenen cadaun (fol.47v.) en particular y no junts, correspondrer als dits Joseph y Remigio Burria, pare y fill, lo dit dret de vintè per lo dit termini de deu anys, eo deu cullites, comensant del dia present en avant, de tot lo que pague sisé, delme y primicia, tant de lo que culliran en lo terme de la present vila, com fora de aquella, y ablos mateixos pactes, modo y forma que dalt queden continuats y per dits Burria proposats y obligats. Et ideo nos dictae partes laudantes, approbantes, rattificantes et confirmantes [...] Actum est hoc in dicta villa Turrium Siccoris, die decima sexta mensis Aprilis anno a Natte. Domini millesimo septingentessimo quadragessimo nono.”

4

1752, maig, 22

Anul·lació dels capítols de concòrdia pactats el 16 d'abril del 1749.

AHL, Protocols, Not. Ignasi Dolcet Estopà, TORRES DE SEGRE, reg.1251, fol.59r.-60r.

“Die vigesima secunda mensis Maii anno a Natte. Domini millesimo septingentessimo quinquagesimo secundo, in villa Turrium Siccoris, llerd. Dioc.

In Dei Nomine. Noverint universi quod nos Josephus Burria et Remigio Burria, pater et filius, respective domificatores in civitate Ilerdae degentes ex una, et particulares sive singulares homines villae Turrium Siccoris, Ilerd. Dioc., ex altera partibus, **attendentes** nos dictos Josephum Burria et Remigium Burria, instrumento altero publico apud not infrascriptum recepto, die decima sexta mensis aprilis anni millesimi septingentimi. quadragessimi noni, arrendasse a vobis dictis singularibus, totum illud jus vinteni omnium fructuum per vos colligendorum tam in termino dictae villae quam extra terminum, cum obligationibus contentis et continuatis in praechalendato arrendamento dicti juris vinteni ut latius in dicto instro. arrendamenti continetur. Et licet dictum arrendamentum juris vinteni inter nos communi concensu actum et in scriptis celebratum, verum a quocumque arrendamento arrendatario et arrendatore concentientibus, re integra existente, contrario concensu discedere licet, idcirco, quia inter nos re integra manet, communi nostro concensu a arrendamento praedicto praesenti instro. discedimus illudque rescindimus et paenitus resilimus ac si factum et firmatum ac celebratum non fuisset. Absolventes et diffinientes una pars nostrum alteri et nobis ad invicem et vicissim totum jus et quicquid juris et actionis alteri nostrum ex contractu praedicto dicti arrendamenti quomodolibet acquisitum. Nec non omnes alias actiones, questiones, petitiones et demandas quas una pars nostrum contra alteram facere posset, proponere, movere, sententiam intemptare in iudicio vel extra iudicium, aut aliis quovismodo respectu et occasione dicti arrendamenti et contentorum in eo. Imponentes cuilibet parti nostrum super promissis silentium sempiternum [...] Actum ut supra.”

5

1752, juny, 1

Imposició d'un nou dret de **vintè** per acabar l'obra, arrendat a Bernat Cases i altres, per 7 anys.

AHL, Protocols, Not. Ignasi Dolcet Estopà, TORRES DE SEGRE, reg.1251, fol.63r.-65r.

“Die prima mensis junii anno a Natte. Domini millmo. septingentessimo quinquagesimo secundo, in villa Turrium Siccoris, Ilerden. Dioc.

In Dei Nomine. Noverint universi quod nos Josephus Andreu, [...relació de veïns-...], omnes agricolae, vezini et habitatores villae Turrium Siccoris, Ilerden. Dioc., non junctim sed divisim et ut singuli, desiderando finire operam Ecclesiae Parochialis praefatae villae Turrium

Siccoris de qua magnopere necessitamus, ad tempum septem annorum sive septem expletorum aut collectarum qui currere inciperunt die prima mensis Maii prosime dimisi praesentisque et currentis anni et finient die ultima mensis Aprilis anni millesimi septingentessimi quinquagesimi noni, **gratis** et ex nostra certa scientia arrendamus et titulo arrendamenti concedimus vobis Bernardo Cases, esparterio, Petro Joanni Roca, fabrihererio, Michaeli Queralt, Stephano Folch, agricolis omnibus villae de Valls, campi et Archidioc. Tarraconae, et Franco. Miret, agricolae dictae villae Turrium Siccoris, his praesentibus et inferius acceptantibus, totum illud jus vinteni per nos dicti particulares unusquisque pro sua respective parte colligenda tam in termino dictae villae quam in aliaquorumque parte impositi de omnibus fructibus de quibus tenti sumus solvere decimam sive delme qui sunt ut sequuntur, scilicet, de blat, ordi, civada, segal, faves, favolins, vi, oli, canem, Ili, mill y mongetes. Hoc itaque arrendamentum facimus sicut melius dici potest et intelligi, cum pactis contentis in tabba quae est thenoris sequentis.

Tot hom qui vulla entendre en arrendar un vintè que los particulars y cada un en particular de la vila de Torres de Segre se imposaren pera fer la obra de la Iglesia de dita vila de Torres de Segre, de blat, ordi, civada, segal, faves, favolins, vi, oli, canem, Ili, mill y mongetes, que cada un en particular cullira tant en lo terme de dita vila de Torres de Segre, com en altre qualsevol terme, se arrende per lo termini de set anys, eo set cullites que comensaran a correr lo dia primer de maig del present any mil setcents cinquanta y dos y finiran lo dia ultim de Abril del any mil setcents cinquanta y nou, y se arrenda ablos pactes sequents.

Primo ab pacte que cada un en particular tindra obligacio de avisar al arrendatari o a son collector pera delmar. **Item** ab pacte que si lo Comu de dita vila o los arrendataris obligaran als terratinents de Torres de Segre a pagar vintè, se reserven en est cas los particulars de Torres de Segre la mitat ques cobrarà de dits terratinents de dit terme de Torres de Segre y que dita mitat la aplicaran a favor de dit Comu de Torres. **Item** ab pacte que si de nou se trau alguns bosins de terra en los sots de dita vila, que lo que sen traure de vintè sie a favor del dit Comu de Torres. **Item** ab pacte que lo arrendatari tinga obligacio de donar fianzas per dit arrendament a coneguda de dits particulars. **Item** ab pacte que lo preu resultant de dit vintè se haige de posar en mans de aquell o aquells administrador o administradors que los dits particulars hauran elegit, a fi que dits administradors o administrador vaigen pagant al señor Joseph Burria, respecte del que treballara en la obra de dita Iglesia; y si dit Burria no volie continuar la dita obra, haige y tinga obligacio de anar pagant a qualquier al-

tre mestre que continuara dita obra. **Item** ab pacte que lo preu offerira o offeriran dits arrendataris del dit vintè tindran obligacio de pagarlo ab sinch anys (fol.64r.) en esta forma, esto es, lo dia de la firma del acte, quatrecentes lliures barc. y lo restant preu de tres en tres pagues cada any, eo de quatre en quatre mesos una paga igual. **Item** ab pacte que ames del preu offerirà per dit arrendament tindra obligacio lo dit arrendatari de pagar al nunci per sos treballs, quatre pessetes, y al notari lo acte junt ab lo paper sellat sera necessari; y ab dits pactes digay qui dirhi voldrà que al mes donant se lliurara. Et sic cum dictis pactis et non sine eis extrahimus praedicta quae vobis arrendamus de jure, dominio et proprietate nostri et nostrorum, eademque in vestrum vestrorumque jus, dominium et posse mittimus et transferimus pleno jure, ad habendum et possidendum dicto tempore septem annorum sive septem collectarum durante, sine obstaculo [...] Praetium vero hujusmodi arrendamenti ad dictum tempus septem annorum est **quatuor mille quatuor centum et octuaginta librae monetae Barnae**. ab cent lliures de xaus que han guanyat dits arrendataris quae simul juncta faciunt praetium quatuor mille quingentum et octuaginta librae dictae monetae, solvendae modo et forma quibus in supraincerta tabba refertur. Et ideo renuntiando [...] Actum ut supra.”

6

1752, novembre, 23

Josep Burria, per excés de feina “cedeix, revesteix, transfereix y transporte (l’obra) a favor de Francisco Silué y de Anastasi Silué, mestres de cases de la ciutat de Lleyda, pare y fill”.

AHL, Protocols, Not. Ignasi Dolcet Estopà, TORRES DE SEGRE, reg.1251, fol.138r.-139r.

“Die vigesima tertia mensis Novembris anno a Natte. Domini millesimo septingentesimo quinquagesimo secundo, in villa Turrium Siccoris, llerden. Dioc.

In Dei Nomine. Noverint universi que Joseph Burria, mestre de cases residint en la ciutat de Lleyda, y mestre de la obra de la Iglesia que actualment se fabrica en la vila de Torres de Segre, Bisbat de Lleyda, **attenent** y conciderant que ab acte rebut en poder de mi lo notari infrascrit, als vint y sinch dies del mes de Abril del any mil setcents quoranta (sic) y set, prometé als particulars de dita vila de Torres de Segre y se obligà a donar concluhida la obra de dita Iglesia que novament en dita vila de Torres se fabrica per lo preu de nou mil dos

centes y sinquanta lliures moneda barcelonesa, y ablos pactes continuats en la tabba que en dit acte quede incertada y continuada, qual tabba mes avant se llegira lletra per lletra als infrascrits Franco. Silue y a Anastasi Silue; attenent aixi mateix y conciderant que lo dit Joseph Burria està molt ocupat treballant diferents obres, les quals per motiu algun no pot deixar, y per consegüent, per no puguer donar compliment a dita obra de Iglesia veurerse precissat en deixar y revertir aquella als predits e infrits. Franco. (fol.138v.) Silue y Anastasi Silue, y per esta raho estar molestet dels particulars de dita vila en fer y continuar la obra de dita Iglesia; attenent aixi mateix y conciderant que la obra de dita Iglesia ab major facilitat y brevedat se concluirà revestintla y cedintla als sobredits e infrascrits Franco. Silue y a Anastasi Silue; per ço, ateses les sobredites circumstancies, lo dit Joseph Burria, sens perjudici de les primeres obligacions, de son grat y certa ciencia, cedeix, revesteix, transfereix y transporte a favor de Francisco Silue y de Anastasi Silue, mestres de cases de la ciutat de Lleyda, pare y fill, presents y dita cessio y transportacio baix acceptants, la predita obra de dita Iglesia de Torres de Segre. La qual cessió y transportació de dita obra fa de aquell millor modo y forma que millor dir y entendre se pot, ablos pactes continuats en la tabba dalt expressada y preu dalt referit, qual tabba, lletra per lletra, se ha llegit als dits pare y fill Silue, per mi lo notari infrascrit, del que dits pare y fill Silue estant contents, com si dita tabba quedés en la present cessio incertada, y ab dits pactes, modo, forma y condicions que lo dit Burria queda obligat, estreu la dita obra de ma, poder y domini seu y aquella pose en ma, poder y domini de dits pare y fill Silue o que los dits pare y fill Silue de sa propria autoritat se la pugan pendrer, ab clausula de constitut, cessio y mandato de tots drets y accions, constitucio de procurador com en cosa propria, y clausula de intima ferma y agradable, y contra de aquella no farà ni vindrà [...] Y los dits Francisco Silue y Anastasi Silue, pare y fill, atesa la sobredita cessio y transportacio de la obra de la Iglesia de dita vila de Torres de Segre per lo sobredit Joseph Burria a ells desobre feta, ab los pactes y condicions y preu que dalt queda referit, quals pactes, condicions, preu y clausules del prechalendat acte tenen llegides, y volen que aquellas tingan tanta forsa y valor com si en lo present fossen incertadas, accepten y prometen dits pare y fill Silue, junt y a soles, cumplir y servir tot lo contingut y expressat en lo dit y prechalendat acte y tabba en aquell insertada. [...] Actum est hoc die et anno desuper adnotatis, in dicta villa de Torres de Segre. (Signat) Joseph Burria.– Sillue.– Anastasi Sillue.”

1752, novembre, 23

Nova capitulació de condicions amb els mestres, Francesc i Anastasi Silué. Els pactes fan referència a voltes, parets, arcs, pagaments i col·laboració dels veïns.

AHL, Protocols, Not. Ignasi Dolcet Estopà, TORRES DE SEGRE, reg.1251, fol.139v.-140v.

“Die vigesima tertia mensis Novembris anno a Natte. Domini millesimo septingentesimo quinquagesimo secundo, in villa Turrium siccoris, llerden. Dioc.

In Dei Nomine. Noverint universi que nosaltres Francisco Miquel (i altres), pagesos de la vila de Torres de Segre, de una; attenant y conciderant que ab acte rebut en poder del notari infrit. lo dia present y un poch antes del present, Joseph Burria, mestre de cases residint en la ciutat de Lleyda, ha fet cessio de la obra de la Iglesia que novament se fabrica en dita present vila de Torres de Segre, a favor de Francisco Silue y de Anastasi Silue, pare y fill, mestres de cases de dita ciutat de Lleyda, per lo preu, pactes, condicions, modo y forma que dit Burria esta obligat en lo acte primitiu que se li firmà per los particulars de la referida present vila; attenant y conciderant que nosaltres, dits particulars, desitjam que dita obra de la referida Iglesia se concluesque y se finalise ab la major brevedat per los molts inconvenients que se mos segueix, per ço nosaltres, dits particulars, havem vingut als dits Francisco Silue y Anastasi Silue, son fill, al ajust, **conveni** y avinensa següents, es a saber, **que** no obstant que en la predita primera obligacio per dit Burria firmada, les bovedes de les naus menors havian de ser baydes, ara de nou se ha convingut entre nosaltres, dits particulars, y lo dits pare y fill Silue, que aquelles haigen de ser de arista, com y tambe es convingut entre ditas parts que tots los archs se haigen de fer de pisó sentat de argamasa, sens llevarlos del gruix que expresse la tabba predita del primitiu acte. **Item** es convingut entre ditas parts que lo costat de la Iglesia de enves la Abadia y lo costat de detras dita Iglesia y lo crusero, tingan obligacio dits pare y fill Silue de fero de manposteria perfilat. **Item** es pactat novament entre ditas parts que los dos pulpits que expresse la dita tabba haigen de ser, esto es, les escales, de pedra picada, y lo pulpit, de ges y rajola. **Item** es pactat entre ditas parts que se haige de donar als dits pare y fill Silue per cumpliment de la obra de dita Iglesia, quatre mil y nou centes lliures moneda barc., y que sels haigen de pagar ab los plasos y tandes que cauran als arrendataris del vintè que dits particulars de dita vila se han imposat per

la obra de dita Iglesia. **Item** es pactat novament entre ditas parts que los dits particulars se obligan durant dita obra a fer sis comuns los dias benvistos als dits mestres pare y fill Silue, en los carros y demes averies y jornalers, conforme se acostumen fer tals comuns en dita vila de Torres de Segre, y que dits pare y fill Silue tingan elecció de dividir dits comuns per parts aixi com a ells, dits mestres, millor los estiga, menos empero que sia en temps de segar y batrer que, per ser temps molt ocupat, nols pugan compellir a dits comuns. **Item** es pactat entre ditas parts que se dona franchs a dits (fol.140r.) pare y fill Silue, a sos fills y familia y aprenents, menos que sie a fadrins, durant dita obra, de metges y medicines. **Item** es pactat entre ditas parts que dits particulars cedeixen a favor de dits pare y fill Silue la fusta dels sots de dita vila pera fer embastidas ablo ben entes que, concluhida que sia dita obra, haige de retornar dita fusta dels dits sots a dits particulars o al Comu de dita vila. **Item** es pactat entre ditas parts que haigen y tingan obligacio los dits mestres, pare y fill Silue, de donar concluhida la obra de dita Iglesia dins lo termini de sinch anys contadors del dia present en avant consecutivament. **Y aixi** les sobredites parts llohen, approben, ratifiquen, firmen y juren tots los sobredits pactes ab lo modo y forma, manera y condicions que dalt quede expressat, y prometen la una part a la altra adinvicem et vicissim no contravenir en ningun de aquells [...] Actum ut supra.”

1753, juny, 13

Llicència a Francesc Silué, mestre de cases de Lleida, per arrencar pedra en un terreny propi del Comanador de Torres de Segre, per a la fàbrica de l'església.

AHL, Protocols, Not. Ignasi Soldevila, LLEIDA, reg.1052, fol.94v.-95v.

Die decima tertia mensis junii Anno a Nativitate Domini Millesimo septingentesimo quinquagesimo tertio, llerdae.

Lo Rvnt. Anton Rubiol, pbre. y Beneficiat de la Sta. Iglesia Cathedral de Lleyda com a Pror. pera las infras. y otras cosas llegalitament constituït y ordenat per lo lltre. Sr. Dn. Anton de Rebes, de la Sagrada y Militar Religio de St. Joan de Jerusalem, Comanador de la Comanda de Torres de Segre, dioc. de Lleyda, en Barna. populat, y com a tal Sr. Jurisdiccional ab tota jurisdiccio civil y criminal, mer y mitg (sic) imperi de dita vila de Torres de Segre, conste de la procura ab acte rebut y testificat [...] en dit nom, de son grat y certa sciencia ab

thenor del present consedeix llicencia durant la mera y libre voluntat de dit lltre. Sr. Comanador, a Francisco Silue, mestre de cases de la present ciutat de Lleyda, vuy habitant en dita vila de Torres de Segre, present y baix acceptant pera que puga arrencar pedra per la fabrica de la nova Iglesia de la mateixa vila, en lo terreno propri de dit Sr. Comanador situat en la referida vila y al costat de la botiga de grans del mateix (fol.95r.) Sr. Comanador ab los pactes infrits. y seguents. **Primo** ab pacte que lo dit Silue dega, baix la pena de cinquanta lliuras, sempre y quant lo dit Sr. Comanador o son Pror. voldrà, passar lo terreno referit en la manera disposarà dit Pror., ja sia deixantlo costerut o pla, o com voldrà lo mateix Sr. Comanador o son Pror., com queda dit. **Item** ab pacte que sempre y quant lo dit Sr. o son Pror. revocaran la dita llicencia, dega en continent lo mencionat Silue o sos mosos o fadrins abstenirse de arrencar pedra, solament los sia intimat o manat per lo Batlle de dita vila o per qualsevol altra persona destinarà dit Pror., baix la mateixa pena de cinquanta lliures, y per la plena justificacio de qualsevol contraffaccio del sobredit dega bastar la sola relasio de dit Batlle o de qualsevol altra persona encara que sia unica. **Item** ab pacte que si en dit terreno se troban alguna o algunas offisinas, ja sia de seller, sisterna o piques, dega lo dit Silue deixarlas tot intacto, imposantse per lo sobredit la pena de cinquanta lliures. **Y ab los dits pactes** y condicions consedeix lo dit Pror. la present llicencia, y lo dit Francisco Silue, present, acceptant la dita llicencia ab los pactes referits als quals expressament consent, durant la mera y libre voluntat de dit lltre. Sr., eo de son Pror, y baix la pena sobredita, conve y en bona fee promet al mateix lltre. Sr. que per raho de dita llicencia, ni altrament no pretendrá dret algun en dit terreno, que complirà los dits pactes y que pagara dita pena en cas de contravenir als mateixos dits pactes, baix obligasio de tots sos bens mobles e immobles haguts y per haver, renunsiant per ço a son propri for, sotsmetense al for y jurisdicció de qualsevol jutje secular tan solament i a tota altra qualsevol lley y dret que valer y ajudar li puga. Fent y firmant per lo sobredit, escriptura de ters en los llibres de tersos de la Curia del lltre. Sr. Corregidor de Lleyda, o de altre qualsevol tribunal secular tansolament [...] En fee del que fonch fet lo present public instrument en la dita present ciutat de Lleyda, dia, mes y any dalt dits.”

9

1755, octubre, 25

Josep Burria, contractista, accepta a Pau Cassanyes, fuster, com a soci en la contracta de l'església.

AHL, Protocols, Not. Miquel Roig, LLEIDA, reg.972, fol. 259v.-260v.

“Die vigesima quinta mensis octobris anno a Nativitate Domini millesimo septingentesimo quinquagesimo quinto, llerdae.

In Dei Nomine Amen. Ego Josephus Burria, domificator llerdae, assentista sive arrendatarius operum Parralis. Ecclesiae villae Turrium Sicoris, llerdens. Dioc. ut constat ex instro. capitulacionis et cessionis mihi factae per Ajuntamento Bajuli et Decurionum dictae villae apud dtum. Ignatium Dolcet, notarium publicum ejusdem Villae in mense septembris proxime dimissi recepto et testificato (protocol inexistent a l' AHL), in quo arrendamento dedi vos infrum. Paulum Cassanyes lignifabrum llerdae in fidejussorem, quod fidejussionis onus accepistis cum spe et conditione quod vos in socium admitterem in ipso arrendamento ut inter me et vos verbo inhitum erat et conventum ante confectionem ipsius arrendamenti, volens vobis servare bonam fidem et pacta inter nos conventa complere; ideo gratts et ex mea certa scientia admitto vos dictum Paulum Cassanyes, his praesentem et inferius acceptantem, et associo vos in dicto arrendamento operum novae Parralis. Ecclesiae dictae villae Turrium Sicoris. Hanc autem admissionem et associamentum facio ego dictus Burria vobis dicto Paulo Cassanyes sicut melius dici potest et intelligi, cum pactis tamen infris. et sequentibus, videlicet. **Primo** que dit Joseph Burria, assentista, se rete pera si y estará obligat a fer tota la obra de mestre de cases que serà necessaria ferse en dita Iglesia fins a esser totalment concluida y acabada y dit Pau Cassanyes deurà y se encarregue a fer tota la obra de fusteria que serà menester en la mateixa Iglesia. **Item** per quant comprenen y judiquen que tota la obra necessaria pera acabarse dita Iglesia, tant de mestre de cases, de fuster y serraller com de materials, fusta y ferros, vindrà a ser de valor de unes **set mil lliures**, es pactat que dit Burria se reté les dites set mil lliures a excepcio de quatrecentes lliures, per lo que dit Burria tindrà obligacio de fer totes les obres de mestre de cases de dita Iglesia y de costejar (fol.260r.) tota la maniobra, fusta, ferros y demás materials seran necessaris, y dit Pau Cassanyes deurà fer y treballar tota la obra de fuster de dita Iglesia, y dit Burria deurà donarli quatrecentes lliures de les predites set mil lliures per raho de son treball. **Item** es pactat que les predites set mil lliures se hauran de cobrar de esta manera, a saber es, dos mil lliures que lo comú de dita vila ne allargue y dona, com ho te ofert en dit acte de arrendament, entre dinés y materials, y les restans sinch mil lliures se deuran cobrar del preu del

arrendament de les terres del sot que lo comú de dita vila te cedides a dit Burria per lo termini de dotze anys. **Item** que dit Joseph Burria deurà donar a dit Pau Cassañes, no sols les dites quatre centes lliures que si li dona per son treball de fuster, sino que tambe li deurà donar tota la fusta serrada, los claus, cola, tota la farramenta de sarraller y demás sigue necessaria per dita obra, y tot pagador de les predites set mil lliures, així que dit Pau Cassañes no dega pagar cosa, pues les quatre centes lliures son unicament de son treball de fuster. **Item** que les sinch mil lliures que falten a cobrar de les predites set mil, se han de cobrar en primer lloch dels preus dels arrendaments de dites terres de sot y, cobrades dites set mil lliures, ales hores se admet y (hi) entrará lo dit Pau Cassañes ab lo dit Burria per iguals parts y porcions al producte que donaran dites terres de sot, fins a ser acabat lo temps ab que son cedides. **Item** es pactat que si lo dit Pau Cassañes allargarà alguna porció o quantitat de diner pera fer la sequia ques deu construir pera regar les terres de dit sot, es pactat que dit Burria li dega pagar a dit Cassañes aquella quantitat que par dit efecte haurà allargat en los dos primers anys dels arrendaments de dites terres de sot, y esta quantitat ley (la hi) deurà pagar de les dites sinch mil lliures que dit Burria deu cobrar dels arrendaments de les predites terres de sot. **Et sub dictis pactis** et non sine eis praedictam facio admitionem et associamentum cedens et mandans vobis et vestris omnia jura et actiones quascumque, quibus juribus et actionibus possitis uti, agere et experiri agendo et defendendo et omnia alia faciendo in iudicio et extra, quae ego facere poteram ante praedictam admitionem [...]. Ad hoc ego dictus Paulus Cassañes, his praesens, acceptans praedictam admitionem et associamentum cum pactis praedictis quibus expresse concentio, convenio et promitto omnia praedicta pacta attendere et complere ac observare [...] Actum est hoc ut supra. [...].”

10

1759, novembre, 23

Judicació i relació de faltes, atorgada pels experts Jaume Aimà i Josep Roigé, mestres de cases de Lleida.

AHL, Protocols, Not. Ramon Arquès, TORRES DE SEGRE, reg.1193, fol.4v.-5v.

“Sia notori com nosaltres Jaume Aymà y Joseph Royger, mestres de cases de la ciutat de Lleyda, mediant jurament que extrajudicialment ferem y prestarem en ma y poder de mi

Ramon Arquès, per autoritat Real Not. Publ. de la present vila de Torres de Segre, bisbat de dita ciutat de Lleyda y Principat de Catalunya y a instancia dels honorables Batlle y Regidors de dita vila de Torres, nos requeriren que baix del jurament que extrajudicialment ferem y prestarem en ma y poder del dit Arquès not. a fi y efecte de visurar la Iglesia nova de dita vila de Torres, diem y declaram lo següent: Diem nosaltres Jaume Aymà y Joseph Royger, los dos mestres de cases de la dita ciutat de Lleyda y visors nombrats per los Srs. Batlle y Regidors de dita vila de Torres a fi de veurer y regoneixer las obras de la Iglesia y teuladas y demás obras de dita nova Iglesia de dita vila. **Primo** dihem los baix firmats que la Iglesia la donam bona, forta y solida, menos las conchas del simbori son algo imperfectas a la vista, mes no li lleve res a la fortaleza. **Item** que se hagen de posar las dos reyxas de ferro a las dos finestras de las torres del frontis de la Iglesia y també hagen de acabar la torre segons plano y perfil y als dos costats del remate del frontis se hagen de fer dos bossins de paret de pedra picada a disminució pera tapar la teulada, que no se puga veurer de la plassa de dita Iglesia. **Item** que se hagen de fortificar los tres tirants del davall dels cavalls de la teulada del crusero ab unas bonas pessas de fusta per major seguretat y al mitg dels tirants un muntant ab cua de oroneta, del tirant al cavall, ben clavat en cada un dels tirants, per lo resguart de la boveda y todas las travesseras de la teulada que no tenen lo carregament necessari segons art, se hage de posar una altra travessera al costat, so es, dels cavalls a la paret y que tingue lo carregament necessari. **Item** que se hagen de apartar todas las bigas travesseras que descansan sobre de las bobedas per amunt o per avall de manera que no pugan tocar a ditas bobedas. **Item** que se hagen de pujar las parets del detrás dels rafechs fins a tocar a las llatas de dits rafechs, aiximateix aquells buecos (sic) que son als caps dels tirants, y collar todas las bigas y tirants segons nostre art, y també fer los estribos necessaris al detrás de la pechina del altar major sobre del arrencament de la volta de la pechina. **Item** se hajan de recorrer totes les teulades de dita obra, so es, las teulas de las teuladas de la Iglesia y crusero sels hagen de donar mitg pam de carregament. **Item** se hajan de assentar todas las teulas dels rafechs de la Iglesia y crusero, teula y capell en argamassa, y las teulas ben mulladas segons requereix nostre art. **Item** se hajan de traurer todas las rajolas de las carenas de la teulada y crusero de dita Iglesia y tornarho a fer de teules grans asentadas en argamassa segons nostre art, sols la carena del mitg en teulas grans y las altres ab teulas petites. **Item** tots los cavallons forans se hagen de regoneixer y posar las teulas asentadas en argamassa. **Item** que se

hajan de fer en teulas grans totas las canales en fondo y treballat segons nostre art de mestre de cases. Tot lo sobredit havem trobat ab mala disposició y sens reglas de nostre art y fem la sobredita relació baix lo jurament que en nostras animas avem fet y prestat a Deu Nostre Señor y als seus Sants quatre Evangelis en ma y poder de dit Arquès not. En testimoni de dites cosas otorgam la present escriptura en la sobredita vila de Torres de Segre als vint y tres dias del mes de novembre del any de la Nativitat de Nostre Señor Deu Jesuchrist de mil set cents sinquanta nou.”

11

1759, novembre, 24

Judicació i relació de faltes, atorgada pels fusters Antoni Solà, de Lleida i Jaume Guixà, de Fraga.

AHL, Protocols, Not. Ramon Arquès, TORRES DE SEGRE, reg.1193, fol.5v.-6r.

“Sia notori com nosaltres, Anton Solà, mestre fuster de la ciutat de Lleyda y Jaume Guixà, mestre fuster de la ciutat de Fraga, de present residints en la present vila de Torres de Segre, Bisbat de dita ciutat de Lleyda y Principat de Catha., mediant jurament que extrajudicialment ferem y prestarem en ma y poder de mi Ramon Arquès, per autoritat Real nott. pub. de dita vila de Torres y a instancia dels Honorables Batlle y Regidors de dita vila de Torres nos requiriren que baix dit jurament, que extrajudicialment ferem y prestarem en ma y poder de dit Arquès nott. a fi y efecte de visurar la Iglesia nova de dita vila de Torres, y diem lo seguent. **Primo** a la part del crusero que confronta al fossar de la nova Iglesia se deuen posar tres pessas de trenta palms de llarch, que son per posar devall del cap de las llomeras per quant tenen falta dels carregaments, y al cavall una trava pera que tinga resistencia dit cavall. **Item** a la altra part del crusero que confronta ab part de ponent, se deuen posar altres tres trentens per falta dels carregaments de dites llomeras y una trava al cavall pera que tinga resistencia. **Item** a las dos parts del crusero se deuen mudar tres llatas que hi ha trencadas y deu o dotse que son primas, que no tenen prou resistencia. **Item** a las teuladas de dita Iglesia se deuen posar de sobreplus al costat de las altrás traveseras setse filas de trenta palms de llarch quiscuna, asso es, se han de posar a la mitat de las bovedas. Tot lo sobredit havem trobat ab mala disposició y segons reglas de nostron art y fem la sobredita relació baix lo jurament [...] En testimoni de dites cosas otorgam la present escriptura en la sobredita vila de Torres de Segre als vint y

quatre dias del mes de novembre del any de la Nativitat de Nostre Señor Deu Jesuchrist de mil set cents sinquanta nou.”

12

1759, novembre, 24

Compromís de Josep Burria i altres a donar compliment a les faltes i a fer fer dos sants de pedra.

AHL, Protocols, Not. Ramon Arquès, TORRES DE SEGRE, reg.1193, fol.6r.-7r.

“Sia notori com nosaltres, Joseph Burria, mestre de casas, Pau Cassañes, mestre fuster de la ciutat de Lleyda, obligats ab lo acte de concordia y ajust fet entre nosaltres de una part y la vila de Torres de Segre de part altra, rebut en poder de Ignasi Dolcet, not. de dita vila de Torres, dia, mes y any en aquell contingut (pactes esmentats a l'acte d'associament entre Burria i Cassanyes, de data 25-10-1755), junt ab Francisco Miret, Vicents Miret, Gaspar Marcellés, Domingo Escolà, Joseph Marcellés, Christofol Gaya y Joseph Forcat, tots pagesos de dita vila de Torres de Segre, impressaris de dita nova Iglesia y obligats en acabarla com consta ab lo sobrecalendat acte de concordia: **De nostre grat** y certa ciencia nos obligam de nou a donar compliment als prejudicis y reparos que de nou se han trobat faltar en dita nova Iglesia de dita vila de Torres de Segre com consta ab dos relacions juradas fetas a instancia del honorable Batlle y Regidors de dita vila de Torres, la una de obra y treball de mestres de casas, feta y firmada lo dia vint y tres de novembre del corrent any, ab los pactes en ella continguts, y la altra de obra y treball de mestres fusters, feta y firmada lo dia present ab los pactes y capitols també en ella expressats, rebudas en poder de Ramon Arquès not. de dita vila de Torres, y nos obligam a donar compliment als reparos expressats en las sobreditas relacions juradas dins lo termini de dos mesos del dia present en avant comptadors, obligantnos també, finidas dites obras de reparos, a fer donar revista de nou a dites obras de reparo per un mestre de casas y fuster a costas y despesas nostras. Tot lo que prometem cumplir baix obligació de tots nostres bens mobles e immobles haguts y per haver, renunciant [...] Obligantse emperò Joseph Burria a fer fer dos sants de pedra anomenats St. Pere y St. Pau, pagant emperò dit Burria los jornals del oficial o escultor quels treballarà, lo comú se obliga a fer la vida a dit oficial mentras treballarà dits sants, y los impressaris cedeixen las duas pedras que existeixen en dita passa de la Iglesia pera treballar dits sants, per pacte exprès entre dites

parts així convingut. Y tots renunciem a tot y qualsevol altre dret y lley que affavorir y ajudar no puga. En testimoni de ditas cosas otorgam la present escriptura en la sobredita vila de Torres de Segre als vint y quatre dias del mes de novembre del any de la Nativitat de Nostre Señor Deu Jesuchrist de mil set cents sinquanta nou.”

13

1759, novembre, 24

Acceptació i rebuda de l'església per part del comú, amb reserves.

AHL, Protocolos, Not. Ramon Arquès, TORRES DE SEGRE, reg.1193, fol.7r.-7v.

“ Sia notori com nosaltres, los honorables Batlle i Regidors de Torres de Segre, Bisbat de Lleyda y Principat de Catha., de nostre grat y certa ciencia nos donam per contents y satisfets y nos entregam y encarregam de la nova Iglesia de dita vila de Torres, ab tal emperò pacte que los impressaris de dita Iglesia, Joseph Burria, Pau Cassanyes, Franco. Miret, Vicens Miret, Gaspar Marcellés, Domingo Escolà, Joseph Marcellés, Christofol Gaya y Joseph Escolà, estigan tinguts y obligats a cumplir los pactes y obligacions continuats ab un acte obligatori rebut lo dia present, en poder de Ramon Arques not. de dita vila de Torres, y ab dos relacions juradas al dit acte de obligació calendadas, y fent y cumplint lo en sobredits actes estipulat, ara per las horas de nou nos entregam en possehir dita nova Iglesia y no altrament ni en altra manera. Y aixis renunciem a la exepció de la cosa no esser aixís y a tot altre dret y lley en asto repugnant, exceptuat la torre, que dins lo termini de un any del dia present en avant comptador, degan donar finida dits impressaris, y dins dit termini si està finida dita torre nos entregarem de ella, altrament procehirem a lo de rahó. En testimoni de ditas cosas los mateixos Honor. Batlle y Regidors de dita vila han requirit a mi lo not. infrit. Ilevas lo present acte que fou fet en la sobredita vila de Torres de Segre als vint y quatre dias del mes de novembre del any de la Nativitat de Nostre Sor. Jesuchrist de de mil set cents sinquanta nou.”

14

1767, setembre, 6

Segona visura de les obres a càrrec dels mestres de Lleida, Josep Roigé (56 anys) i Jaume Aimà (68 anys).

AHL, Protocolos, Not. Pere Joan Prim, TORRES DE SEGRE, reg.1258, fol.129v.-130r.

“En la villa de Torres de Segre, Corregimto. de Lerida, oy que contamos a los seis dias del mes de Setiembre, año contado del Nacimto. de nro. Sr. Jesuchristo de mil setecientos sesenta y siete, ante mi, Pedro Juan Prim, por autoridad Real Escno. Publico de dicha Villa infro., y de los abajo nombraderos testigos, comparecieron y fueron personalmente constituidos Joseph Roigé y Jayme Aymà, maestros albañiles de dicha ciudad de Lerida, los cuales de edad, segun dixeron ser, esto es, dicho Roigé, de sinquenta y seis años, y dicho Aymà, de sessenta y ocho años, los dos y cada uno de ellos poco mas o menos, despues de haver prestado el solito juramento en mano y poder de mi, dicho e infro. escno., y ante los mismos e infros testigos, a instancia y requerimiento de Joseph Marcellés, mariscal, Franco. Miret, Vicente Miret, Gaspar Marcellés, Domingo Escolà, Franco. Gaya y Baró, Joseph Forcat, labradores de dicha Villa, y Pablo Casañes, carpintero de la ciudad de Lerida, assentistas todos de la fabrica y construccion de la nueva Iglesia de dicha Villa, hizieron aunque extrajuhicialmente la relacion siguiente: Que, respeto de haver ellos declarantes visurado otra vez la fabrica y construccion de dicha nueva Iglesia y haver encontrado en ella algunas faltas que debian corregirse, como de dicha su visura parece con auto que pasó ante el Dto. Raymundo Arqués, escno. pubco. de la villa de Serós, del mismo Corregimto. de Lerida, dia, mes y año en aquel contenidos, por tanto, oy dia ellos mismos declarantes e instando los sussodichos assentistas, se han conferido personalmente a dicha nueva Iglesia a fin de ver, mirar y reconocer si se han esmenado o no las faltas y reparos que en dicha su visura hallaron en dicha nueva Iglesia. Y haviendolo mirado todo con toda reflexion y cuidado, dizen que dichos assentistas han executado y cumplido exactamente todo quanto ellos, attestantes, prevenieron y declararon en la sobrecalendada su visura, a excepcion de que ahun se han reconocer los texados de la Iglesia nueva sussodicha, esto es, en quanto a lo que mira a las texas unicamente, y que las maderas que tocan a las bovedas que, segun dichos declarantes visuraron, se havian de sacar, ahun existen en el mismo lugar, pero respeto de que los mismos assentistas han puesto otras maderas al lado de (fol.130r.) aquellas y que no tocan a dicha boveda, jusgan ellos declarantes, segun el conocimiento tienen en su arte de albanyil, que ahunque no saquen dichas maderas, no perjudicaran a dicha nueva Iglesia. Que es quanto pueden dezir sobre la presente visura, y la verdad por el juramento llevan prestado. De cuyas cosas dichos assentistas requirieron a

mi, dicho e infro. escno., llevasse auto publico fee faciente de dicha su visura y relacion, como lo hize en la referida Villa de Torres de Segre, dia, mes y año arriba dichos. Siendo presentes por testigos Jayme Guixà y Antonio Solà, ambos carpinteros de dicha Villa de Torres de Segre, a lo sussodicho llamados. (Signat) Joseph Roge.”

15

1767, setembre, 6

Segona visura de les obres a càrrec dels fusters del poble, Antoni Solà (70 anys) i Jaume Guixà (60 anys).

AHL, Protocols, Not. Pere Joan Prim, TORRES DE SEGRE, reg.1258, fol.130r.-130v.

“En la villa de Torres de Segre, Corregimto. de Lerida, oy que contamos a los seis dias del mes de Setiembre, año contado del Nacimto. de nro. Sr. Jesuchristo de mil setecientos sesenta y siete, ante mi, Pedro Juan Prim, por autoridad Real Escno. Publico de la misma Villa de Torres de Segre, infrascrito, y de los abajo nombraderos testigos, comparecieron y fueron personalmente constituídos Antonio Solà y Jayme Guixà, ambos carpinteros de la referida Villa de Torres de Segre, los cuales de edad, segun dixeron ser, esto es, dicho Antonio Solà, de setenta anyos, y dicho Jayme Guixà, de sessenta anyos, los dos y cada uno de ellos poco mas o menos, despues de haver prestado el solito juramto. en mano y poder de mi, dicho e infro. escno., y ante los mismos e infros testigos, a instancia y requirimto. de Joseph Marcellés, Albeytar, Franco. Miret, Vicente Miret, Gaspar Marcellés, Domingo Escolà, Franco. Gaya y Baró, Joseph Forcat, labradores de dicha Villa, y Pablo Cassanyes, carpintero de la ciudad de Lerida, assentistas de la fabrica y construccion de la nueva Iglesia de dicha Villa, hizieron, ahunque extrajuhicialmente, la relacion siguiente: (fol.130v.) Que respeto de haver ellos, declarantes, visurado otra vez lo perteneciente a su officio de dicha nueva Iglesia y haver encontrado en ella algunas faltas que debian corregirse, como de dicha su visura parece con auto que passó ante el Dto. Raymundo Arqués, quondam Escno. Publico de la Villa de Seròs del mismo Corregimto. de Lerida, dia, mes y año en aquel contenidos; por tanto, oy dia ellos mismos, declarantes, e instando los sussodichos assentistas, se han conferido a dicha nueva Iglesia a fin de ver, mirar y reconocer si se han reparado o no las faltas que en dicha su visura hallaron en dicha nueva Iglesia, y haviendolo todo mirado con toda reflexion y cuydado dizen: Que dichos assentistas han cumplido y

executado exactamente todo quanto ellos, attestantes, prevenieron y declararon en dicha su visura, a excepcion de que en lugar de las travas que debian ponerse al medio de los cavallos, tanto de la parte del cruzero que mira a oriente, como del que mira a poniente, han puesto los mismos assentistas un pie drecho al medio de los referidos cavallos que, segun el conocimiento tienen en su arte de carpintero, jusgan ellos, declarantes, que el tal pie drecho no hará perjuhicio a dicha nueva Iglesia. Que es quanto pueden dezir sobre la presente visura y la verdad por el juramento que llevan prestado; de cuyas cossas dichos assentistas requirieron a mi, dicho e infro. Escno., llevase auto pubco. fee faciente de dicha su visura y relacion, como lo hize en dicha Villa de Torres, dia, mes y año arriba dichos. Haviendo sido a todo ello pntes. por testigos Joseph Roigé y Jayme Aymà, ambos maestros albanyiles de la ciudad de Lerida.”

16

1769, febrero, 28

Tercera i ultima visura de les obres a càrrec del mestre Jaume Aimà (70 anys).

AHL, Protocols, Not. Pere Joan Prim, TORRES DE SEGRE, reg.1260, fol.28r.

“En la villa de Torres de Segre, Corregimto. de Lerida, oy que contamos a los veinte y ocho dias del mes de Febrero, año contado del Nacimto. de nro. Sr. Jesuchristo de mil setecientos sesenta y nueve, ante mi, Pedro Juan Prim, por autoridad Real Escno. Publico de la Villa de Torres de Segre, infro., y de los abajo nombraderos testigos, compareció y fue personalmente constituído Jayme Aimà, maestro albanyil de dicha ciudad de Lerida, el qual de edad, segun dixo ser, de setenta años poco mas o menos, despues de haver prestado el solito juramto. en mano y poder de mi, dicho e infro. escno., y ante los mismo e infros. testigos, a instancia y requirimto. de Joseph Marcellés, mariscal, y Gaspar Marcellés, labrador, ambos de dicha villa, como a otros de los assentistas de la fabrica y construccion de la nueva Iglesia de dicha Villa, hizo, ahunque extrajuhicialmente, la relacion siguiente: Que, en atencion de haver el declarante, junto con Joseph Roigé, tambien maestro albanyil de dicha ciudad, vissurado otra vez la fabrica y construccion de dicha nueva Iglesia y haver en ella encontrado algunas faltas que debian repararse, como de dicha su vissura parece con otro auto que passó ante mi, dicho e infro. escno., a los seis dias del mes de Setiembre del año mil setts. sessenta y siete, y haverse oy mismo el,

declarante, conferido personalmente a dicha nueva Iglesia a efecto de ver, mirar y reconocer si se han esmenado o no las faltas y reparos que en la sussodicha vissura se hallaron en dicha nueva Iglesia, ha encontrado, despues de haverlo bien reconocido y mirado todo, que los assentistas de dicha nueva Iglesia han reparado y corregido exactamente todas las faltas que el attestante, junto con dicho Joseph Roigé, previno y declaró en la enunciada su vissura. Que es quanto puede dezir sobre la presente vissura, y la verdad, por el juramto. lleva prestado. De cuya cossas dichos Joseph Marcellés y Gaspar Marcellés requirieron a mi, dicho e infro. escno., llevasse auto publico fee faciente de dicha vissura, como lo hize en la referida villa de Torres de Segre, dia, mes y año arriba dichos.”

17

1774, juliol, 21

Informe de la visita pastoral del bisbe Sánchez Ferragudo a la parroquial de Torres i a l'ermita de Carrassumada.

ACL, Visites pastorals, any 1774, “Zona catalana”, lligall

“Esta Villa de Torres de Segre, en el Principado de Cathaluña, que dista de la Ciudad de Lerida tres horas caminando entre medio dia y poniente, confina por el oriente con el lugar de Sunyer del que dista hora y media, por el poniente, con el lugar de Soses del que dista media hora teniendo el rio Segre de por medio, por el medio dia, con el lugar de Sarroca del que dista dos horas, y por el septentrion o tramontana, con el lugar de Alcarras del que dista hora y media teniendo dicho rio de por medio. Es del señorío temporal de la Religion de San Juan de Jerusalem y de la particular encomienda del Comendador de Torres, y tiene **ciento y ochenta vezinos** con una sola Parroquia con la advocacion de la Asunción de Nra. Señora, de la que el Itmo. Sr. Dn. Joachin Antonio Sanchez Ferragudo, por la Gracia de Dios y de la Santa Sede Apostolica, Obispo de Lerida, del Consejo de Su Magestad etc., en continuacion de su santa y general visita en **veinte y uno de julio** de este presente año **de mil setecientos setanta y quatro**, hizo la correspondiente del Ssmo. Sacramento y su custodia, pila bautismal, santos oleos y chrismas, altares, aras y santas imagenes, todo conforme a lo prevenido en el pontifical, como tambien del cementerio y de la fabrica material de la dicha Iglesia, y de su custodia, de los calizes y demas vasos sagrados, alajas, vestuarios y ornamentos, que los que se hallaron existentes son del tenor siguiente:

Primeramente, siete casullas con sus manipulos y estolas todas usadas, [...] dos calizes, el uno con pie de bronze, copa y patena de plata, sobredorado, de peso de seis onzas; el otro todo de plata con su patena de lo mismo, dorada la copa y patena por dentro, aunque muy mal, de peso de catorze onzas; una vera cruz de plata de peso de catorze onzas; dos copones de plata, el mayor pesa diez y seis onzas, y el pequeño, diez onzas; un viril de plata de peso de tres libras; un insensario de plata con su naveta y cuchara de lo mismo, de peso de tres libras; una cruz grande de plata sobredorada, con alma de hierro y madera, que no se puede pesar; tres chrismeras de plata de peso de seis onzas, con su caja de madera con su capita o velo; una linterna de oja de lata; dos de vidrio para ir al rosario; [...] dos candeleros de bronze; ocho candeleros de madera; una peana de la Virgen del Rosario, de madera, usada; otra peana de madera blanqueada, usada; dos escaños para llevar a enterrar los difuntos; una campanilla de cobre; [...] dos campanas en la torre, una grande y otra pequeña; una urna para el monumento, de madera, muy usada; una litera o cama de la imagen de Nra. Sra. de la Asuncion para llevarla en procesion en su dia; una pila bautismal con su copa o cubierta de alambre y cuchara de lo mismo; [...] un calderillo de alambre con su hisopo de madera; un estandarte de damasco carmesí para las procesiones; [...] un estandarte de damasco blanco usado, para la procesiones [...].

Despues de lo qual administró su Itma. el Santo Sacramento de la confirmacion a ciento quarenta y tres personas de ambos sexos.

El cura actual de dicha Parroquia se llama D. Juan Gual, es de edad de quarenta y siete años, robusto.

Este curato es de concurso en todo tiempo, mes y forma que vaque. Dicho cura le pocee por resigna que hizo a su favor *coram* Su Señoria Dn. Gregorio Galindo, entonces rector de dicha Iglesia y el dia de hoy canonigo de la Sta. Iglesia de Lerida, reservada para sí la pension anual de doscientos pesos, que se consideró importava la tercera parte de los frutos del curato. En quanto a su valor dice el cura, que en el tiempo que lo obtenia dicho D. Gregorio Galindo cobrava una sexta parte de todos los granos que pertenecian a los curas de las parroquias de Sunyer y de Sarroca, lugares vezinos de esta villa; pero que la resistencia pertinaz de estos dos curas ha hecho que actualmente no se cobra, aunque esta definido el derecho por parte del Rector de Torres, con dos sentencias conformes en los tribunales ecclesiasticos de Lerida y Tarragona; en cuya inteligencia la renta y va-

lor anual de dicho curato es en el día de ochocientas quarenta y ocho libras diez sueldos barc., y consiste en la primicia que percibe de todos los frutos que un año con otro importará, de trigo setenta quarteras, de ordio setenta y cinco quarteras, de judias quatro quarteras,, de avones diez quarteras, de vino cien cantaros, de cañamo setenta arrobas, de lino dos arrobas, de azeyte doce arrobas, y de corderos diez, que todo lo arriba dicho importará como unas quinientas quatro libras y diez sueldos, mas ciento diez y seis libras que percibe por las tierras propias del curato; ciento quarenta y ocho libras de varias fundaciones, con unas ochenta libras en que se pueden regular los funerales y los derechos de casamiento, y todo junto importará las dichas ochocientas quarenta y ocho libras. Tiene ademas de esto una casa que está inmediata y pared en medio de la Iglesia.

Las tierras del curato con sus cabidas y demarcaciones son las siguientes: • Primeramente, una pieza plantada de viña, de un jornal y medio, en el termino de dicha villa y partida dels Eguasals, que linda a oriente con tierras de Domingo Rostes y Melchor Anglès, a poniente con el camino dels Esponalets, a medio día con tierras de Joseph Prim, y a tramontana con tierras de Francisco Gaya. • Otra pieza de seis jornales plantada de moreras, en el termino de dicha villa y partida del Tancat, que confina a oriente con el camino dels Esponalets, a poniente con tierras de Melchor Anglès, a medio día con tierras de Ignacio Gomar, y a tramontana con el camino del Salada. • Otra de medio jornal en la partida de la Canal, plantada de moreras y un olivo, y en la misma huerta, que linda a oriente con tierras de la Marmesoria de Palomera, a poniente con tierras de Macario Rodrigues, a medio día con tierras de la viuda de Francisco Filella, y a tramontna con tierras de Joseph Monné. • Junto a la villa, un huerto cercado de tapias de unas cinco porcas, que linda a oriente con huerto de Francisco Miret, a poniente con el camino de la Sinoga, a medio día con la Valle de la Villa, y a tramontna con huerto de Macario Rodrigues. • Junto a la era de Domingo Rostes, otro huerto cercado de tapias, de una porca, que linda a oriente con un brasal del mismo curato, a poniente con el camino de la Sinoga, a medio día con la era y huerto de Domingo Rostes, y a tramontana con tierras de Vicente Miret. • Sobre el mismo huerto un bancal de ocho porcas que linda a oriente con tierras de Pablo Andreu, a poniente con dicho huerto, a medio día con tierras de Domingo Rostes, y a tramontana con tierras de Joseph Mesalles. • Otros dos bancales de tierra que juntos componen tres porcas, plantados de moreras, en la partida del Pont de Tinelles del dicho termino, que confina a oriente con la azequia, a

poniente con tierras de Joseph Mesalles, a medio día con tierras de Bautista Marcelles, y a tramontana con tierras de Joseph Marcelles. • Otra pieza de un jornal y medio en dicho termino y partida de la Franquesa, plantada de algunos almendros, que confina a oriente con tierras de Joseph Lleys, a poniente con el camino de la Franquesa, a medio día con tierras de Joseph Ribas, y a tramontana con tierras de Felix Soler. • Otra pieza de un jornal y tres porcas en la partida de la Sinoga del mismo termino, que linda a oriente con el camino de la Sinoga, a poniente con el rio Segre, a medio día con tierras de los herederos de Domingo Escolà, y a tramontana con tierras de Francisco Sanjuan. • Otra de medio jornal plantada de algunas sepas y almendros, en dicho termino y partida de la Sinoga, que linda a oriente con tierras de Domingo Baró, a poniente con tierras de Pablo Miró, a medio día con la azequia, y a tramontana con tierras de Vicente Biosca. • Otra de un jornal y medio plantada de algunas sepas y olivos en dicho termino y partida de les Forques, que confina a oriente con la azequia, a poniente con el camino de la Sinoga, a medio día con tierras de Simon Gibert, y a tramontana con tierras de Joseph Serraseca. • Otra en el secano de dicho termino, de seis porcas, y en la partida dels Plans del Molí, que linda a oriente con tierras de Joseph Jaqués, a poniente con el camino dels Plans, a medio día con tierras de Pablo Miró, y a tramontana con tierras del Comun de dicha villa. • Otra en el mismo secano, en la partida de Solibernat, de tres jornales, que linda a oriente con tierras del Beneficio de San Bartholomé, fundado en dicha Iglesia, a poniente con tierras de Francisco Eritja, a medio día con tierras del Comun de dicha villa, y a tramontana con tierras vacantes de la misma. • Una balsa para cocer el cañamo con una faja de tierra para tenderlo y enjugarlo, y confina a oriente con otra balsa y faja de Miguel Pelegrí, a poniente con la balsa y faja de Macario Rodrigues, a medio día con el camino de la Sinoga, y a tramontana con el rio Segre.

Los diezmos de esta Parroquia y sus terminos los percibe y administra el Cabildo de la Sta. Iglesia de Lerida, el colector le nombra él o su arrendatario en su nombre; se diezma de todos los frutos que Nro. Señor da a excepcion de la seda y de la simiente de cañamo, pero solo de doce una. Las heredades del Señor de dicha Villa y una parte del termino que se llama la Vall d'en Gort, que es dominio del Comun de la Villa, como tambien las tierras del curato, no pagan diezmo ni primicia. Las primicias las percibe enteramente el parroco, se pagan de todos los frutos que Nro. Señor da y se diezma, pero solo de treinta y siete uno, de las cuales, despues de recogidas, debe dar la quarta

parte de trigo y ordio solamente, al decimador.

La Iglesia es libre, no tiene renta alguna, es nueva pero no está del todo concluida su fabrica, faltandole una de sus torres y mucho para su decencia y ornato. La devocion de los feligreses la han construido y el Comun ha cuidado siempre de todo lo necesario. Y asi mismo de alumbrar la lampara de Ssmo. Sacramento. Ni se paga derecho alguno de sepultura, pero queriendo alguno tener sepultura particular y privativa la pide al Sr. Obispo y paga diez libras para la mitra. Los que las tienen de este genero y con esta circunstancia son los siguientes: Vicente Miret, Francisco Miret, Joseph Pons, Ignacio Gomar, Bautista Escolà, Francisco Gaya, Joseph Companys, Joseph Miquel, Joseph Lleys, Joseph Gaya y Tarros, Joseph Marcellés, Joseph Ribes, Joseph Prim, Antonio Capdevila, Domingo Rostes y Melons, Pedro Juan Prim, Melchor Anglès, Miquel Pelegrí. Y los que siguen, que se hallan continuados en los cinco libros, que se ignoran sus herederos son: Garcia, Guitart, Aguilà, Molina, Melé, Marcó, Jover, Gort, Baró, Mirarnau, Soler y Soria. Y se advierte que (?) las que no tienen. No hay capilla alguna en la Parroquia, ni banco ni asientos dotados.

Hay en dicha Iglesia cinco altares, el mayor con la advocacion de la Asuncion de Nra. Señora, otro de Nra. Señora del Rosario, otro de San Francisco Xavier, otro de las Animas y otro del Santo Christo; todos tienen ara decente. La devocion de los vezinos de esta villa está construyendo un altar a la gloriosa virgen y martir Santa Barbara, que se está rematando.

No hay lampara alguna dotada. La Villa, como va dicho, alumbrada de la del Ssmo. Sacramento y no hay fundacion para rezar el rosario de la Virgen.

En dicha Iglesia hay tres beneficios que posee Dn. Francisco Miquel, cura parroco de Torrefarrera, el uno con el titulo de Nra. Señora de Carrasumada, cuya renta consiste en veinte y una libras barc., importe de diferentes censos, tiene la obligacion de decir o hacer celebrar la misa matutinal los dias festivos en la Parroquia; es de patronato ecclesiastico y pertenece al cura parroco de esta parroquia, y el pasivo se cree que es de los hijos de la presente villa. El otro, con el titulo y advocacion de San Christoval, su renta es de doce libras, importe de distintos censos, y no se sabe que tenga cargo ni obligacion alguna; el patronato activo se dice que pertenece a los herederos de Cosma Cornudella de la villa de Riudoms, arzobispado de Tarragona, y el pasivo a los hijos de esta Parroquia. Y el otro con la

advocacion de San Bartholomé, cuya renta consiste en veinte y cinco jornales de tierra de la que se saca cada un año por arriendo veinte y ocho libras y diez sueldos, no se sabe que tenga cargo ni obligacion alguno, ni si es de patronato ecclesiastico o laycal; las heredades de este beneficio con sus cabidas y demarcaciones son las siguientes: • Primeramente una pieza de tierra de tres jornales en el termino y secano de dicha villa y partida del Pont de Tinelles, que linda a oriente y tramontana con tierras de Vicente Miret, a medio dia y poniente con tierras de Pablo Florensa; renta por arriendo dos libras. • Otra de tres jornales en el mismo termino y secano y partida de Solibernat, que linda a oriente con tierras de Joseph Homs, a poniente, medio dia y tramontana con tierras del comun de dicha villa; renta por arriendo tres libras. • Otra de seis jornales en el mismo secano y partida de la Vall de Secà, que linda a oriente con tierras de Joseph Macip, a medio dia, poniente y tramontana con tierras de Bautista Guiu; se saca por arriendo ocho libras. • Otra de ocho jornales en dicho secano y partida de la Basa, que linda a oriente con el camino de Sarroca, a medio dia y poniente y tramontana con tierras de Vicente Miret; renta por arriendo seis libras. • Otro de ocho porcas en la huerta del termino de dicha villa y partida del Molí, que linda a oriente, poniente y tramontana con tierras de Sebastian Pallarés, y a medio dia con tierras de Raymundo Gort; renta por arriendo una libra diez sueldos. • Otra de quatro jornales en dicha huerta y partida de la Puigverta, plantada de algunos olivos, que linda a oriente con tierras de Joseph Companys, a poniente y tramontana con el rio Segre, y a medio dia con tierras de Joseph Barril; renta por arriendo ocho libras. Cuyas partidas juntas importan las dichas veinte y quatro libras y diez sueldos.

Hay en el termino de esta villa una Hermita o Capilla baxo la invocacion de Nra. Señora de Carrasumada, y en ella un beneficio con el titulo y advocacion de Nra. Sra. que posee Dn. Manuel de Cosgaya, vezino de la Ciudad y Obispado de Palencia, su renta es de diez y ocho libras en diferentes censos, las que se deben convertir en limosna de las misas a que alcanzasen, que se han de celebrar en dicha capilla; es de patronato laycal y pertenece a la casa y familia de Ramon Gort, del lugar de Sunyer.

No hay en esta parroquia alguno ordenado a titulo de patrimonio.

Hay en la presente villa una casa de hospicio o hospital, que sirve, la parte de arriba, para escuela o estudio de primeras letras, y los baxos, para acogerse los pobres, sin que tenga renta alguna.

Una sola causa pia o pio legado de Mn. Juan Castillo y de Maria Sarces, hay en esta Parroquia para los pobres, cuya renta es de seis libras, que debe pagar el Comun de dicha villa. Sus administradores son los regidores. No está corriente por no cobrarse dicho censo.

Hay tres cofradias, una del Ssmo. Sacramento, su instituto es cuidar de su altar y estas son sus cargas y obligaciones, se mantiene de limosna, toma las cuentas el Parroco y el Ayuntamiento y en las ultimas es el alcance a su favor una libra, dos sueldos y cinco dineros; otra del Rosario, su instituto es cuidar del altar de la Virgen del Rosario y esta es su carga y obligacion, se mantiene de limosna, toma las cuentas el Parroco y el Ayuntamiento y de resulta de las ultimas quedan a su favor existentes ocho libras, doce sueldos y dos dineros; otra del Ssmo. Nombre de Jesus, su instituto es cuidar del altar del mismo nombre, esta es su carga y obligacion, se mantiene de limosna, toma las cuentas el Parroco y el Ayuntamiento y en las ultimas alcanza a los Mayorales o Mayordomos diez y siete libras, nueve sueldos y onze dineros.

Hay en dicha villa un Maestro de primeras letras, que le paga el Comun imponiendole los cargos a su arbitrio.

No hay en dicha villa ni su termino convento alguno de religiosos y religiosas.

Y habiendo tomado su lltma. los correspondientes informes de Bayle y Regidores, personas del Ayuntamiento y otras, del estado de la Parroquia y demas concerniente al Ministerio Pastoral, con vista de todos dejó los mandatos generales siguientes: **Primero**, confirmados los de las visitas antecedentes; **2**, que ponga todos los foleos en los cinco libros; **3**, que continúe el cura en examinar de doctrina christiana a sus feligreses fuera de la confesion; **4**, que ponga en la sacristia la tabla de los Aniversarios y Misas perpetuas fundadas en la Parroquia; **5**, que no permita a ningun sacerdote secular y regular, a excepcion de los Parrocos de este Obispado, celebrar el Sto. Sacrificio de la Misa, confesar y predicar en esta Parroquia sin que le haga constar tener las licencias necesarias *in scriptis*; **6**, que por ningun acontecimiento celebre el cura el Sto. Sacrificio de la Misa sin cuello, sotana o ropa talar, ni permita que otro ningun sacerdote lo execute en la Parroquia sin esta circunstancia, ni que se asista por algun clérigo o sacerdote a los demas Divinos Oficios sin cuello, sotana o ropa talar, sobrepelliz o roquete y bonete; **7**, que todas las partidas de bautizados, casados, velados y de difuntos, y de los que han cumplido con el precepto anual, las ponga en lengua castellana; **8**, se dan por difinidos los

testamentos cumplidos y el modo con que se ha de anotar dicho cumplimiento; **9**, que la ara del altar de la Animas, que está solo sobrepuesta, se encajone y fixe en la mesa del altar; **10**, que la ara puesta en el altar del Sto. Christo, por estar sentada a lo ancho y no tener es esta postura la correspondiente extension para colocar la oblata, se mude y siente a lo largo; **11**, que se multe a los que trabajan en dia de fiesta; **12**, que el cura junto con el Ayuntamiento dispongan que el carretero que tiene por alquiler la casa de su habitacion pegada a la pared de la Iglesia, mude de habitacion prontamente por incomodar y ser perjudicial el ejercicio de su oficio a la fabrica material del templo; **13**, que el parroco y demas clérigos que por tiempo residieren en esta villa, en el lugar de Sunyer y en el de Sarroca, se junten en esta villa a lo menos dos dias en la semana para tener, en el uno conferencias de theologia moral, y en el otro, de ritos y ceremonias ecclesiasticas, precediendo el cura de la misma villa. Que se publiquen los presentes mandatos en un dia de fiesta al ofertorio de la Misa Mayor. Y por este auto que su lltma. firmó, asi lo mando, de que doy fe y firme.

Visita de la Hermita de Nra. Señora de Carrasumada.

Dicho dia su lltma. en prosecucion de su sta. y general visita hizo la correspondiente de la Hermita de Nra. Sra. de Carrasumada, sita en los terminos de esta villa de Torres de Segre, de su fabrica material, altares, aras, ornamentos, vasos sagrados, alajas y jocalias, que las que hallaron existentes son del tenor siguiente: Primeramente, siete casullas usadas [...]; un caliz con su patena de plata sobredorada por dentro, de peso de una libra y diez onzas [...]; seis cortinas de seda de diferentes colores con sus cenefas, para la Virgen, usadas; una peana de plata dorada, con alma de hierro; diez joyas de oro, seis guarnecidas de perlas y quatro de piedras; un pectoral de oro con piedras esmaltado; un relicario de oro y otro de plata, ambos de la Virgen del Pilar; dos virgines pequeñas de plata tambien del Pilar; dos coronas de oro con piedras, la una para la Virgen y la otra para el Niño; dos cruces pequeñas, la una de cristal y la otra de madera guarnecida de plata; tres pares de pendientes de oro, el uno con piedras de esmeralda y los dos con piedras encarnadas; una cruz de oro pequeña de muger con piedras encarnadas; quatro anillos, tres de oro, los dos con piedras encarnadas y el otro con piedras violadas, y otro de plata con piedras encarnadas; [...] seis candeleros, quatro de bronce y dos de madera; una campana pequeña en la sacristia y otra mayor en la espadaña.

Tiene un amorriador o cubierto para el ganado, que produce unos años con otros veinte y quatro libras, y a poca distancia de la capilla, un huerto cercado de tapias de unas dos porcas, que linda por todas partes con tierras vacantes del Comun de la Villa. Asi mismo tiene lo siguiente: • una pieza de tierra en el secano del termino de la presente villa, de seis jornales, que linda a oriente con el camino que va al lugar de Sunyer, a poniente con una sierra, a medio dia con tierras de Joseph Sarraseca, y a cierzo con tierras de Pedro Escolà, que produce de arriendo dos libras y por terrage, quatro todos los años. • Un colmenar con veinte colmenas vivas, que producen unos años con otros cinco libras. • Otra pieza comprada a carta de gracia o con el pacto de retro, de diez porcas, en la huerta de dicha villa y en la partida del camino del Español (Esponal ?), que linda a poniente con tierras de Domingo rostes, a poniente con el camino del Esponal, a medio dia con tierras de Joseph Puig, y a tramontana con tierras del Comun de la presente villa, la que unos años con otros produze doce libras. • Unos quarenta olivos en el rededor de la capilla, que los mas de los años no dan fruto. • De censos anuales que le pagan diferentes particulares, veinte y una libras, onze sueldos y ocho dineros.

En vista de todo ordenó su lltma. los mandatos siguientes: **Primero**, que por haver encontrado defectuosisimas y sin la menor formalidad las cuentas de los haveres de dicha Hermita por no expresarse en casi las mas de las partidas los efectos de que provienen, mandó que en lo sucesivo a la cuenta general de todo el haver de la Hermita precedan las cuentas particulares de el ganado y la sementera que se ha hecho, expresando el modo con que se han de formar las cuentas en lo sucesivo; **2**, que por haver observado S.I. en el libro de cuentas que sin motivo alguno en todos los años se da por consumado en comer y beber la mayor y principal parte del caudal de esta Hermita, que son tenues las limosnas con que contribuyen los fieles, prohibió, pena de excomunión mayor *latae sententiae*, que en lo sucesivo se abone partida alguna gastada en comer y beber bajo ningun pretexto; **3**, que por hallarse mucha porcion de alajas en dicha Hermita, cada una de poco valor, pero que todas juntas pueden producir alguna cosa considerable, dio las facultades generales al cura y Administrador para que las puedan beneficiar con la economía correspondiente y de su producto den cuenta a S.I. para, con acuerdo de todos, emplearle en lo mas util, preciso y necesario para dicha Hermita; **5**, que no se abone en lo sucesivo al Hermitaño partida alguna por entregada a los romeros y personas que concurren a sus devociones a dicha Hermita, y mucho menos a los que se recojen

en ella por la noche, y que se formalize y presente en todas las visitas cuenta y razon por el Hermitaño, que hasta aqui no se hizo, y debiera dar al cura y Administrador; **6**, encargó al cura y Administrador el cuidado y vigilancia en el aseo, limpieza, retejo y conposicion de la Hermita, y condenó al Administrador en el alcance que contra el resulta en las referidas cuentas, como tambien que en lo sucesivo se pongan las expresada cuentas en lengua castellana. Y por este auto que S.I. firmó, asi lo mando de que doy fe y firme.

18

1944, març, 16

Projecte de reconstrucció de l'església, realitzat per l'arquitecte de Madrid, José Rodríguez Mijares.

AHL, Fons "Regiones Devastadas", reg. 6058, lligall 1, "Proyecto de reconstrucción de la Iglesia Parroquial en Torres de Segre".

"Proyecto de reconstrucción de la Iglesia Parroquial de Torres de Segre (Lérida).

MEMORIA.

Antecedentes. Debido a los fuertes bombardeos de artillería, sufridos en la retirada de los rojos, a más de la resistencia que por aquellos alrededores hicieron, ya que el pueblo de Torres de Segre fue largo tiempo línea de frente, durante la pasada guerra de liberación, fue motivo de que se ocasionasen grandes destrozos a la villa de Torres de Segre, los que tuvieron su fiel reflejo en la Iglesia Parroquial, la cual sufrió por aquellos motivos muchos desperfectos, no sólo por la acción directa de la artillería, sino asimismo por la metralla y ondas explosivas, de las bombas que explotaron a su alrededor.

La acción, por acción de la guerra, se acrecentó con la devastación llevada a cabo con toda saña por parte de las hordas marxistas, que destrozando el interior y quemando altares e imágenes hicieron desaparecer objetos del culto.

Por lo dicho, se puede apreciar que la devastación de la Iglesia Parroquial es de gran importancia, desde luego, es el edificio de la villa, que más daños sufrió.

Puede decirse que sólo quedan en pie las paredes maestras, que constituyen el perímetro del edificio, pues incluso de los pilares que sostenían las bóvedas no quedan restos.

De los muros perimetrales habrá que desmontar toda la parte superior, pues la cor-

nisa amenaza ruina; también habrá que tapar algunos boquetes abiertos por la metralla.

En la fachada principal, la puerta de entrada, finamente labrada, se tendrá que reconstruir en lo posible, pues la metralla actuó intensamente sobre ella; la torre existente (el edificio constaría de dos torres, pero sólo una había sido construida hasta aquella fecha) tendrá que ser desmontada casi toda ella, por amenazar ruína, lo mismo que el frontón superior, pues está bastante desplomado.

Criterio que se ha seguido para la reconstrucción. Se ha procurado mantener el carácter del edificio, modificando todo aquello que aún estando en relativo buen estado, constituye un demérito bajo el punto de vista arquitectónico o artístico conservándose por el contrario, lo que sirve para aumentar la belleza.

De la puerta principal, que como ya se ha dicho, presenta grandes daños, se reconstruirá solamente lo indispensable, para mantener su estética dejando en cambio intacto mucha parte escultórica pues a más de los inconvenientes de encontrar canteros que sepan adaptarse al estilo de la época, y de encontrar la piedra adecuada y con la pátina que a la existente le ha dado el tiempo, es preciso dejar señales que sirvan de recuerdo de la época en que España fue dominada por la barbarie.

Descripción de la Iglesia. Se halla emplazada a la entrada del pueblo, cercana al puente que atraviesa el río Segre, y por el que pasa la carretera que le une con la que va de Zaragoza a Lérida, y en la Plaza llamada de la Iglesia; arquitectónicamente no presenta nada notable, exceptuando solamente la puerta principal.

Está construida en su mayor parte de sillería.

A la izquierda y en la fachada principal se eleva la torre, que es de dos cuerpos, de planta cuadrada en la parte inferior y octogonal en el resto, de una altura aproximada de 28,40 mts.

La planta de la Iglesia es rectangular, con tres naves y crucero. La longitud de la nave principal es de 28,00 mts. y un ábside de 9,00 mts. de fondo. Tiene una anchura de 7,20 mts. Desde dos puertas, una a cada lado del altar mayor, se pasa a las sacristías, pues tiene dos.

En la nave principal, el coro ocupa el primer tramo y tiene acceso por la misma escalera de la torre.

Las naves laterales tienen una anchura de 4,60

mts. y se hallan separadas de la principal, por tres arcos. La iluminación de la Iglesia tiene lugar por estos últimos, y a través de unos ventanales que abren a las fachadas laterales. El empuje de los arcos se contrarrestan en las fachadas laterales por medio del contrafuertes acusados al exterior, en su parte superior, aprovechándose el grueso de los mismos, en su parte inferior, para capillas.

El pavimento era de losas de piedra, que hay que reponer completamente.

Obras a ejecutar. Tenemos en primer lugar la reconstrucción de la totalidad de la cubierta, que será de teja árabe sobre enlistonado y envigado de madera.

Asimismo hay que reconstruir la totalidad de la cornisa exterior.

La torre presenta daños sufridos por la metralla y en su último cuerpo y en la parte posterior, los muros están algo desplomados por lo que habrá que proceder a su desmontaje y vuelta a montar, faltándole algunas piezas de piedra labrada de las que la decoran.

En la fachada principal, también hay que reparar los daños producidos por la metralla, reponiendo varios elementos decorativos de piedra y algunos sillares, así como repaso general de la portada y principalmente del zócalo de la misma; asimismo habrá que proceder a desmontar el frontón de la misma por hallarse muy desplomado y ofrecer grandes desperfectos.

En las fachadas laterales hay que proceder a reparar algunos boquetes abiertos por los obuses de la artillería, así como a un repaso general de las mismas, de la acción de la metralla, así como repaso general de todo el zócalo y en algunos puntos habrá que proceder al refuerzo del mismo y de parte de la cimentación.

Interiormente es donde hay que ejecutar más obras; hay que reconstruirlo completamente, empezando por los pilares que sostienen las bóvedas y que son los que separan las tres naves de la Iglesia; hay que proceder a la construcción de la totalidad de las bóvedas.

El cimborrio se construye de nuevo, habiéndose seguido para su proyección las líneas generales que tenía el antiguo y que han podido apreciarse en algunas fotografías recuperadas.

Hay que proceder al enlucido de todos los muros y bóvedas; el pavimento de losas hay

que reconstruirlo en su totalidad; asimismo hay que proceder al pintado y decorado de toda la Iglesia; a la reconstrucción del coro; a la construcción del altar mayor; reposición de todas las ventanas y cristales, púlpitos, etc. etc.

En las fotografías que se adjuntan en el presente proyecto se puede apreciar detalladamente los daños sufridos por la Iglesia Parroquial y es por ello que, a fin de no perjudicar la claridad de los planos, procediendo a señalar las obras de reconstrucción, no se ha especificado en los mismos los daños sufridos por la Iglesia.

Con todo lo dicho, con las fotografías y con los planos que acompañan al presente proyecto, cree el Arquitecto que suscribe queda suficientemente detallada la obra, que somete a la aprobación de la Superioridad.

Lérida, Enero de 1944. El arquitecto. V^oB^o. El arquitecto jefe de la O. de Proyectos”.

19

1944, març, 16

Pressupost –resum– de reconstrucció de l'església, presentat per l'arquitecte de Madrid, José Rodríguez Mijares.

AHL, Fons “Regiones Devastadas”, reg. 6058, lligall 1, “Proyecto de reconstrucción de la Iglesia Parroquial en Torres de Segre”.

Proyecto de reconstrucción de la Iglesia de Torres de Segre. Lérida.

I. DEMOLICIONES

60,48 m ³	demolición de pilares de piedra
14,85 m ³	demolición de bases de pilastra de piedra
299,163 m ³	demolición de paredes de piedra
65,219 m ³	derribo cornisa de piedra
18,50 m/l.	demolición peldaños de piedra
70,20 m/l.	demolición arcos de ladrillo
52,92 m ²	derribo cubierta a base de bóveda y solera de tres gruesos
23,25 m ³	demolición fábrica de ladrillo
2,88 m ³	demolición pilares de ladrillo
1	demolición capilla lateral derecha
474,36 m ²	demolición pavimento losas de piedra
77,60 m ²	demolición bóveda coro
113,40 m/l.	demolición peldaños ladrillo
233,80 m ²	demolición cornisa yeso
2387,14 m ²	picado de revoco de pared
20	derribo arranque de arcos Saneamiento y descombro
Suma	115.154,43 ptas.

II. MOVIMIENTO TIERRAS

196,707 m ³	excavación en zanja
5,670 m ³	excavación en pozos

Suma 2.940,39

III. ALBAÑILERIA

199,17 m ³	relleno de hormigón de 200 kg. en cimientos
13,50 m ³	bases pilastras de hormigón armado de 300kg.
77,57 m ³	pilastras de hormigón armado de 300 kg.
309,581 m ³	paredes de piedra sillería
122,76 m ²	fábrica de ladrillo en arcos
514,32 m ²	bóveda de dos gruesos de rasilla y uno de mediano
33,166 m ³	fábrica de ladrillo en pilares
116,96 m ²	cubierta teja árabe cimborrio
327,692 m ³	fábrica de ladrillo en muros
34,56 m ³	vigas de hormigón armado 1x1,2 en cimborrio
65,219 m ³	cornisa de piedra
705,72 m ²	pavimento de hormigón de 0,15
110,88 m ²	bóveda de tres gruesos de rasilla en escalera
187,20 m/l.	peldaños de ladrillo con cubrecanto de madera
922,76 m ²	cubierta teja árabe, incluido envigado y machihembrado con piezas de 0,50 x 0,20 en Iglesia
203,38 m ²	pavimento de losas de piedra
521,26 m ²	pavimento de rasilla prensada
35,095 m ³	aplacado de piedra natural en torre nueva
28,80 m/l.	escalones de piedra
248,64 m ²	aplacado de piedra artificial lisa en pilastras
17,64 m ²	aplacado de piedra artificial moldurada en pilastras
193,00 m/l.	cornisa de yeso moldurada de 1,50 mt. en Iglesia
35,20 m/l.	cornisa de yeso moldurada de 1,00 mt. en cimborrio
35,20 m/l.	cornisa de yeso moldurada de 0,35 en cimborrio
84,28 m ²	cielo raso colgado
32,00 m/l.	cornisa de ladrillo en cimborrio
16,74 m ³	forjado de piso incluido vigas y bovedillas de yeso, campanarios
4,47 m ²	asiento de hormigón de 150 kg. en escalera
3651,70 m ²	comunicación sacristía casa Rectoral
642,63 m ²	enlucido de yeso en paredes Iglesia
110,88 m ²	enlucido de yeso en arcos y bóvedas Iglesia
6,90 m/l.	enlucido de yeso en bóvedas escalera
1,53 m ²	peldaños de granito artificial en escaleras sacristía y casa Rectoral
60,00 m ²	mosaico de granito artificial en comunicación sacristía casa Rectoral
167,20 m ²	concha de yeso en presbiterio
14,307 m ³	revoco de cemento sobre fábrica de ladrillo en cimborrio
	hormigón de 150 kg. en riñones bóvedas

1	altar mayor (12.000 ptas.)
1	pila bautismal, de piedra
2	pilas de agua bendita
26,60 m ²	enlucido de yeso en bóvedas campanarios Andamiaje (partida alzada)
Suma	1.233.573,87 ptas
IV. CARPINTERIA	
18,205 m ³	carpintería de armar Carpintería taller
1	puerta principal
7,20 m ²	puerta sacristía
4,40 m ²	puertas escalera campanario
3,20 m ²	puertas coro
3,12 m ²	puerta paso casa rectoral Iglesia
1	mampara de madera en puerta principal
14,46 m ²	ventanas nave central y escalera campanario, con marco de pletina y vidrio emplomado
14,40 m ²	ventanas cimborrio con marco de pletina y vidrio emplomado
1	ojo de buey en fachada principal con marco de pletina y vidrio emplomado
14,40 m/l.	barandilla madera torneada en coro y presbiterio
127,45 m/l.	barandilla de madera sencilla en escalera enlace casa Rectoral Iglesia y escaleras campanarios
1	cómoda sacristía
2	confesonarios
Suma	57.243,53 ptas.

V. PINTURA	
3651,70 m ²	de pintura al temple dos manos en paredes
642,63 m ²	de pintura al temple dos manos en bóvedas y arcos
240,94 m ²	de pintura al óleo tres manos en arrimadero
269,06 m ²	de pintura al óleo tres manos en carpintería de taller
10,24 m ²	de pintura al minio en barandilla campanarios
Suma	23.402,84 ptas.
VI. VARIOS	
50	electricidad (puntos luz)
24,00 m/l.	barandilla hierro en campanario
1	lavabo
1	púlpito de madera
Suma	17.570,00
SUMA TOTAL 1.449.885,06	
(Tot el projecte, inclosos els imprevistos, els honoraris d'arquitecte i aparellador i altres despeses generals, pujava UN MILIÓ SET-CENTES TRENTA-TRES MIL QUARANTA pessetes).	